

Til bokas pris

Utredning av litteraturpolitiske virkemidler i Europa

Helge Rønning, Tore Slaatta, Olav Torvund, Håkon Larsen, Terje Colbjørnsen

Overlevert til Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet
15. februar 2012.

Utredningsmandat

Norsk bokbransje gjennomgår endringer også mht. rammebetingelser. Bok- og forlagsbransje i EU-land virker innenfor ulike økonomiske og regulatoriske virkemidler og rammebetingelser. Som tillegg til en hovedundersøkelse om virkemidler for å fremme norsk skjønn- og faglitteratur skal det gjennomføres en egen kartlegging av rammebetingelser for bokbransjen i EU.

Utredningen skal:

- a) kartlegge virkemidler i sentrale EU-land, for eksempel Tyskland, Frankrike, Storbritannia, Nederland, Spania, Sverige og Danmark. Også Sveits bør inngå i kartleggingen.
- b) gi en beskrivelse av disse virkemidlene mht. innhold, virkeområde, form etc.
- c) vurdere om elementer ved de kartlagte virkemidlene i EU-land kan ha overføringsverdi til norske forhold
- d) spesielt se på virkemidler som har som mål å fremme bredde i skjønnlitteratur, og et litteraturtilbud på eget lands språk – også i faglitteraturen.
- e) KD er ansvarlig for gjennomføringen av de delene av utredningen som omhandler fagbøker. KUD er ansvarlig for gjennomføringen av de delene som omhandler skjønnlitteratur. De to delene håndteres som to separate oppdrag, men koordineres med hensyn til utforming og gjennomføring.

Utredningen skal gjennomføres i samsvar med utredningsinstruksen og innen 15. februar 2012.

Overordnet sammendrag

1. Denne studien omfatter bokbransjen i 15 europeiske land. 9 av disse har boklover med fastprisbestemmelser og 6 har friprisystemer. Generelt er det kontinentale Europa regulert med boklover. Friprislandene er Sverige og Finland, som har hatt fripris fra henholdsvis 1970 og 1971, Belgia fra 1981, Storbritannia fra 1995 og Danmark siden 2011. Landene med boklover har enten hatt det fra en tid tilbake: Spania fra 1975, Frankrike, 1981, Portugal 1996, Hellas 1997, eller fått det i nyere tid: Østerrike i 2000, Italia i 2001, Tyskland i 2002, Nederland i 2005 og Sveits i 2012, forutsatt positivt folkeavstemmingsresultat.

2. En viktig motivasjon for de senere årenes boklover har vært EUs avvisning av bransjeavtaler og aksept av kulturpolitisk regulering på nasjonalt nivå. De europeiske boklovene er begrunnet i ønsker om å opprettholde boken som skriftmedium på egne språk, og en bokproduksjon med stort mangfold og god distribusjon. Å fortsette bransjeavtaler i Norge virker ikke å være tidsmessig eller fornuftig ut fra de europeiske erfaringene vi har studert. Derimot vil innføring av en norsk boklov kunne bli sett som en tilslutning til et system av boklover som for tiden synes å bli styrket i Europa.

3. De europeiske landene er svært forskjellige med tanke på hvordan de nasjonale bokmarkedene er strukturert, i hvilken grad forlagene i de enkelte land er internasjonale eller lokale, om de importerer og eksporterer bøker, og hvordan konsentrasjon og integrasjon opptrer i ulike markeder. Det er således ikke enkelt å trekke enkle slutninger om generelle årsaker mht. hva som er utviklingen i ett land, til det som er utviklingen i ett annet. Det er også vanskelig å sammenholde statistikk og opplysninger fra de ulike landene, da metoder for innsamling og registrering varierer. Det foreligger ingen enhetlig statistikk på europeisk nivå, og det er heller ingen tanker om en enhetlig europeisk politikk gjennom f. eks EU på dette området. At flere land har nasjonale boklover er derfor et uttrykk for en felles, kontinental regulering, så langt det lar seg gjøre. Boklovene varierer likevel fra land til land mht en rekke elementer, f. eks hvor lenge fastprisen gjelder, hvor store rabatter som kan gis, og mht. om f. eks skolebøker er inkludert.

4. Andre kulturpolitiske virkemidler varierer, f. eks moms. I flere land er det støtteordninger til forfattere og ulike produksjoner, om enn ingen andre land ser ut til å ha innkjøpsordninger på linje med Norge. Norge fremstår også som spesielt godt utbygget med tanke på bruk av normalkontrakter mellom forlag og forfattere og med tanke på forvaltning av kollektive rettigheter. Det er således ikke ett land som man kan sammenligne med Norge, og i flere tilfeller kan man heller snakke om at norske forhold har overføringsverdi til Europa enn omvendt.

5. Ser man litt stort på det, er det sammenfallende utviklingstrekk mellom fastprisland og friprisland i den lange vekstperioden som forlagsbransjen og bokmarkedene har hatt i Europa. Noen forskjeller er likevel påvist i en del sammenlignende og longitudinale studier vi har hatt tilgang til:

- Valg av prissystem har ingen innvirkning på hvor mange bøker som produseres eller selges (det har økt jevnt i begge systemer).

- Men valg av prissystem virker inn på hvilke bøker som selges og presumptivt leses: Valg av friprissystem fører til økt bestselgersalg og lavere priser på utvalgte bøker, mens fastpris fører til salg av et bredere utvalg bøker. Men systemene kan ikke skilles ut fra effekter på gjennomsnittlige priser: Målt i gjennomsnitt er det ikke mulig å si at valg av friprissystem fører til lavere priser enn fastprissystemer.
- Valg av prissystem synes ikke å ha noe innvirkning på konsentrasjonstendenser eller integrasjonstendenser, hverken horisontalt eller vertikalt. Dette finnes i begge systemer, og uansett stort sett i lav grad.

6. De digitale og industrielle omveltningene er mest omfattende på kunnskapslitteraturens felt, og erfaringer tilsier at en norsk boklov bør omfatte alle boktyper. På dette feltet bør også andre kulturpolitiske tiltak vurderes.

7. I alle sammenhenger mener vi forfatterens rolle for tiden er utsatt, og erfaringer fra Europa tilsier at man i Norge verner om de gode ordningene man allerede har, og styrker rettighetsregimer.

8. Innenfor det kunnskapslitterære felt finnes det fire delfelter med hver sin logikk.

- Det vitenskapelige området er dominert av de mektigste og mest lønnsomme delene av forlagsindustrien som i stor grad satser på tidsskriftpublisering og digital distribusjon.
- Denne er av og til overlappende med, men også skilt fra bredere akademiske utgivelser, som ofte omfatter universitetsforlag og andre akademiske spesialforlag. Begge disse utgivertypene er også sterke innenfor læremiddelfeltet for høyere utdanning.
- Skolebokmarkedet domineres i mange land av særlige undervisningsforlag, men også av store integrerte nasjonale forlagsgrupper. Distribusjonssystemet for dette markedet er svært uensartet i Europa.
- Utgivelser rettet mot den allmenne offentlighet innenfor feltet kommer ut både på akademiske forlag og på allmennforlag med en sterk intellektuell profil.

Økonomien i dette feltet varierer: Det mest lønnsomme er forlagene innenfor Science, Technology, Medicine og Engineering. Læremiddelleggeriet leverer viktige økonomiske bidrag til bokbransjen som helhet. Feltet som helhet er utsatt for press fra internasjonale engelskspråklige utgivere, og det er viktig å styrke mulighetene for å utvikle og styrke de nasjonale fagspråklige utgivelseskanalene. I land med boklov regnes feltet som helhet som utsatt og med behov for særlig oppmerksomhet.

9. Studien ender ut i følgende konklusjoner (se kapittel 5):

De analyser og studier vi har hatt tilgang til konkluderer gjennomgående med at boklover best ivaretar kulturpolitiske mål.

På kunnskapsfeltet vil en boklov bidra til å sikre bredde og sterke faglige miljøer. I boklovland holdes kvaliteten og mangfoldet i utgivelsene oppe, og antall salgs- og distribusjonssenheter er større enn i friprisland.

Våre analyser viser at land med boklover ikke har priser som gjennomsnittlig er høyere enn i land med frie priser.

Om det er boklov eller friprissystem, later ikke til å innvirke på bransjens mulighet for å være innovativ, men en boklov kan bidra til å beskytte nasjonale aktører.

De norske fagmiljøene både innenfor allmenn- og det faglitterære området er relativt sterke og nyter godt av en velregulert bokbransje innenfor alle ledd.

Forfatternes rettigheter later til å være bedre beskyttet i fastprissystem.

Det later ikke til å være noen forskjell på fastpris- og friprissystemer når det gjelder å moderere konsentrasjons- og integrasjonstendenser.

Bransjeavtaler er ikke gangbar politikk i Europa, og Norge må enten velge boklov eller fripris.

Innhold

Kapittel 1 Innledning.....	8
Kapittel 2 Reguleringsregimer	19
2.1. Kort bakgrunn	19
2.2. Fastprisbestemmelsesens logikk	21
2.3. Begrunnelser og kulturpolitiske legitimeringer	23
2.4. Digitalisering, e-bøker og reguleringssystemer	25
Kapittel 3 Oversikt over de ulike lands reguleringsregimer	29
3.1. Land med boklover.....	29
3.2. Land med fastpris, men ikke lov	46
3.3. Merverdiavgift.....	47
3.4. Land med fripris	51
3.5. Oppsummering	66
Kapittel 4 Internasjonale perspektiver	69
Vekst og variasjon i omsetning og produksjon.....	69
Allmennlitteratur og kunnskapslitteratur	73
Hierarkier og konsentrasjon	78
Barnebokmarkedet	84
Vertikale integrasjonstendenser.....	85
Nisjemarkeder	86
Oppsummering	86
Delrapport A. Det europeiske allmenntmarkedet	87
A1. Forlagsorganiseringen	89
A2. Distribusjons- og salgssystemer	94
A3. Forholdet mellom forfatter og forlag	101
A4. Digital utvikling, e-bok og digital publisering.....	118
A5. Oppsummering det europeiske allmenntmarkedet.....	132
Delrapport B. Europeisk fag- og kunnskapslitteratur	134
B1. Produksjon og distribusjon av kunnskapslitteratur	135
B2. Akademisk litteratur	144
B3. Fagbokforfatterens situasjon.....	161
B4. Digital utvikling.....	163
B5. Oppsummering av fagbokfeltet	165

Kapittel 5 Oppsummering om overføringsverdi.....	167
Litteratur.....	174
Liste over informanter.....	185
Om forfatterne.....	189

Kapittel 1 Innledning

De to rapportene som er samlet her, utgjør den utredning som Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet utlyste i sitt mandat av 14. oktober 2011, og er iht. til dette dokumentet å anse som en tilleggsutredning til hovedundersøkelsen om virkemidler for å fremme norsk skjønn- og faglitteratur som Kulturdepartementet utlyste 15. juli 2011, og publisert av Kulturdepartementet den 2.1.2012.¹

Avtale om utføring av utredningsoppdraget ble inngått 15. november 2011 og avsluttes som avtalt innen 15. februar 2012. Utredningsarbeidet er ledet av Helge Rønning og Tore Slaatta og utredningsgruppen har bestått av Helge Rønning, Tore Slaatta, Olav Torvund, Håkon Larsen og Terje Colbjørnsen.

Begrepet *overføringsverdi* står sentralt i utredningen, da formålet med å analysere europeisk litteraturpolitikk er å nyttiggjøre utredningens funn i videre utvikling av litteraturpolitikk i Norge. Spesielt har utredningen vurdert de europeiske erfaringene knyttet til fastpris- og friprissystemer og gått inn i begrunnelser og analyser knyttet til opprettelser og revisjoner av boklover i Europa. Oppdraget ble forøvrig tolket på følgende måte:

- Oppdraget gikk ut på å kartlegge både økonomiske og regulatoriske rammebetingelser for bokbransjen i EU.
- Formålet med kartleggingen var å vurdere i hvilken grad, evt. på hvilken måte, erfaringer med ulike regulatoriske virkemidler i ulike europeiske land kan sies å ha overføringsverdi til norske forhold.
- Blant de land som man i følge mandatet spesielt ønsket studert, var Tyskland, Frankrike, Storbritannia, Nederland, Spania, Sverige og Danmark, samt Sveits. I tillegg har vi samlet og behandlet informasjon og data fra andre europeiske land.

¹ Oslo Economics, Simonsen Advokatfirma og Oeconomica (2012): *Utredning om litteratur og språkpolitiske virkemidler*. Se: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kud/aktuelt/nyheter/2012/rapport-om-litteraturpolitiske-virkemidl.html?id=667979> (sist besøkt 14.02.2012).

- Oppdraget innebar beskrivelser og separate analyser av rammebetingelser og vurderinger av regulatoriske virkemidler for to bokgrupper; det litterære allmennmarkedet og det kunnskapslitterære markedet i de utvalgte landene.
- Oppdraget besto dermed av to prosjekter som ble utredet spesielt og hver for seg. Dog slik at metoder for empiriinnhenting og analyse ble planlagt under ett, med tanke på å utnytte ressurser og tid best mulig for gjennomføring av oppdraget som helhet.
- Begge prosjektene ble gjennomført og avsluttet innen 15. februar 2012. Det vil si at det totalt omfattet tre måneders arbeid.

Vi leverer en samlet utredning fordi vi mener at bokbransjen må ses under ett slik at man samtidig får frem de fellesbetingelsene som gjelder for alle boktyper og forlag, og de særtrekk som gjelder for de enkelte boktypene. Dette er i tråd med måten den europeiske bokbransjen oppfatter seg selv, og slik den behandles innenfor faglitteraturen. For å forstå hvilke ulike roller som produksjon og distribusjon av allmennlitteratur og kunnskapslitteratur spiller i de bokindustrielle systemene i Europa, må man se dem i sammenheng med andre typer litteratur som f. eks barnebøker og religions- og livssynslitteratur, som utgjør viktige nisjemarkeder for spesialforlag i mange land, og viktige delmarkeder for bredere allmennforlag i andre land.² Betegnelsene "allmennlitteratur" og "kunnskapslitteratur" er også brede kategorier som kan forstås på flere måter, og som samler og deler de bokindustrielle systemene på forskjellige måter, avhengig av om man inntar et produksjonsperspektiv, et distribusjonsperspektiv eller også et leser- og brukerperspektiv. Imidlertid legger vi i framstillingen vekt på å beskrive særkjenner ved de ulike bokmarkedene, og særlig behandler vi kunnskapslitteraturens to hovedområder – det akademiske og læremiddelområdet – i et eget kapittel.

Vår utredning kan sies å anlegge et regulatorisk perspektiv, slik at de forskjeller og likheter, strukturer og logikker, som vi analyserer og kommenterer, nettopp er ment å ha heuristisk verdi for en regulatorisk myndighet som ønsker å legge til rette for en effektiv og målrettet litteraturpolitikk i fremtiden.

² Vi behandler ikke barnelitteraturen særlig omfattende, ei heller det religiøse bokmarkedet.

En grunnleggende erfaring fra våre analyser av de bokindustrielle systemene i Europa er at de er vesentlig forskjellige fra land til land og vanskelig kan forstås ut fra entydige modeller. De viktigste årsakene til at systemene varierer, er at de europeiske landene betjener ulike språkmarkeder som i mange tilfeller sammenfaller med språkmarkeder i andre land, både innenfor Europa (f. eks Tyskland, Østerrike, Sveits) og land med store markeder utenfor eget språkområde og internasjonalt (f. eks Storbritannia, Frankrike, Spania og Portugal). Flere land, både de store (England, Tyskland og Frankrike) og de små (Nederland i særdeleshet, men også Sverige og Danmark) har forlag som er store på det internasjonale markedet, og dermed opererer både på et nasjonalt og et internasjonalt marked. Av denne grunn er det ikke mulig å si at erfaringer fra ett europeisk land spesielt har størst overføringsverdi for Norge, eller at de små landenes erfaringer automatisk er mest relevante for Norge.

Det hører også med til historien at statistiske opplysninger og detaljerte oversikter over bokbransjen i de ulike land er vanskelig sammenliknbare, og at de i tillegg ikke er helt pålitelige, og til og med av og til vanskelig tilgjengelige. Dette ble bekreftet av direktøren i den internasjonale forleggerorganisasjonen (International Publishers Association, IPA) Jens Bammel som i den samtalen vi hadde med ham, uttalte: "Reliable and concrete information about the situation in many countries is hard to come by, and often it must be based on estimates and incorporated in a broader context." Det samme ble bekreftet av direktøren i den europeiske forleggerorganisasjonen (Federation of European Publishers, FEP) Anne Bergman Tahon og økonomen Enrico Turrin i samme organisasjon som også sa, at paradoksalt nok var Nederland et land der det var særlig vanskelig å få tak i grundige statistiske opplysninger.

Våre analyser av de ulike landenes erfaringer og deres overføringsverdi må derfor hele tiden gjøres ut fra en bred forståelse av de enkelte landenes særegenheter. Disse særegenhetene knytter seg spesielt til forhold som angår 1) de ulike landenes reguleringsregimer, særlig knyttet til om landene har boklov/fastprisregimer eller friprisregimer, 2) strukturene i de ulike landenes forlagsbransjer (størrelsesforhold, konkurransesituasjon, horisontal og vertikal integrasjon mm), 3) strukturer i de ulike landenes distribusjonssystemer (bokhandlere, bokklubber, grossistledd, bibliotek, nettbokhandler mm) og 4) forhold knyttet til forfatterens rettigheter, regulering av

kontraktsforhold og økonomiske situasjon. Ut fra denne brede tilnærmingen har vi kunnet studere den bokindustrielle situasjonen i Europa i sin fulle kompleksitet.

En rekke felles erfaringer mht bransjens utvikling gjør seg på tross av store ulikheter gjeldende. Lønnsomheten innenfor den samlete europeiske forlagsbransjen er relativ beskjedne. Den ble anslått til totalt å ligge på 2 prosent innenfor allmennforleggeriet og 2,5 prosent for utdanningssektoren for årene fra 2004-2008.³ Bokbransjen i Europa har i lang tid opplevd jevn vekst og utvikling når det gjelder antall nye utgivelser hvert år og når det gjelder det samlede opplag og salg av bøker. Antall titler som kommer ut i Europa årlig, ligger på 600.000. Boklesning har over lang tid økt i de fleste land, og bokmediet, enten den er i papirform eller digitalt, synes på ingen måte å være på retur i Europa.⁴ Veksten er imidlertid flatet ut på flere indikatorer, og tittelproduksjon, omsetning og antall ansatte i forlagsindustrien har heller vært stabil de siste fem årene. Den teknologiske utvikling følges med oppmerksomhet i alle deler av bransjen, og mens forlagene i Europa stort sett virker forberedt og forventer å lykkes på nye, fremtidige plattformer for distribusjon og salg, er det stor usikkerhet knyttet til bokhandlernes situasjon i mange land. De regulatoriske virkemidlenes målrettethet og effektivitet er derfor i stor grad knyttet til analyser av i hvor stor grad bokhandlere klarer seg i de ulike landene.

Med en pågående, amerikansk dominert industriell utvikling på det digitale felt, er det oppstått en situasjon der utbredelse av digitale lesebrett er knyttet til næringsinteresser som utfordrer den trykte bokas tradisjonelt sterke posisjon i Europa. Den sterkeste digitale utfordringen kommer fra internasjonale selskaper som først og fremst er blitt sterke gjennom distribusjon av innhold de selv ikke har produsert (Google, Amazon, Apple). Situasjonen tilspisses av at disse selskapene nå utvikler forretningsstrategier

³ Federation of European Publishers: "Europe and the book".

http://www.fep-fee.be/documents/FEP_EPB_DRAFT_VER2909_EN.pdf (sist besøkt 13.02.2012)

⁴ Dette står i noen grad i kontrast til situasjonen i USA, der National Endowment for the Arts (NEA) har kartlagt amerikanske leservaner siden 1982 og konstatert en gjennomgående nedgang i lesning blant voksne. Nedgangen kan imidlertid synes å være snudd, i og med at den siste undersøkelsen fra 2008 (NEA 2009: "Reading on the Rise") viste oppgang for første gang siden målingene begynte. Det er imidlertid kun halvparten av den voksne befolkningen som oppgir å ha lest romaner, noveller, lyrikk eller skuespill i trykt eller nettbasert utgave, jf. <http://www.nea.gov/research/ReadingonRise.pdf>. Det er også indikasjoner på at spredningen av e-boklesere i USA øker lesingen for de som er i besittelse av lesebrett og nettbrett, jf. <http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703846604575448093175758872.html>. (sist besøkt 14.02.2012).

også som forlag, og av at de som amerikanske selskaper kan operere både gjennom lokale etableringer i Europa som drar nytte av forskjellene i reguleringer i de enkelte land og kan være tilgjengelige overalt gjennom sitt hovedselskap med base i USA.

Under har vi oppsummert situasjonene og de europeiske erfaringene vi mener har størst overføringsverdi for de enkelte punktene nevnt ovenfor. Det skal dog nevnes at alle vi har vært i kontakt med, og våre egne undersøkelser, viser at det er vanskelig å finne helt pålitelige og komparative data og bakgrunnsmateriale. Slik sett er mange av de opplysningene som finnes i rapporten, basert på sammenstilling av forskning, faglitteratur, undersøkelser og bakgrunnsinformasjon fra internasjonale statistikker og forskjellige bransjeorganisasjoner.

1.1 Reguleringsregimer

Det er en grunnleggende oppfatning i de europeiske landene at boklover er det eneste politiske reguleringsinstrumentet som vil bli godtatt av EU. Slike lover anses å være nasjonale og dermed kulturpolitisk begrunnet. De rammes derfor ikke av EUs kritikk av konkurransehindre, slik bransjeavtaler om fastpris er blitt. Historisk sett er det derfor en utvikling i Europa vekk fra bransjeavtaler (fra 1970 og fremover) til etablering av boklover. Noen land har hatt boklover i lang tid (f. eks Spania). Spesielt den franske bokloven fra 1981 har inspirert andre europeiske land til å innføre tilsvarende reguleringer. Dersom den foreslåtte bokloven i Sveits går igjennom i 2012, vil det være boklover i ni land. Storbritannia, Danmark, Sverige, Finland og Belgia har friprissystemer, noe også mange av de nye medlemslandene fra det tidligere Øst-Europa har.

Våre analyser viser at land med boklover ikke har priser som gjennomsnittlig er høyere enn i land med frie priser. Men i boklovland holdes kvaliteten og mangfoldet i utgivelsene oppe, og antall salgs- og distribusjonseenheter mest mulig stabilt. I små land anses boklover også å være viktige i språk- og utdanningspolitiske henseender og bidrar til å sikre rammebetingelser for lokalt produsert litteratur. Boklovene kan variere på en rekke punkter mht hvilke boktyper som omfattes, tidsperioder og tilleggsbestemmelser mht rabatter mm.. I Tyskland, Frankrike, Italia og Sveits er det boklover som inkluderer både skjønnlitteratur og kunnskapslitteratur, i de andre landene er det

spesielle systemer for offentlige innkjøp som gjør at undervisningslitteratur ikke omsettes gjennom bokhandlere og i to tilfeller (Hellas) og Latvia produseres skolebøker av statlige forlag.

Det er vanskelig å trekke entydige erfaringer av situasjonen i friprislandene. Storbritannias situasjon og utvikling som friprisland er godt dokumentert. Tradisjonelle bokhandlere synes å være under sterkt press, og et sterkt bestselgerfokus synes å være tiltagende. Samtidig er det engelskspråklige bokmarkedet et privilegert og ekspanderende marked internasjonalt, slik at bredde og mangfold opprettholdes uansett. Data tyder på at det snevre britiske bokmarkedet stagnerer, men dette kompenseres ved at britiske forlag markedsfører sine utgivelser i omfattende grad på et raskt voksende internasjonalt marked. Dette gjelder både i europeiske land som ikke har engelsk som hovedspråk, og i land utenfor Europa.

Situasjonen i Sverige blir for tiden evaluert. Situasjonen i det svenske bokmarkedet med sterk konsentrasjon og vertikal integrasjon både på utgiver og distributørsiden illustrerer for øvrig at dette er utviklingstendenser som finnes både i fripris- og fastprissystemer. Situasjonen for forfatterne virker spesielt utsatt, og i flg. den svenske utredningen har bokhandlene hatt en klar, negativ utvikling. De foreslår nå støtteordninger for svenske bokhandlere.

For norske forhold mener vi situasjonen i Danmark er spesielt interessant, der man nå befinner seg i et fritt marked etter at den danske bransjeavtalen ble mer og mer uthult over en ti års periode for så å bli opphevet per første januar 2011. Våre samtaler med danske forleggere viser at bransjen er splittet, men at mange mener at man må tilbake til fastprissystemet for å få en kulturelt forsvarlig utvikling. Man forventer nedleggelser av bokhandlere, reduksjon i tittelproduksjon og innsnevring av mangfold i store deler av bransjen.

1.2. Forlagsstrukturer

Den europeiske forlagsbransjen regnes i de fleste land for å ha relativ lav konsentrasjonsgrad. Det er heller ikke mulig å korrelere graden av konsentrasjon med hvorvidt reguleringssystemene bygger på fri- eller fastpris. Det gjennomgående trekk er

at forlagene i alle land kan deles i fire størrelseskategorier (store, mellomstore, store småforlag, småforlag), og at de store forlagenes dominerende posisjoner har historiske forklaringer. Spesielt viktig er det å forstå at de store forlagene nesten utelukkende er involvert i produksjon av kunnskapslitteratur, enten som spesialforlag (f. eks Klett og Cornelsen i det tyskspråklige markedet) eller som i Norge, der alle de store er allmennforlag, liksom Gyldendal i Danmark, dekker alle boktyper.

Reguleringsregimene synes m.a.o. i liten grad å virke inn på forlagsstrukturer. I både fastpris- og friprissystemer er det stor grad av nyetableringer av småforlag og dynamikk i de nedre delene. Den viktigste betingelsen for vekst i mange markeder ser ut til å være at man innretter seg mot spesielle markeder. Det kan enten være allmennmarkedet eller kunnskapsmarkedet. Men det er større etableringskostnader forbundet med å gå inn på kunnskapsmarkedet. For de største forlagene anser man ofte inntjeningen på skjønnlitteratur som liten og uforutsigbar, i forhold til kunnskapslitteraturen, som er stabil, forutsigbar og stor. For små forlag kan likevel dette gjøre skjønnlitteratur til det beste markedet å lykkes på, og de store vil uansett anerkjenne de kulturelle sidene av det skjønnlitterære markedet.

Overført til norske forhold tilsier europeiske erfaringer at det norske forleggeriet er lite konsentrert, har en klassisk fordeling mellom store og små aktører, og bekrefter betydningen av kunnskapslitteratur for de store forlagene. Det systematiske, vertikale eierskapet mellom forlag og bokhandlere i Norge er ikke en unik situasjon. Ulike former for vertikal integrasjon finnes i de fleste land, både overfor grossistledd, bokklubbsystemer og bokhandlerkjeder. Sammenlignet med situasjonen i Sverige kan det virke som om kombinasjonen av bransjeavtale og vertikal integrasjon i Norge har virket modererende på nedleggespresset på bokhandlene.

1.3. Distribusjonssystemer

Bokhandlene utenfor de store byene synes sterkt presset i mange land, noe som boklovene er ment å demme opp for. Boklovene fremhever bokas unike kulturelle posisjon og er opptatt av at bokas status opprettholdes, at de fysiske bokutsalgene opprettholdes, og at brede sortimenter således blir lokalt tilgjengelig for så mange som mulig. Det er bekymring for at det samlede presset fra nettbaserte bokhandlere, e-bok-

distributører og andre mediers økende beslag på folks tidsbruk vil redusere lesning og kjøp fra fysiske utsalg. Samtidig ser man tendenser, spesielt i friprissystemene, til at supermarkeder overtar større deler av omsetning enn før, at tidligere solide bokhandlere går dårlig, og at bestselgerfokus gjør kjedeforhandlere til markedshaller som falbyr bøker til billigst mulige pris, i desperat konkurranse med pallsalg i supermarkedene.

Det har lenge vært slik at bokhandlere har hatt store deler av sin inntjening fra andre typer varer enn bøker (papir, rekvisita, leker, musikk, dvd, mm), og det forventes i bransjen at bokhandlene må utvikle og fornye seg. Boklovene har i noen grad en negativ virkning på fornyingen i bokhandlernettet, men det kan argumenteres for at dette oppveies av de positive virkningene det har for forbrukeren og leseren at den fysiske bokhandelen fortsatt finnes. Enhver bok er et "prototype produkt", som i begrenset grad kan komme en potensiell leser i møte uten at fysiske bokhandlere finnes.

Friprissystemer kombinert med de åpenbare fordelene som nettbokhandlere har mht å forenkle kjøp og salg, er årsak til at fysiske bokhandlere forsvinner, selv fra de større byene. Forskning viser at kjøpemønstrene for mange begrenses i nettet.⁵ En generell utvikling er at akademiske bokhandlere og såkalte campus-bokhandlere også må gi tapt for økende internasjonalt nettsalg, spesielt via Amazon. Særlig i friprissystemer, som det svenske, kan nettbasert formidling være den mulighet som spesielt små forlag og uetablerte forfattere har i et boksystem med få fysiske bokhandlere, som ikke er fullassorterte.

For at bokhandlerleddet skal fungere åpent og inkluderende, er det viktig at grossistleddet også er det. Grossistleddene er i mange land eid av forlagskonstellasjoner, som i Norge. I Nederland er Central Boekhuis helt kontrollert av forleggere og bokhandlere i fellesskap. De er også medlem av samme bransjeforening (Nederlands Uitgeversverbond (NUV)). Det varierer m.a.o. i hvilken grad og på hvilken måte forlag kan komme inn i de etablerte distribusjonskanalene. Mht distribusjon er det helt avgjørende forskjeller mellom de landene som lar kunnskapslitteratur, og da spesielt lærebøker for grunnutdanning, skje gjennom bokhandel på den ene siden, og der det på den annen side

⁵ Moreau, François & Stephanie Peltier (2011) "La diversité culturelle dans l'industrie du livre en France (2003 - 2007)", Culture études. 2011- 4.

skjer direkte som en transaksjon mellom skole eller skolemyndigheter og forlag. I noen land legges det vekt på at skoleboksalg, f. eks slik det gjøres i Frankrike og deler av Tyskland, bør gå gjennom bokhandel lokalt, fordi dette øker bruk og kjennskap til bokmediet i allmennhet. Foreldre kan likevel refunderes på ulike måter og det finnes avanserte systemer for dette. I noen land, f.eks Danmark, deler av Tyskland og Østerrike, fremheves også læreren og skolen som den som må ta beslutningen, snarere enn en sentralisert offentlig myndighet, når det gjelder hvilke bøker som skal brukes i undervisningen. I friprislandet Storbritannia har skolene, så vidt vi har kunnet bringe på det rene, både lærere og innkjøpskomiteer som forhandler med forlagsrepresentanter om rabatter på konkurrerende titler.

Det er få tiltak på linje med Nasjonal Digital Læringsarena (NDLA) i Europa. Dette forekommer imidlertid i flere østeuropeiske land og i Hellas.

Bokklubber anses i mange land fortsatt som viktige for opprettholdelse av en bokkultur og til beste for leserne, men de økonomiske fordelene som tidligere fantes i klubbsystemet i Norge, har alltid vært regulert i de europeiske boklovene. De gjenværende kommersielle klubbene i Europa er kombinerte informasjonssystemer og diskusjonsfora som via magasiner og/eller nettsider overlever ved samtidig å være nettbokhandlere eller samarbeidende tilleggssider til etablerte nettbokhandlere eller medier. I denne sammenheng kan det nevnes at det store tyske Bertelsmannkonsernet som har sin bakgrunn i et svært velutviklet og vellykket bokklubbssystem, nå har gitt opp den tradisjonelle bokklubbvirksomheten.

1.4. Forfattersituasjonen

Vi vil gjerne trekke frem endringene i forfattersituasjonen som noen av de viktigste observasjonene i vår rapport. Forfattere i Europa drar i forskjellig grad nytte av sine respektive lands litterære tradisjoner. Bokas kulturelle status og allmenne utbredelse står fortsatt sterkt i mange land, spesielt i Nord-Europa. I Sør Europa er imidlertid de audiovisuelle mediene klart viktigere for politikk og samfunnsliv, noe som gjerne blir forklart med disse landenes sene introduksjon av allmennutdanning og manglende kulturpolitisk tenkning rundt skriftkulturens betydning for kvaliteten på det offentlige

ordskiftet og den frie meningsdannelse. I disse landene kan boka fremdeles betraktes som et elitemedium. Dette viser seg blant annet i salgs- og utgivelsesstatistikker.

Forfattere over hele Europa står i disse dager overfor utfordringer i og med at deres tradisjonelle inntjeningsstrømmer kan komme til å endres i og med at den digitale teknologien forandrer de kulturindustrielle rammene for deres arbeid. Det gjelder for det første kontraktsinngåelser om royalty og salg. Norge er i en unik situasjon mht å ha standardkontrakter som benyttes av alle seriøse parter i bransjen. I noen land finnes imidlertid såkalte modellkontrakter som flere forlag anvender. I andre europeiske land er dette ikke praktisert og ikke mulig, oftest fordi forlagene ikke ønsker det, eller også undergraver forsøk på kollektive initiativ fra forfattere. Dette er for eksempel tilfellet i Sverige. I andre land setter også konkurransemyndighetene en stopper for kontraktsamarbeid. Særlig britiske og amerikanske forlag søker å få forfattere til å fraskrive seg rettigheter, for eksempel på det digitale området, på måter som gir forlagene full kontroll til evig tid.

Overganger til nettboksalg og supermarkedssalg fører til at bestselgersalget forsterkes, en effekt som er dokumentert å ha sterkere innflytelse på bredden i omsetning av bøker enn effekten av "long-tail" og digital tilgjengelighet. Videre er nye bøkens "levetid" i ferd med å bli drastisk redusert, spesielt i friprissystemer, der man raskt går fra fullpris til rabattert pris til makulering av bøker som ikke umiddelbart selger.

I forlengelsen av dette vil man i friprissystemer stå overfor en situasjon der forfatterens royalty ikke lenger kan beregnes ut fra en fastpris, men må beregnes ut fra de rabatterte prisene som forlaget til enhver tid finner det for godt å selge for. I et system der supermarkedene blir den viktigste salgsarenaen gis det store rabatter, og forfatterens andel av salget blir tilsvarende redusert. Litterære agenter er i ferd med å styrke sin stilling, og de bidrar til å differensiere forfatterøkonomien. Noen forfattere med stort bestselgerpotensial blir vesentlig rikere, mens mange andre ikke kan forhandle sine kontrakter ut fra tilsvarende styrke.

1.5. Den digitale utfordring

I hele utredningen er den digitale utfordringen til boken og bokkulturen en gjennomgående utfordring, og vi har behandlet den både i forbindelse med andre temaer og problematikker, og separat (A4/B4). I forlagsbransjen er man for tiden usikker på hvor langt den teknologiske utviklingen er kommet, og hva den vil bety. Det er blitt hevdet at mange forfattere i fremtiden ikke lenger vil se seg tjent med å gå via forlag, der royaltysatsen (i prosent) vil være mye mindre enn hva mange nettforglag kan være villige å tilby. Det som de nye digitale aktørene ikke garanterer, er utsalgsprisen på boken, så hva det betyr økonomisk for forfatteren, er gjerne vanskelig å fastslå i friprissystemer. Amazon og Apple har begge meldt sin ankomst til forlagsbransjen, og fordi de kan tjene penger vekselvis på hardware og trafikk i hardware-produkter, er innholdet og verdien av dette av en annen betydning for dem. Forlagsbransjen står overfor en situasjon der verdien av redaksjonelt arbeid og innsalg må fremheves på nye måter. Selv om forlagene kan klare seg godt også i det digitale, er det usikkerhet mht hvilke forretningsmodeller som vil fungere. Forandringene er, slik vi ser det, størst og mest omfattende i forbindelse med kunnskapslitteraturen der industrien gjennomgår store endringer. Digitale bøker og lesebrett vil åpenbart ta over deler av det trykte bok- og tidsskriftsmarkedet, men det er lite som tyder på at det vil gå raskt i allmennmarkedet. Det trykte mediet vil neppe bli fullstendig erstattet av digitale medier, men de digitale mediene utvikler seg for tiden svært raskt og på uventede måter presenteres vi for stadig nye medier, med nye applikasjoner, grensesnitt og anvendelsesområder. I velstående land som Norge har ny teknologi høy penetreringsgrad og på mange måter er norske forbrukere langt framme og utypiske, sammenlignet med andre lands forbrukere. Samtidig er den prosentvise omsetningen av digitale bøker er i Europa fortsatt svært lav, også i Norge. Tendensene peker i forskjellige retninger mht om den vil stige vesentlig. Digital boklesning på brett synes foreløpig fortsatt å være noe som spesielt egner seg for storlesere, profesjonelle lesere, studenter og forskere, mens kostnadene og ulempene med lesebrett for mange er en høy inngangsterskel. Vi ønsker å fremheve at boka også er en teknologi, og at selv om skjermbaserte medier er brukbare til det meste, er det ikke gitt at man skal gjøre alt på dem.

Kapittel 2 Reguleringsregimer

2.1. Kort bakgrunn

De litteraturpolitiske reguleringsregimene i Europa kan sies å ha sine røtter på attenhundretallet og henger sammen med utviklingen av nasjonale og tidlig moderne bokforetak, først og fremst forlag og lokale bokhandlere. Tyskland er et godt eksempel, der de første initiativer til en fastprisavtale ble tatt allerede i 1816, forut for opprettelsen av den tyske bokhandlerforening, Börsenverein des Deutschen Buchhandels i 1825, og det var altså bokhandlerne som tok initiativene.⁶ At bøker skulle selges med fastpris i alle bokhandlere, ble skrevet inn i bokhandlerforeningens statutter i 1887 og formulert i en egen avtale i 1909 (Verkaufsförderung für den Verkehr des deutschen Buchhandels mit dem Publikum, VAO). Ordningene regulerte utsalgspriser og rabattmuligheter til bokhandlere og abonnentskunder og brudd på reglene ble sanksjonert med utestengning og boikott fra forlag og foreninger. Etter hvert omfattet ordningen også returordninger (Reverssystem).

Etter den annen verdenskrig ble de tyske ordningene godkjent av okkupasjonsmyndighetene. I 1958 ble forlagene alene gitt retten til å bestemme prisen på en bok for å imøtekomme kritikk mot at ordningene stred mot nyere konkurranselovgivning. Retursystemet ble en stadig viktigere grunn til å opprettholde ordningene, selv om ordningen i følge Susanne Tretthahn stadig stred mot tysk konkurranselovgivning.⁷ Likevel ble ordningen opphevet først i 1990, og da innenfor en kulturpolitisk kontekst hvor EU og varsling om motstrid med EUs konkurransepolitikk spilte inn. Den europeiske konteksten skapte imidlertid samtidig grunnlag for å etablere et felles retursystem på tvers av landegrensene i det tyskspråklige markedet (Østerrike, Sveits, Tyskland). Initiativ til dette ble tatt i 1993/94, men først etter at EU-kommisjonen hadde godtatt ordningen som unntak fra EUs konkurranseregler, ble retursystemet formelt etablert med prisregulerende bestemmelser i 2000, og fulgt opp i

⁶ Det hører med til historien at i Tyskland er fremdeles bokhandlere og forlag organisert i samme forening. Det samme gjelder for Portugal, Østerrike, Ungarn og Sveits. I de fleste andre land er de medlemmer av ulike organisasjoner, som noen steder også omfatter nettbokhandlere, og til og med supermarkeder. TESCO er for eksempel medlem av den britiske Booksellers Association.

⁷ Tretthahn, Susanne (2010) Die Buchmärkte Großbritanniens, Deutschlands, Österreichs und der Schweiz unter besonderer Berücksichtigung der Buchpreisbindung. Diplomarbeit, Universität Wien (s.43ff).

en tysk boklov, *Buchpreisbindungsgesetz*, formulert og vedtatt i 2002. Alle partiene i Forbundsdagen var positive til loven.⁸ Østerrike hadde da allerede vedtatt sin boklov (2000).⁹ I Sveits har prosessen med å få en boklov på plass tatt lengere tid, og først nå, i 2012 kan det se ut til at det går igjennom ved folkeavstemning.

Den tyske og den østerrikske bokloven tilhører dermed en generasjon av boklover som er blitt utformet innenfor EUs konkurranse- og kulturpolitiske regimer. Det samme gjelder bokloven i Nederland fra 2005. EUs vektlegging av de fire friheter og standardiserte konkurranseregler i det indre marked har altså både spilt en rolle i avskaffelsen av de opprinnelige avtalene (også i Storbritannia, som ikke har boklov per i dag), og i opprettelsen av de nyere boklovene i EU-land (Tyskland, Østerrike, Nederland).¹⁰ At boklover nå ser ut til å være på vei *inn* i EU, viser således til en sterkere vektlegging av europeisk kulturpolitikk i møte med konkurranse utenfra. Frankrike har vært et foregangsland for dette innad i EU og kjempet for større aksept for at kulturelt mangfold og nasjonale forskjeller må opprettholdes gjennom mer aktiv kulturpolitikk. Et viktig politisk innspill til denne utviklingen kom også med UNESCOs deklarasjon om kulturelt mangfold,¹¹ som har spilt en spesielt viktig rolle i fransk kulturpolitikk og franskspråklig kulturforskning.¹²

Den franske bokloven ble vedtatt i 1981. Den blir gjerne kalt for "le loi Lang", Langs lov, etter den aktive, franske kulturministeren Jacques Lang, som tok initiativet til den. Allerede da var den franske kulturpolitikken opptatt av å bevare det franske i det europeiske og stadig mer globaliserte kulturindustrielle markedet som fransk kunst og kulturproduksjon var en del av og opplevde som en utfordring.

⁸ Se Wallenfels, Dieter & Christian Russ (2006/ny utg. mai 2012) *Die Preisbindung des Buchhandels* München (Beck, C H).

⁹ Hanreich, Hanspeter, Kuschej, Herman, Grohall, Günther og Reis, Sebastian (2009): *Buchpreisregelungen in Europa als Mittel der Kulturpolitik. Wirksamkeit und wohlfahrtsökonomische Bedeutung*. Institut für Höhere Studien (IHS), Wien.

¹⁰ Ibid. s. 13. Hanreich, Kuschej, Grohall og Reis bekrefter vår fremstilling av at bransjeavtaler først ble gjort til gjenstand for kritikk og opphevet som følge av press fra EU med tanke på konkurranseregler (ART 81ff EGV), og deretter ble de nasjonale lovene utviklet med den franske som modell, og så kvalifisert gjennom Organe an Art 28ff EGV og Art 30. EGV.

¹¹ http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (sist besøkt 05.02.2011).

¹² Poirrier, Philippe (2000) *L'État et la Culture en France au XXe siècle*. Paris: Librairie Générale Française, Théoret, Yves (2008) *David contre Goliath: la Convention sur la protection et la promotion de la diversité des expressions culturelles de l'UNESCO*. Montréal (Québec), Éditions Hurtubise HMH Itée.

Likevel er det Spania som har den eldste, fortsatt eksisterende bokloven fra 1975. Frankrike fikk altså sin boklov i 1981, Portugal i 1996, Hellas i 1997, Østerrike i 2000, Italia i 2001, Tyskland i 2002, Nederland i 2005 og Sveits i 2011.¹³ I tillegg er bokbransjen i Ungarn, Slovenia og Norge regulert gjennom en fastprisavtale, men disse eksisterer ikke i lovform. Resten av medlemslandene i EU, samt Island, har fripris på bøker.

2.2. Fastprisbestemmelsenens logikk

En boklov eller bransjeavtale virker to veier. Den regulerer bokhandlenes forhold til forlagene og bestemmer forlagenes mulighet til å gi rabatter, til å skaffe bøker til veie og til å ta imot retur av usolgte bøker. Og dessuten hvor lenge den faste prisen skal gjelde. Den regulerer i motsatt retning utsalgsprisen for kjøperen og leseren av boka, og garanterer at samme bok vil koste det samme, uansett hvor kjøperen befinner seg innenfor ett land, og uansett i hvilken bokhandel kjøperen går inn i. Boklover regulerer altså i første rekke forholdet mellom forlag og bokhandlere, og da med spesielt fokus på prisfastsettelse og tilgjengelighet. Når det gjelder eierskapsstruktur i bokbransjen, så er ikke dette regulert av boklovene: Eierskapsbegrensninger er regulert av de ulike lands medielovgivning, og denne innbefatter som regel ikke bokbransjen. Forholdet mellom forfattere og forlag er heller ikke en del av boklovene, men reguleres av kontrakter og opphavsrettslovgivning. Dette forholdet behandles spesielt i denne rapporten.

En bransjeavtale er en avtale mellom parter i et marked om ulike former for samarbeid, noe som lett kommer i strid med både nasjonal og europeisk konkurranselovgivning. Dagens norske bokavtale er hjemlet i en forskrift som gjør unntak fra konkurranseloven.¹⁴

En viktig forskjell mellom en bransjeavtale og en boklov, er at bokloven omfatter alle aktører, mens en avtale kun er bindende for aktører som er part i avtalen. Forlag vil kunne velge å stå utenfor avtalen (og eventuelt utenfor bransjeorganisasjon som

¹³ Den sveitsiske loven er vedtatt av Parlamentet, men må godkjennes av en folkeavstemning 11. mars 2012.

¹⁴ Forskrift om unntak fra konkurranseloven § 10 for samarbeid ved omsetning av bøker 29. april 2005 med hjemmel i lov 5. mars 2004 nr. 12 om konkurranse mellom foretak og kontroll med foretakssammenslutninger (konkurranseloven) § 3 annet ledd. Endret 17. desember 2010. Tilgjengelig her: <http://www.bokhandlerforeningen.no/Bransjeavtalen/Forskrift/print> (sist besøkt 06.02.2012).

forutsetter at medlemmer undertegner en slik avtale), og vil da ikke være bundet. Forskriften til konkurranseloven sier at det *kan* inngås slike avtaler, ikke at det *skal* inngås avtale eller at man må være med i en slik avtale. I Norge er det kun forlag som er medlem av Forleggerforeningen, og bokhandlere som er medlem av Bokhandlerforeningen som er part i avtalen.

Et hensyn som kommer frem i de europeiske landene med boklover, er at lov gir en mer stabil ordning som omfatter alle som selger bøker. Hervé Gaymard, leder av det franske utvalget som forfattet en rapport om bokas økonomiske nåtid og fremtid og om boklovenes betydning, anser f. eks en lov for å være klart mer hensiktsmessig enn en bransjeavtale, og såkalte fleksible eller frivillige ordninger spås videre en usikker fremtid.¹⁵ Om man ønsker en permanent ordning som omfatter alle som selger bøker, vil en lov være mer hensiktsmessig enn en avtale. En lovregulering virker i forhold til alle, og det blir da ikke mulig å unnsnippe reguleringen ved ikke å undertegne en avtale. En lov er også enklere å håndheve enn en bransjeavtale, som er en (tidsbegrenset) konkurranseregulerende avtale som vil måtte godkjennes av konkurransemyndighetene. Dette ser ut til å være blant grunnene til at stadig flere europeiske land har erstattet bransjeavtaler med boklover.

I Østerrike og Sveits viser begrunnelsene for innføring av et fastprissystem hvordan små land begrunner bokpolitikk også ut fra en proteksjonistisk kulturpolitikk, og ikke (bare) som en styrking av boka og bokbransjen som sådan, men som et forsvar for språk og for lokale forfatterskap innen både kunnskapslitteratur og skjønnlitteratur.¹⁶ Det er ved å analysere situasjonen i disse landene at man også ser at EUs holdning på dette området har gjennomgått et paradigmeskifte. På 1980- og 90-tallet var EUs konkurransemyndigheter entydige i sin kritikk av europeiske bransjeavtaler. Men utover på 90-tallet gikk man over til å tenke kulturpolitisk også innenfor EU-systemet, og nå godkjennes innføringen av nasjonale boklover etter modell av den franske bokloven fra 1981. Det kan dermed sies å være EU som for tiden driver frem nasjonal regulering på området, skjønt de nødvendig vil tas til inntekt for dette. Boklover er akseptert,

¹⁵ Se f.eks. Gaymard, Hervé (2009), *Situation du livre, Évaluation de la loi relative au prix du livre et Questions prospectives. Rapport à la Ministre de la Culture et de la Communication*. Paris: Conseil du livre, s. 81. Utviklingen i Danmark fra 2010 frem til idag, bekrefter denne spådommen til fulle.

¹⁶ Hanreich et.al. op.cit. beskriver i detalj hvordan kontakt med EU foranlediget utviklingen av den østerrikske og den tyske bokloven.

mens bransjeavtaler er uønsket fra EUs side. At det franske vedtaket om å gjøre bokloven gjeldende også for digitale bøker, ble akseptert av EU-kommisjonen,¹⁷ gjør at boklovene ser ut til å ha en fremtid i Europa selv om e-bok og nettbokhandel skulle overta større deler av markedene. Bokbransjen betraktes som en egenartet bransje med spesielle behov for markedsregulerende beskyttelse.¹⁸

2.3. Begrunnelser og kulturpolitiske legitimeringer

Historisk sett er bestemmelser om fastpris oppstått som tidsbestemte markedsreguleringer basert på historiske erfaringer om at fri konkurranse innenfor bokmarkedet fører til ødeleggende priskriger som fører til tap av lønnsomhet for distribusjonsleddet, nedleggelse av lokale bokhandlere og påfølgende reduksjon i tilbud og etterspørsel av forlagenes og forfatternes bøker. Overfor samfunnet er denne nedgangen blitt fremstilt som en reduksjon i kulturelt mangfold og som begrensning i bokoffentlighetens geografiske nedslagsfelt. Fastprisbestemmelsene blir som følge av dette gjerne understøttet av bestemmelser om "skaffeplikt" (alle bokhandlere skal i prinsippet føre bøker fra alle forlag, og kunne skaffe enhver bok som etterspørres av en kunde og potensiell leser), og såkalte "abonnements- og returordninger" som gjør at bokhandlere uforpliktende kan motta bøker fra forlaget med mulighet til å returnere de usolgte eksemplarene etter nærmere angitte regler. Samlet skal disse reglene gi et grunnlag for at man skal kunne få tak i aktuelle bokutgivelser, til en fast pris, i en bokhandel, der i prinsippet alle bøker som er i markedet, kan skaffes og selges. Dette er bokhandlernes samfunnsoppdrag, på samme måte som nyhetsmediene og allmennfjernsynet kan ha tilsvarende forpliktelser. Slike formuleringer bygger gjerne på et sett av antakelser eller implisitte forståelser:

1. At en bok er en unik, kulturell ytring, og at bøker representerer en spesiell verdi for samfunnets ytringskultur og kunnskapskultur, og at bøker som medium er spesielt egnet til kollektiv og individuell læring.

¹⁷ Lov foreslått 26 mai 2011: "la loi du 26 mai 2011 relative au prix du livre numérique". Godkjent ved EU-dekret 10 november: "Décret n° 2011-1499 du 10 novembre 2011".

¹⁸ Boklover regnes blant reguleringer som bidrar til mangfold i mediene, slik EU-kommisjonen har kartlagt dette i Europa. K.U.Leuven (red.) (2009): *Independent Study on Indicators for Media Pluralism in the Member States – Towards a Risk-based Approach*. Prepared for the European Commission Directorate-General Information Society and Media SMART 007A 2007-0002, European Communities.

2. At bokhandelen er et sted der man ikke bare bestiller og kjøper bøker, men også kan oppleve, se i, ta i og prøvelese et større utbud bøker. Og siden det ikke er konkurranse på pris, konkurrerer bokhandlene på andre ting som beliggenhet og kundegrunnlag, service, veiledning mm. og ganske ofte på en kombinasjon av boksalg med andre produkter, så som f. eks papir og skrivemateriell, fotografi og kunstreproduksjon, leker og rekvisitter, eller musikkdistribusjon og filmdistribusjon (altså en type multimediaforretninger). Det blir fra europeisk bokhandelhold understreket sterkt at bokhandlenes viktigste utfordring er å fornye seg for å møte konkurransen fra andre distribusjonsledd, særlig nettbokhandlene. De må som direktøren i den europeiske bokhandlerforeningen, Françoise Dubruille, sa, utvikle seg til en form for kulturhus med mange aktiviteter og produkter - ”Et hjem utenfor hjemmet.”¹⁹

3. At mangfold i produksjonsleddet er avhengig av at et bredt spekter av bokprodukter som gjøres tilgjengelig på samme tid og på noenlunde samme måte over hele landet, og at man ønsker å opprettholde bokhandlere i alle deler av landet, både i store byer og mindre tettsteder, er et viktig element i fastprisordningene.

4. At kostnadene ved å ha et stort tilbud av bøker i en bokhandel ikke bæres av bokhandelen alene, men også av forlagene gjennom abonnements- og returordninger.

I møtet med moderne konkurranselovgivning innenfor EU var det særlig de to siste begrunnelsene knyttet til tilgjengelighet som fortsatt har begrunnet bransjeavtalenes unntak fra konkurranselovgivningen. Boklovene kan sies å fremheve de to første. Mens en bransjeavtale, slik den man har i Norge, altså jevnlig må bekreftes som et legitimt unntak av konkurranseregulering, vil en boklov gjøre deler av konkurranselovgivningen permanent ugyldig. Et slikt unntak kan bare begrunnes om det argumenteres for at bokbransjen er en egenartet bransje med spesielle behov for markedsregulerende beskyttelse.

¹⁹ En interessant nyskapning i lys av dette finnes i Brussel i form av en bokhandel/restaurant som kaller seg Cook & Book, og som består av sju bokhandlere som har spesialisert seg på ulike boktyper (tegneserier, skjønnlitteratur, kokebøker, etc) og fem restauranter.

En uregulert bokbransje kan også legitimeres, men da ut fra en helt annen legitimeringsnorm, ikke knyttet til bokbransjens egenart, men til det frie markedets normgrunnlag. Det knyttes til bokkjøperens frihet til å kjøpe bøker hvor han eller hun vil, basert på kunnskap om at også prisene kan variere.

2.4. Digitalisering, e-bøker og reguleringssystemer

En utfordring ved utformingen av de europeiske boklovene har vært å avgrense lovens virkeområde på en hensiktsmessig måte. Informasjons- og underholdningsbransjen er i stor endring og i utformingen av boklover har det vært viktig at virksomheter man ønsker å regulere, faller innenfor, mens virksomheter og produkter/tjenester som den passer dårlig for og/eller som den ikke er ment å regulere ikke omfattes.

Digitaliseringen representerer her en særskilt utfordring.²⁰ Merverdiavgift er et område hvor ulike regler for papirbøker og e-bøker fører til skjevheter, som neppe har vært tilsiktet og vanskelig kan forsvares. Dette blir behandlet nærmere i del 3.3.

Inntil nylig viste bokbransjen alle tegn på å være en moden ("mature") og stabil bransje,²¹ der e-bøker utgjorde en ubetydelig markedsandel. Imidlertid har en rekke utviklingstrekk som inkluderer, men ikke er begrenset til, digitalisering, medført tendenser til strukturelle endringer i bokbransjen. Innflytelsen fra ulike nettbaserte tjenester og e-handel, samt inntoget av utradisjonelle og internasjonale aktører, har endret konkurransebildet i store deler av forlagsverdenen. I USA mener mange at man har nådd et veiskille for e-bøker og digital publisering, men digital publisering og e-boksalg virker i Europa fortsatt å være i en tidlig fase, og det er grunn til å være varsom med å trekke bastante konklusjoner basert på de erfaringene som er gjort hittil. Imidlertid ligger det prinsipielle kulturpolitiske argumenter i bunn som er gyldige også i en digitalisert bokbransje. Virkemidlene i den nasjonale kulturpolitikken må justeres med den digitale utviklingen og internasjonaliseringen av medie- og forlagsbransjen, og

²⁰ I den franske bokloven er nå den digitale boka også tatt inn. Andre boklover, som den tyske, østerrikske og fremtidige sveitsiske vil ikke trenge den samme revidering, da lovtekstene allerede har tatt høyde for dette.

²¹ European Commission (2004): *Publishing Market Watch, Sectoral report 2: Book Publishing*. Turku School of Economics and Business Administration. Rapporten er tilgjengelig her: <http://www.rightscom.com/Portals/0/European%20Book%20Publishing%20Report.pdf> (sist besøkt 06.02.2012).

det blir viktig å se litteraturpolitikken i sammenheng med den internasjonale konkurransesituasjonen for e-bøker og digital publisering.

I denne utredningen tar vi særlig for oss boklovgivingen i ulike europeiske land som en form for litteraturpolitisk virkemiddel. Vi har allerede berørt boklovens målsetting om å beskytte nasjonal litterær produksjon på eget språk. I tillegg kan en boklov også ha andre funksjoner og målsetninger som berører digital publisering og konkurransesituasjonen for e-bøker: En boklov som er eksplisitt og klar, kan bidra til å synliggjøre hva som utgjør bokas særegne verdi, og hva som er hensikten med å skjerme bokmarkedet fra fri konkurranse. Her vil det være av betydning å legge vekt på om bokas kulturelle verdi er uavhengig av format og produksjonsform. Samtidig vil en boklov sørge for forutsigbare rammevilkår for bokbransjen i en situasjon som kan fortone seg som usikker. I dag er situasjonen i Europa slik at trykte bøker og digitale bøker behandles ulikt, både hva angår viktige litteraturpolitiske virkemidler som fastpris og fritak for/reduksjon av merverdiavgift. Imidlertid har franske myndigheter gått i bresjen for likebehandling gjennom utvidelsen av Langs lov til e-bøker og vedtak i det franske parlamentet om redusert merverdiavgiftssats for digital publisering.²² I Spania er det også vedtatt i lovs form at fastprisen skal gjelde for e-bøker, men dette er ennå ikke implementert.

De europeiske reguleringssystemene for litteratur er i stor grad fundert på boka som trykt medium og på en gitt produksjons- og distribusjonsskjede bestående av forfatter, forlag, trykkeri, distributør, bokhandel og leser. De nasjonale boklover og bransjeavtaler regulerer bokhandlernes forhold til forlagene og til lesere/konsumenter.

Digitaliseringen av litteratur, forstått som en prosess der bøker ikke bare produseres som digitale filer, men også distribueres og selges i digitalt format, endrer i noen grad forutsetningene for litteraturens politiske, juridiske og økonomiske rammevilkår.

Digitalisering innebærer at trykkerier, distributører og fysiske bokhandlere nødvendigvis får en endret funksjon i det litterære kretsløpet, de kan sågar bli overflødige. Forlag er heller ikke lengre strengt nødvendige for at en forfatter skal nå en stor leseskare. Det er mulig å påvise en utvikling i retning av flere *selvpubliserte*

²² Det hører med til denne situasjonen at Luxembourg har innført en særlig lav momssats for e-bøker på 3 prosent. Dette er blitt tolket ut fra at Amazon har sitt europeiske hovedkvarter i Luxembourg. Dette og den franske momssatsen for både papir og e-bøker som gikk opp til 7 prosent fra og med 2012, har ført til strid innenfor EU (satsen var tidligere på 5,5 prosent).

forfattere med suksess internasjonalt, men dette fenomenet har i liten grad gjort seg gjeldende i land som for eksempel Norge. Fordi det er mulig å omgå ledd i bokas produksjons- og distribusjonsskjede, må man se nærmere på om digitalisering kan sies å rokke ved de kulturpolitiske legitimeringer ("nedleggelse av lokale bokhandlere og påfølgende reduksjon i tilbud og etterspørsel av forlagenes og forfatternes bøker") som er nevnt forut. Et kjennetegn ved de europeiske e-bokløsningene som til nå er lansert er at de er tilpasset den eksisterende verdikjeden for bøker:²³

What all of these platforms have in common is their goal to facilitate the publisher-to-bookseller relationship and to preserve the traditional value chain of book publishing. European publishers have responded to the growing consumer demand for e-books by enabling booksellers to increase their digital offerings, rather than creating B2C platforms in which consumers can directly buy from the publishers.²⁴

Det er imidlertid lite som tyder på at behovet for ledd mellom forfatter og leser bortfaller fullstendig i en digital kontekst. Tvert imot kan betydningen av dette leddet bli styrket, fordi redigeringsfunksjonen blir viktigere og betydningen av å utvikle best mulige digitale plattformer øker.

Potensialet for å omgå ledd i bokas produksjonsskjede - såkalt "disintermediation"- kan like gjerne munne ut i en form for "reintermediation"²⁵ der nye mellomledd skjøtter oppgaver som forlag og bokhandlere har tatt hånd om i den analoge situasjonen. For eksempel krever e-bokomsetting en digital infrastruktur. Kulturpolitisk bør mellomleddene behandles prinsipielt likt, enten disse mellomleddene betegnes som agenter og digitale aggregatorer eller forlag og bokhandlere. Ved utforming av en eventuell boklov vil det være en utfordring å utforme denne slik at man ikke innfører nye skjevheter eller hindrer ønskede endringer og omstillinger.

Det er i dag særlig markedet for standard e-bøker som er gjenstand for kulturpolitisk debatt. Det har sammenheng med at det er allmennmarkedet for bøker som får offentlig interesse og mediedekning, men det kan argumenteres for at det er på

²³ Dette gjelder også den norske Bokskya.

²⁴ <http://publishingperspectives.com/2010/05/french-publishers-launch-e-book-distribution-platform/> (sist besøkt 05.02.2012).

²⁵ Martin, Bill and Tian, Xuemei (2010): *Books, Bytes and Business*, Farnham: Ashgate 2010, side 135.

undervisningsmarkedet at den kommersielle gjennomslagskraften av digitalisering er størst. I allmennmarkedet dreier digital publisering seg per i dag overveiende om rene tekstfiler som publiseres både i trykt og digital versjon. Det finnes imidlertid to viktige unntak: digitale lydbøker og mobilapplikasjoner. I sin enkleste form er e-boka en tekstfil eller en PDF. Formatet ePub er i ferd med å etablere seg som en industristandard, men for eksempel Amazon opererer med et eget format på sine e-bøker. Mer komplekse digitale formater er også under utvikling, såkalte berikete e-bøker (*enhanced e-books*). Berikede bøker kan inneholde bilder, video, lyd, dynamisk grafikk og elementer hentet fra dataspill. Disse blandingsformene er en kulturpolitisk utfordring, tatt i betraktning at det er det trykte innholdet som nyter kulturpolitisk beskyttelse i dag.

Vi vil nå gå over til å presentere og analysere detaljbestemmelsene i forskjellige europeiske lands reguleringsregimer.

Kapittel 3 Oversikt over de ulike lands reguleringsregimer

Vi går først igjennom de europeiske landene som har boklov. Disse er presentert i tabellen, sammen med sentrale aspekter ved lovene. Fremstillingen er kronologisk etter boklovenes innføring i de enkelte landene. Utenfor Europa finnes faste bokpriser enten i lovs form eller som bransjeavtale i blant annet følgende land: Sør Korea, Japan, Argentina (lov) og Mexico (lov). Brasil er i ferd med å innføre en slik lov.²⁶

3.1. Land med boklover

Land	Regulerings-system	Varighet på fastpris	Tillatte rabatter	Boktyper som er omfattet
Spania	Lov (1975) Senere revidert, senest i 2007	2 år. Pluss 6 mnd etter innkjøp	5 % 10 % for bokdag/messer 15 % for bibliotek/museum/arkiv forskningssenter	Alle, unntatt skolebøker
Frankrike	Lov (1981)	Minimum 2 år	5 % 9 % for biblioteker	Alle
Portugal	Lov (1996) Revidert i 2000.	18 mnd	10 % 20 % for bibliotek, skolebibliotek, lesekampanjer og bokmesser	Alle, unntatt skolebøker
Hellas	Lov (1997)	2 år	10 % Ubegrenset rabatt til staten og frivillige organisasjoner, såfremt de ikke kjøper for videresalg	Alle (staten publiserer skolebøker, ikke private forlag)
Østerrike	Lov (2000)	2 år	5 % 10 % ved salg til biblioteker (folke-, forsknings-, skole-)	Alle, unntatt skolebøker
Italia	Lov (2001)	Permanent (Unntak: bøker som er ute av opplag, til biblioteker, arkiver, museer, som minst har vært ute i 20 mnd og hvor bokhandlere ikke har gjort ordrer på minst 6 mnd)	15 % 20 % ved bokmesser, bøker bestilt via postordre, og salg til skoler, universiteter eller forskningsinstitutter	Alle
Tyskland	Lov (2002)	18 mnd	5 % til vitenskapelige biblioteker. 10 % Fylkes-, kommune- og skolebiblioteker. Pluss rabatter ved kvantumsbestillinger av det offentlige til bruk i undervisning	Alle
Nederland	Lov (2005)	Minimum 1 år, maksimum 2. Forlegger/importør kan tillate rabatt hver sjettede måned	5 % til studenter 20 % bokklubb Div. kvantumsrabatter	Alle bøker på nasjonale språk, unntatt skole- og lærebøker
Sveits	Lov (2011)	18 mnd	5 % biblioteker Div. kvantumsrabatter	Alle

²⁶ Gaymard, Hervé (2009) *Pour le Livre. Rapport sur l'économie du livre et son avenir*. Paris, Gallimard. s.136 ff.

Tabellen inneholder informasjon om alle landene i Europa som har innført boklover; fastprisreguleringer for bokbransjen i lovs form. EU tillater nasjonale fastprissystemer, men tillater ikke at fastpris gjelder på tvers av landegrenser. Bøker er ansett å være et kulturelt gode, og Romatraktaten slår fast at kultur er et nasjonalt anliggende og at intervensjon fra EU kun er rettferdig når det representerer en ekstra verdi for EU.²⁷ Dette gjelder både EU og EFTA. I rettssak C-531/07 (LIBRO-saken), den 19. og 21. mars 2008, heter det i uttalelser fra EU-kommisjonen og EFTAs overvåkningsorgan at “beskyttelse av bøkernes stiling som kulturgode rettferdiggjør begrensningen i den frie varehandelen”.²⁸ Den ideologiske begrunnelsen for litteraturpolitikken kommer forut for virkemidlene og er slik et avgjørende aspekt ved et lands litteraturpolitikk.

*Spania*²⁹

Den første versjonen av den spanske bokloven stammer fra tiden like etter Francoregimets fall. Bakgrunnen for den finnes også i den politiske situasjonen på den tiden som blant annet var preget av et ønske om å styrke de forskjellige språkgruppene i landet som hadde vært undertrykt under diktaturet. I den første versjonen av loven ble det i første paragraf også slått fast at loven skulle beskytte ytringsfriheten i bokas form. I de senere revisjonene av loven, sist i 2007, er dette blitt endret, og i første paragraf i den siste versjonen legges det vekt på bokas “carácter de producto cultural” e “parte del patrimonio bibliográfico español”. Slik sett tilsvarende målsetningen for loven det som også finnes i den franske loven.³⁰ Loven omfatter alle typer bøker, senere presisert til alle produkter som er blitt tildelt et ISBN nummer.

På den annen side er det slik at i følge et dekret fra 2000³¹ skal undervisningsmateriale være gjenstand for særlige bestemmelser og rabatter, og dette er videre basert på forhandlinger mellom bokbransjen og undervisningsmyndighetene i de 17 autonome regionene. Slik sett er skolebøker både omfattet og ikke omfattet av loven. Bokas pris

²⁷ Stockman, Doris (2004): “Free or Fixed Prices on Books – Patterns of Book Pricing in Europe”, *Javnost – the Public* 11(4): 49-64.

²⁸ Sammendrag av høringsuttalelsen fra Det sveitsiske bokrådet om WAK-Ns foreløpige utkast til lov om fastpris på bøker. Referatet fra rettsaken er tilgjengelig her: http://ec.europa.eu/dgs/legal_service/arrets/07c531_en.pdf (lesedato 06.12.2011).

²⁹ For en oversikt se: <http://www.bief.org/Operation-3497-Donnees-pays/Espagne.html> (sist besøkt 09.02.2012)

³⁰ http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/110-2007.html# (sist besøkt 09.02.2012)

³¹ www.boe.es/boe/dias/2000/06/24/pdfs/A22440-22458.pdf (sist besøkt 09.02.2012)

skal fastsettes av forlaget og være angitt på boka. Det er ikke gitt rom for mer enn 5 prosent rabatt, unntatt i forbindelse med spesielle begivenheter som bokmesser, og da kan rabatten være opp til 10 prosent. For øvrig later det til at loven ikke fastsetter detaljene rundt prisfastsetting. Dette gjøres i dekret.³² Dette ville tilsvare om man i Norge fastslo prinsippene i lovs form, og detaljene om rabatter i en forskrift.

Frankrike

Mangfold, tilgjengelighet, kulturell verdi er sentrale elementer i den franske bokloven, hvor man fremhever at bøker ikke skal sidestilles med andre forbruksvarer. Lovens siktemål er at bøker skal bli omsatt til samme pris over hele landet, og slik sikre borgerne lik tilgang til bøker. Videre er det et siktemål at det opprettholdes et meget tett desentralisert distribusjonsnett, særlig i områder der kundegrunnlaget er lite. Og endelig ønsker man med loven å støtte opp under skapende innsats og fremme bredde og mangfold i utgivelser.

I mars 2009 avga utvalget til Hervé Gaymard en rapport til det franske Kultur- og kommunikasjonsdepartementet om "bokas situasjon".³³ Evalueringen var godt forberedt i prosjektet Livre 2010, ledet av Sophie Barluet, som allerede i 2007 analyserte behovet for en mer koordinert og strategisk effektiv kulturpolitikk på litteraturens område i Frankrike, i lys av de digitale utfordringene og pågående endringene i bransjen.³⁴ Barluet foreslo en rekke tiltak for å styrke bokbransjens mulighet til å overleve i fremtiden, blant annet å styrke bokhandlerleddet, fornye bibliotekvesenet i Frankrike og sette i gang systematisk overvåking og statistisk analyse av utviklingen i bokbransjen. Blant forslagene i Barluets rapport var også å gjøre en detaljert utredning om bokloven

³² http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/rd484-1990.html# (sist besøkt 09.02.2012)

³³ Gaymard, Hervé (2009) *Situation du livre. Évaluation de la loi relative au prix du livre et Questions prospectives*. Rapport à la Ministre de la Culture et de la Communication, Mars 2009. Utvalget (Conseil du livre) var oppnevnt september 2008 og hadde fått frie hender til å utrede bokbransjen og spesielt se på boklovens reguleringer av prissystemet. Utvalget besto av 20 representanter fra ulike deler av bokbransjen, ledende kulturpolitikere og kulturbyråkrater. Til sin rådighet hadde utvalget 5 utredere fra departementene, bl.a. 3 fra kontoret for bokøkonomi. I tillegg til de analysene utvalget foretok, gjennomførte de flere høringer med bl.a. forleggerforeningen og bibliotekforeningen i Frankrike som inkluderte 45 ledere i bokbransjen, samt personlige intervjuer med 56 utvalgte blant forfattere, forlagsfolk, kritikere, bokhandlere, bibliotek mm. Noen av intervjuene ble foretatt i Storbritannia og Tyskland. Evalueringen er på over 400 sider, der rundt 300 sider er vedlegg. Rapporten finnes i en bokutgave som Gaymard, Hervé (2009) *Pour le livre. Rapport sur l'économie du livre et son avenir*. Paris (Gallimard).

³⁴ Barluet, Sophie (2007) *Pour que vive la politique du livre*. Rapport Livre 2010, se http://www.culture.gouv.fr/culture/guides/dll/Rapport_Livre_2010_juin2007.pdf (sist besøkt 06.02.2012).

fra 1981. Hervé Gaymard ledet arbeidet med denne utredningen på oppdrag fra kulturdepartementet og konkluderte entydig med at bokloven i Frankrike hadde vært vellykket, sett i lys av den historiske utviklingen frem til i dag, og argumenterte for at dens betydning ville bli enda viktigere i fremtiden.

Gaymard gikk også mer systematisk til verks og analyserte strukturene i fransk forlagsbransje, de ulike leddene i den bokindustrielle kjeden og forsøkte å finne mål for hvordan bokloven virket inn på markedet. Et av de viktigste gjaldt lovens betydning for opprettholdelse av bokhandlene i Frankrike. Det var særlig distribusjonsleddet som var utsatt i systemer med fri prisdannelse, argumenterte Gaymard. Bokloven var ikke først og fremst en lov som sikret forlagenes inntjening, men en lov som sikret konsumentenes tilgang til et reelt virkende distribusjonsledd. De konstaterte at dagens situasjon var slik at boka aldri før hadde vært så tilgjengelig som i dag, og at boka var allestedsnærværende. Franske bokhandlere hadde, spesielt sammenlignet med utviklingen i Storbritannia etter opphevingen av den britiske bransjeavtalen (Net Book Agreement) i 1995, beholdt sin sammensatte struktur med uavhengige, lokale bokhandlere.

Francois Moreau og Stephanie Peltier har ved bruk av diverse analyser vist at den franske bokloven har sikret bokhandlenes eksistens og generelt bidratt til kulturelt mangfold: Til sammenligning med hvordan musikkbransjens detaljistledd er blitt utradert på få år, er den franske bokhandelen relativt stabil. Men de store bokhandlene tar over mer og mer av handelen, og også boksalg i dagligvarehandel tar seg opp.³⁵ Det er i denne sammenhengen interessant å legge merke til at bøker og særlig bestselgere omsettes i store franske supermarkedskjeder, men til samme pris som i bokhandlene. Dette står i kontrast til situasjonen i friprisland som f.eks. Storbritannia der TESCO selger bestselgere betydelig billigere enn bokhandlerne og fremforhandler en så høy rabatt at de faktisk gjør det nesten ulønnsomt for forlagene å selge gjennom

³⁵ Francois Moreau og Stephanie Peltier (2011) "La diversité culturelle dans l'industrie du livre en France (2003 - 2007)" i *Culture études*, 2011-4, octobre 2011, Economie de la culture et de la communication, Paris. Forfatterne analyserer konsentrasjon og mangfold ut fra flere perspektiver; tittelvariasjon, genrevariasjon, bestselgerkonsentrasjon, forfatterkonsentrasjon og forlagskonsentrasjon ut fra hva som produseres og kjøpes av fransk litteratur i perioden. De finner dokumentert at bokloven har hatt positive virkninger og argumenterer for at bokhandlenes bidrag til mangfold er av en annen type enn den netthandel tilrettelegger for, særlig longtail-effekter. Se Anderson, Chris (2009) *The Longer Longtail*. London: Random House.

kjeden. De må imidlertid gjøre det for å oppfylle kravet om å være med på bestselgerlistene.³⁶ Videre er det en interessant detalj at franske konsumenter tror at bøkene er billigere hos supermarkedene enn i bokhandlene, selv om dette ikke er tilfellet.³⁷

Fremveksten av de store bokhandlene (les grandes surfaces) må ses som en bieffekt av loven. Bokloven var en gullkantet mulighet for bokhandlere til å øke inntjeningen, men denne ulempen ble iflg. Gaymard oppveid av det allmenne gode i at et blandet system av bokhandlere kunne opprettholdes, og av at de store bokhandlenes markedsføring og salg også forbedret omsetningen generelt i boksystemet og dermed også i distriktene. Gaymard forsvarte i denne forbindelse også bokklubbene, som ble sett som et viktig ledd i et bredt og komplekst bokindustrielt system. Generelt analyserer dermed Gaymard bokloven i Frankrike som en lov som ved å skape økonomisk forutsigbarhet i en klassisk prototypeindustri fører til gode betingelser for at man opprettholder de kulturpolitiske målsetningene. Det er tross alt disse som er de sentrale. I begrunnelsene for den franske bokloven finner man uttrykt en sterk vektlegging av hver enkelt bok som et unikt kulturprodukt med høy kulturell verdi.

Portugal

Den portugisiske bokloven er inspirert av den franske, og det slås fast i innledningen til loven at den tar utgangspunkt i bokas særlige kulturelle og undervisningsmessige betydning.³⁸ Loven ble vedtatt i 1996 og senere revidert i 2000. Den omfatter alle former for bøker, men det er uklart om den også gjelder e-bøker. Det er også ulike rabattrater for forskjellige boktyper. Generelt gjelder en grense på 10 prosent rabatt innenfor en periode på 18 måneder for det generelle bokmarkedet. Men læremidler skal gjøres til gjenstand for særlige forhandlinger mellom forlagene og undervisningsministeriet. 20 prosent rabatt skal også gjelde for biblioteker, forskningsinstitusjoner og veldedige organisasjoner. Det er også en spesiell bestemmelse om særlig rabatt for bøker som er ledd i fremme av portugisisk språk og kultur særlig rettet mot lusofone land. Spesielle rabatter kan også gjøres gjeldende i forbindelse med bokmesser.

³⁶ Se: Thompson, John B. (2010) *The Merchants of Culture*, Cambridge (Polity) f.eks, s. 55 – 57.

³⁷ Intervju med Françoise Dubruille, direktør i den Europeiske bokhandlerforeningen.

³⁸ Loven er tilgjengelig her:

http://www.apel.pt/gest_cnt_upload/editor/File/apel/legislacao/decreto_lei_176_96.pdf (sist besøkt 06.02.2012).

Det har vært en viss diskusjon om loven oppfyller sin målsetninger om mangfold og pris og tilgjengelighet, og særlig i de første årene etter at den ble vedtatt fram til revisjonen i 2000, var det en viss uro om den virkelig ville bidra til utvikling og vekst i det portugisiske bokmarkedet.³⁹ Det skal her bemerkes at i Portugal er boken helt klart et elitemedium. Et av de spørsmålene som var gjenstand for diskusjon, gjaldt forholdet mellom bokhandlere og supermarkeder. På den ene siden ble det hevdet at supermarkedene, som var omfattet av loven, tok markedsandeler fra små bokhandlere. På den annen side hevdet direktøren for den største bokhandelkjeden i landet, Livrarias Bertrand, at bokloven hadde bidratt til bokens demokratisering fordi bøker også var tilgjengelige i supermarkeder for mennesker som aldri ville satt sine ben i en bokhandel.⁴⁰ I argumentene for bokloven har også situasjonen i andre europeiske land med fastprissystemer vært betydningsfulle, og det har vært lagt vekt på at bokloven må betraktes som en del av en helhetlig kulturpolitikk. Det hører også med til historien at i den vanskelige økonomiske situasjonen som Portugal befinner seg i, blir konkurranseregulerende bestemmelser som bokloven, særlig debattert. Det blir blant annet hevdet at bokbransjen i Portugal er truet av piratvirksomhet pga høye bokpriser.⁴¹

Hellas⁴²

Faste bokpriser ble fastlagt ved lov i Hellas i 1999. Forlagene må fastsette en pris som så bokhandlerne kan gi begrenset rabatt på – opptil ti prosent de første to årene etter utgivelsen, eller de kan underlig nok legge på prisen med inntil 5 prosent om de har særlige kostnader som tilsier det. Før loven ble vedtatt, fantes det en bransjeavtale. Det finnes imidlertid noen unntak fra loven. Dette gjelder sammenhenger som blir regnet for å befinne seg utenfor kommersielle sammenhenger, så som bøker som selges av forfatterne selv, bøker som selges til offentlige kulturinstitusjoner, slik som biblioteker og forskningsinstitutter. Det hører også med til bildet at undervisningsmateriale i Hellas utgis av statlige forlag.

³⁹ Dette behandles bl.a. i Santos, Maria de Lourdes lima dos, e.a. (2000) *Dinâmicas da Aplicação da Lei do Preço Fixo do Livro*. Lisboa(Observatorio de Actividades Culturais)

⁴⁰ <http://www.bief.org/Operation-3502-Donnees-pays/Portugal.html> (Sist besøkt 09.02.2012)

⁴¹ Se bl.a. <http://www.publico.pt/Cultura/congresso-do-livro-apresenta-estudo-sobre-o-sector-livreiro-e-o-impacto-da-pirataria--1514523> (sist besøkt 09.02.2012)

⁴² Se: <http://www.bief.org/fichiers/operation/3498/media/7419/Grèce%202011.pdf> (sist besøkt 09.02.2012)

Østerrike

Den østerrikske loven har også hatt den franske som modell. Formålet med loven er å sikre boka som kulturgode. Alle typer bøker (unntatt skolebøker) faller inn under loven, også ny teknologi som lagrer informasjon i bokform. Et uttrykt formål er å opprettholde så mange salgssteder som mulig og å sikre forutsigbarhet, men fordi tittelmangfold også skal sikres, er det indirekte et forsvar også for et mangfold av forlag.⁴³

I Østerrike er innvevingen i det tyskspråklige området preget av størrelsesforholdet mellom de to landene og av den historiske vendingen østerrikske forlag og forfattere alltid har hatt mot det fellestyske litteraturmarkedet. De eldste østerrikske og sveitsiske forlagene var med i den tyske forleggerforeningen og håndterte i stor grad rettigheter fra de tyske forlagene for de lokale markedene. Østerrike fikk sin egen forleggerforening i 1854 og en bransjeavtale i 1889 for det østerriksk-ungarske bokmarkedet. Sveits fikk begge deler først i 1976. Det opprinnelige, østerrikske avtaleverket bestod nesten uforandret frem til 1951, da det ble sett å være i strid med ny kartellovgivning i Østerrike. Først i det Østerrike (og delvis Sveits) ble med i EU-samarbeidet i 1993, oppsto en ny situasjon der Østerrike, Sveits og Tyskland kunne samarbeide om et felles retursystem (Dreiländer-Sammelrevers) som knyttet bokhandlere og forlag i de tre landene sammen. Viktig i denne sammenheng var det at EU signaliserte i et såkalt "Comfort Letter" at det ikke ville være mot EUs konkurranseregler dersom man kom frem til måter å avregne valutaer og bokpriser landene imellom. Vanskelige forhandlinger gjenstod og EUs beslutning ble forsøkt bestridt fra mange hold. I 1998 tok imidlertid daværende EU-kommisær Mario Monti til orde for at EU-landene burde oppgi striden med EUs konkurransemyndigheter om å få beholde bransjeavtaler, og heller arbeide for å utvikle boklover etter mønster av den franske "loi Lang".⁴⁴ Dette avstedkom et hurtig lovarbeid og den østerrikske bokloven kom på plass i 2000.

⁴³ Hanreich et. al. (2009): *Buchpreisregelungen in Europa als Mittel der Kulturpolitik. Wirksamkeit und wohlfahrtsökonomische Bedeutung*. Institut für Höhere Studien (IHS), Wien. Hanreich et. al. påpeker også at man i Østerrike angir minstepris i stedet for fastpris, og at dette fører til at tyske bokhandlere kan selge østerrikske bøker dyrere enn i Østerrike, men ikke omvendt. I praksis virker dog minstepris som fastpris (s. 37).

⁴⁴ Regina Goldschmitt (2000) *Grenzüberschreitende Buchpreisbindung und Internationaler Buchmarkt*. Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutschen Bucharchiv München, vol. 64, Wiesbaden, pp. 168.

Italia

Den italienske bokloven ble vedtatt i 2001. Opprinnelig var loven gyldig for en prøveperiode på ett år. Den er senere blitt revidert flere ganger, sist 27. juli 2011.⁴⁵ Den inneholder følgende prinsipper. For det første omfatter den alle boktyper, inkludert lærebøker og i alle salgskanaler.⁴⁶ Men loven inneholder også en rekke unntak som gjør at grunnreglene i den kan sies å være relativt fleksible. Prinsipielt er grensen for lovlig rabatt 15 prosent, men i særlige tilfeller som under bokmesser og liknende tilstelninger kan det gis opp til 20 prosent rabatt. Med unntak av desember måned kan det også gis 20 prosent rabatt i forbindelse med spesielle salgskampanjer. Dette må i så fall avtales mellom forlag og bokhandlere. Det samme gjelder i samband med tilstelninger av særlig nasjonal betydning. Biblioteker og forskningsinstitusjoner og universiteter, arkiver og museer, og ikke minst utdanningsinstitusjoner av alle slag kan også få 20 prosent rabatt. Det betyr at det derfor kan innrømmes høyere rabatt på undervisningsmateriale. Skolebøker selges i Italia gjennom bokhandlere etter at de har mottatt lister fra skolene og lærerne om hvilke bøker de ønsker å bruke.

Det er visse typer bøker som er unntatt loven så som kunstabøker med originale bidrag, brukte og antikke bøker. Og bøker som ikke lenger finnes i forlagenes kataloger. Hvis det er tjue måneder etter at en bok er utgitt, og ingen bokhandel har bestilt den i løpet av de siste seks månedene, gjelder fri pris.

Tyskland

I § 1 - "lovens formål" - i den tyske loven, heter det at "loven tjener til beskyttelse av boka som kulturgode", og videre at "fastsettelse av pris ved salg til slutt kunder sikrer at det opprettholdes et bredt boktilbud. Loven sikrer samtidig at dette tilbudet er tilgjengelig for et bredt publikum, i det den bidrar til å bevare et stort antall salgssteder". Verena Sich, advokat i lovavdelingen til Börsenverein (den tyske forlegger- og bokhandlerforeningen), sa i et foredrag i "Korean Publishing Forum" at foreningen mener at et fastprissystem er et av de viktigste instrumentene for å fremme og beskytte bøker som et kulturelt gode. Hun trekker frem tre premisser som fastprissystemet

⁴⁵ <http://gazzette.comune.jesi.an.it/2011/181/1.htm> (sist besøkt 09.02.2011)

⁴⁶ Inntil revisjonen i 2011, omfattet ikke loven salg av bøker over nettet.

bygger på: Det er for det første at bøker er uunnværlig for samfunnets og individenes kulturelle utvikling. For det andre at et sterkt nettverk av bokhandlere med et stort utvalg av bøker vil være det mest effektive for å fremme utbredelsen av bøker som et kulturelt objekt for vårt samfunn. Og endelig at fastprissystemet er det beste instrumentet for å oppnå et slikt nettverk. Hun sier videre at fastprissystemet sikrer eksistensen til utallige uavhengige forlag, hjelper til med å bevare og fremme mangfold i litteraturen og tilgjengeligheten av litteratur over hele landet.⁴⁷ Dette handler om sentrale kulturpolitiske verdier som mangfold, inkludering og kvalitet.

Alle utgivelser som er trykt og utgitt av et forlag, er omfattet av den tyske bokloven. I tillegg omfatter den tyske bokloven musikknoter og kart. Å ta dette inn i en eventuell norsk boklov virker lite hensiktsmessig, da det er flere aktører enn bokhandlere som selger kart, blant annet bensinstasjoner og sportsbutikker. Videre så selges digitale kart i liten grad gjennom bokhandlere, da disse gjerne er utviklet for bruk sammen med GPS. Når det gjelder musikknoter, har vi få musikkforlag i Norge, og noter distribueres i liten grad gjennom bokhandlere, så det vil heller ikke være naturlig å ta dette med i en eventuell boklov. At de har det med i Tyskland, skyldes nok at de har noen store tyske musikkforlag.

*Nederland*⁴⁸

Frem til 2005 hadde man i Nederland en bransjeavtale om fastpris hvor forlagene ble pålagt å fastsette bokprisene med en fastprisperiode på 2 år. Avtalen krevde at det ble gitt dispensasjon fra konkurranseloven. Den lignet slik på den avtalen vi har i Norge. Noe av bakgrunnen for at loven ble vedtatt var at i det gamle system var det bare omlag 70 prosent av utgivelsene som var omfattet av fastprissystemet.⁴⁹

⁴⁷ Sich, Verena (2004): "The system of fixed book prices in Germany. A short overview of the history of regulations, and the impact of retail price maintenance". Frankfurt/Seoul. Se også Sich, Verena (2006) »O sistema de preços fixos do livro na Alemanha. Uma breve visão geral da história, das regulamentações e o efeito da sustentabilidade do preço a varejo." i *Pensar o livro* no.4. 2006.

⁴⁸ Fremstillingen bygger på Notenboom, A., Schrijvershof, C. & Goudriaan, R. (2009) *Evaluatie van de Wet op de vaste boekenprijs*, Den Haag: Aarts De Jong Wilms Goudriaan Public Economics bv (APE).

⁴⁹ Appelman, Marja & Andries van den Broek (2002) "Book and Market" http://www.scp.nl/english/Publications/Summaries_by_year/Summaries_2002/Book_and_Market (Sist besøkt 11.02.2012)

De Wet op de vaste boekenprijs ble vedtatt 1. januar 2005. Det er i forbindelse med loven utarbeidet seks særlige forskrifter og tillegg som alle gjelder fra juli 2009.⁵⁰ Det skal foretas evalueringer av loven hvert femte år. Den gjelder for bøker på nederlandsk og frisisk, samt musikkutgivelser. Loven er på mange måter en videreføring av systemet med faste minimumspriser. Hensikten med loven er å realisere de kulturpolitiske målsetningene om et allsidig boktilbud fra forlagene og stor tilgjengelighet av bøker via et finmasket nett av utsalgssteder.

Bokprisen fastsettes av den første som lanserer boka for det nederlandske markedet. Dette er som regel en forlegger, men det kan også være en importør eller en bokhandel som driver med import av bøker. Forleggeren eller importøren rapporterer så den satte prisen til medietilsynet (Commissariaat voor de Media), som informerer bokbransjen om prisen. Den fastsatte prisen gjelder fra første dag som boka er i salg. Forleggeren eller importøren kan justere den fastsatte prisen hver sjette måned. Etter ett år kan forlegger eller importør velge å avslutte fastprisreguleringen. Det later ikke til at overgangen fra en fastprisramme på ett isteden for to år har ført til at økt prisnedsettelse eller salgsdumping.

Som alle boklover, omfatter loven ikke bare salg gjennom bokhandlere. Bøker kan også selges med forhandlerrabatt til "bransjefremmede" salgskanaler. Dette har imidlertid ikke påvirket markedsandelen til den fysiske bokhandelen. Markedsandelen til nettbutikker stiger riktignok, men dette synes hovedsakelig å gå ut over bokklubbene. Denne utviklingen var allerede i gang før loven ble innført.

Loven har blant annet som formål å fremme et allsidig boktilbud. Resultatet av evalueringen, som denne fremstillingen bygger på, viser at loven har bidratt til dette. Etter at loven ble innført, har allsidigheten med hensyn til titteltilbudet steget noe. Denne stigningen ser man i tilbudet av titler og genre, spesifikt i tilbudet av skjønnlitterære titler og genre. Loven har videre som mål å fremme den store tilgjengeligheten av bøker via et finmasket nett av utsalgssteder. Etter innføringen av

⁵⁰ Loven og forskriftene kan lastes ned fra <http://www.cvdm.nl/content.jsp?objectid=CVDM:7100> (sist besøkt 11-02-2012) Selve loven finnes bl.a. på http://wetten.overheid.nl/BWBR0017452/geldigheidsdatum_11-02-2012

loven har tilgjengeligheten av bøker generelt og skjønnlitterære bøker spesielt, holdt seg stabil. Antallet fysiske bokhandler har holdt seg temmelig stabilt, mens antallet nettbutikker har steget.

Generelt har omsetningen av bøker vist en svak økning etter at loven ble vedtatt. Dette gjelder imidlertid ikke alle boktyper. Tilgjengeligheten av vitenskapelige og akademiske bøker i den fysiske bokhandelen ble noe redusert i perioden 2005-2008. Dette gjelder spesielt for matematisk-naturvitenskapelige bøker, og i noe mindre grad for humanistiske fagbøker. Den reduserte tilgjengeligheten og omsetningen av akademisk litteratur i den fysiske bokhandelen skyldes imidlertid sannsynligvis ikke innføringen av loven, men har snarere andre årsaker, som lavere forhandlerrabatter for vitenskapelige bøker, fremveksten av nettbutikker, samt utviklingen av digitale omsetningstilbud. En konsekvens av denne utviklingen kan også observeres i form av at sortimentet i *gjennomsnittsbokhandelen* har blitt litt mindre enn det var i 2000. Dette gjelder imidlertid ikke allmennt markedet, men spesialmarkedene.

Evalueringen fra 2009 konkluderer med at loven har bidratt til å realisere de kulturpolitiske målsetningene angående et allsidig boktilbud og stor tilgjengelighet av bøker.⁵¹ Loven har ikke ført til omfattende endringer innen bokbransjen. Dette er ikke overraskende fordi loven i all hovedsak innebærer en videreføring av situasjonen slik den var før 2005.

Imidlertid viser undersøkelsen at bokbransjen står overfor store teknologiske endringer og utfordringer. Ytterligere digitalisering vil forventelig sterkt påvirke boksalg som hittil har skjedd via tradisjonelle kanaler som den fysiske bokhandelen og bokklubbene. Det dreier seg her ikke bare om at markedsandelene for nettbutikker ventelig vil stige, men også om utviklingen av e-bøker, som for øyeblikket ikke faller inn under bokloven, og som også er omfattet av full momssats.

Fastprisordningen gjelder ikke for lærebøker, definert som bøker for grunnskole og videregående skole, spesialundervisning, yrkesopplæring og voksenopplæring. Det er forlegger som avgjør hvorvidt en bok er en lærebok eller ikke. Alle som kjøper

⁵¹ Notenboom et.al. op. cit.

lærebøker fra forlaget, kan forhandle om en pris. Imidlertid viser undersøkelser at konkurransen mellom distributører og forlag, spesielt innenfor høyere utdanning, er begrenset. En av grunnene til dette er, i følge de nederlandske konkurransemyndighetene, at skolemyndigheten må lyse alt ut på europeisk anbud når de skal kjøpe skolebøker. Det har igjen paradoksalt nok ført til mindre konkurranse. Det er bare nå to distributører som dekker det nederlandske skolebokmarkedet som helhet. Videre er det slik at det er skolene som betaler for bøkene etter at en ordning med gratis skolebøker ble innført. Skolene får en fast sum som kompensasjon for innkjøp av undervisningsmateriale. Dette er fastlagt på forhånd i budsjettene, og det betyr at distributørene kan regne ut hvilken pris de kan tilby før anbudet lyses ut.⁵²

Sveits

Den nyeste av boklovene er den sveitsiske, som ble vedtatt 18. mars 2011, og som sannsynligvis blir formelt vedtatt etter folkeavstemning i mars 2012.⁵³ Loven slår fast bøkens status som kulturgode - som kunnskapsbærere som gir grunnlag for læring. Denne loven starter også med å vise til et formål om å "fremme mangfoldet og kvaliteten til boka som kulturgode".

I motsetning til Østerrike, som på eget grunnlag avskaffet bransjeavtalene på 1950-tallet, har man i Sveits vært spesielt opptatt av forsvar for minoritetsspråkene. Kartellkommisjonen i Sveits kom frem til at kulturpolitiske hensyn tilsa at man beholdt fastprissystemer som bransjeavtaler. I forbindelse med EU-utvidelsen i 1993 ble Sveits også med i den tyskspråklige fellesreturordningen, men med ny konkurranselovgivning. I 1999 dreide diskusjonene seg igjen om hvorvidt dette stred med sveitsisk lov. Først i 2005 forelå en beslutning om at retursystemet stred med konkurranselovene, og på bakgrunn av sammenligninger med blant annet utviklingen i Romania, der man hadde hatt fripris, mente det sveitsiske parlamentet at det ikke var retursystemer og prisbinding som var det riktige virkemiddelet. Man opphevet dermed avtalene. Men en ny situasjon oppstod da det ble klart at friprissystemet førte til at spesielt franske bøker ble betydelig dyrere i Sveits enn i Frankrike, og at sveitsiske forlag og bokhandlere

⁵²http://www.nma.nl/en/documents_and_publications/press_releases/news/2011/11_05_schools_hold_key_to_more_competition_on_textbook_market.aspx (sist besøkt 11.02.2011)

⁵³ Dette er fordi man i Sveits har et system hvor et lovforslag behandles to ganger i parlamentet hvis det blir fremsatt protester mot lovforslaget ved første gangs fremlegging, noe det ble i dette tilfellet.

misbrukte sin lokale markedsposisjon. Arbeid med å lage en sveitsisk boklov kom således først i gang i 2008.⁵⁴

Det er særlig flerspråkligheten som har vært drivende for å få til en fastprislov i Sveits, slik at befolkningen kan få tak i bøker på sine morsmål til samme pris over hele landet. Sveits er et firespråklig land (tysk, fransk, italiensk, retoromansk⁵⁵) som deler bokmarkeder både med Tyskland og Østerrike, det frankofone Europa (Frankrike og deler av Belgia - Vallonia) og Italia. Loven ble innført blant annet gjennom dokumentasjon av at prisene stiger raskere i friprismarkeder. Sveits hadde en fastprisavtale som ble opphevet i 1999. Kommisjonen for økonomi viser til fall i antall bokhandlere etter at det ble fri pris på bøker i 1999. Det vises videre til at prisene i Sveits i mars 2008 lå i gjennomsnitt 6-13 % høyere enn i Tyskland, som har en fastprislov.⁵⁶

3.1.2. Fastprisperiode og rabatteringsmuligheter innenfor boklovene

Som det går frem av tabellen, har de fleste lovene en fastprisperiode på 18 måneder eller 2 år. Når det gjelder landene med fastprisavtaler som ikke er nedtegnet i lovform, gjelder fastprisen i Ungarn i 6 måneder, og fastprisen i Slovenia i 12 måneder.⁵⁷ Den norske Bokavtalen 2009 har en fastprisperiode på utgivelsesåret og frem til og med 30. april året etter.⁵⁸ Boklovene har videre ulike rabatteringsordninger. Der man i Portugal tillater 10 prosent rabatt innenfor fastprisperioden, tillater man i Spania og Frankrike 5 prosent rabatt.⁵⁹ I Tyskland, Sveits og Nederland er rabattordningene mindre generelle. Her er det spesifikke kriterier som må være oppfylt for at det er lov å gi rabatt innenfor

⁵⁴ Hanreich et al. (2009) op.cit. s.40

⁵⁵ Dette lille romanske språket har også sammen med andre retoromanske språk (friulisk, sveitsisk retoromansk (romansch, rumantsch), ladinsk) et bokmarked i Italia. Anslagsvis 560.000 har et retoromansk språk som morsmål.

⁵⁶ Parlamentarische Initiative: *Regulierung der Bücherpreise – Bericht der Kommission für Wirtschaft und Abgaben des Nationalrates* (04.430), 20. april 2009. Utredningen til Gaymard (2009) konkluderer også med at friprisperioden i Frankrike, som varte i 30 måneder før innføring av Lang-loven i 1981, ledet til prisdriving og var ødeleggende for lønnsomhet og forutsigbarhet i distribusjonsleddet.

⁵⁷ Federation of European Publishers (2008): *European countries with fixed book price schemes*. August 2008.

⁵⁸ Bokavtalen 2009. Tilgjengelig her:

http://www.forleggerforeningen.no/nor/avtaler/den_norske_bokhandlerforening_1 (sist besøkt 06.02.2012).

⁵⁹ I Frankrike synes den praktiske konsekvensen å være at vanlig utsalgspris er "fastpris -5%". Tilsvarende praksis gjør seg nok også gjeldende i andre land med fastprisbestemmelser.

fastprisperioden. I Tyskland kan en forlegger sette en rabatt for kjøp av flere eksemplarer av en bok til samme kunde, noe bokselgere er pålagt å gi. Forleggere har videre mulighet til å sette en spesiell rabatt på bokserier. Og bokselgere er ikke bundet av fastprisen ved salg til forlag, andre bokselgere eller dens ansatte. Også ved skade på bøker kan bokselger fritt fastsette utsalgspris.

Det er også åpent for å gi rabatter ved salg til biblioteker i Tyskland: ved salg til vitenskapelige biblioteker som er åpne for enhver som arbeider vitenskapelig innenfor deres område, kan det gis rabatt på inntil 5 prosent. Og ved salg til kommunebiblioteker, fylkesbiblioteker og skolebiblioteker som er åpne for enhver, samt til konfesjonelle boksamlinger og militære boksamlinger er det tillatt å gi rabatter på inntil 10 prosent. For bøker som er tenkt brukt i undervisning i regi av det offentlige eller frivillige (non-profit) institusjoner, kan det gis opp til 10 prosent rabatt ved samtidig leveranse av flere kopier av en bok til utdanningsinstitusjoner. Det kan også gis opp til 5 prosent rabatt ved leveranse av flere kopier samtidig til en som er registrert som student ved en offentlig godkjent utdanningsinstitusjon.

I Nederland er det ved salg til biblioteker ved utdanningsinstitusjoner eller fengselsbiblioteker eller sykehusbiblioteker mulig å gi opp til 10 prosent rabatt på leveranser på minimum 15 eksemplarer av en bok, forutsatt at leveransen er en del av deres offentlige ansvar. Ved levering til de samme bibliotekene i form av deres rolle som biblioteker kan det gis opptil 5 prosent rabatt på leveranser på minimum 15 kopier. For selgere som leverer utelukkende eller nesten utelukkende til biblioteker kan det gis en rabatt på opptil 25 prosent ved leveranse til bibliotekene som del av deres offentlige ansvar.

Aktører som selger bøker til slutt kunder, kan gi følgende rabatter i Nederland: Opp til 5 prosent for leveranser på mellom 10 og 29 kopier av en bok. Opp til 10 prosent rabatt for mellom 30 og 99 kopier av en bok. Ved leveranser over 100 kopier kan bokselger selv avgjøre størrelsen på rabatten. Ved leveranse av minst to bøker samtidig til en kunde, kan selger gi opp til 5 prosent rabatt, hvis kunden kan bevise at han/hun har til intensjon å kjøpe minst ti utgivelser av boka. Det er videre tillatt å gi inntil 5 prosent rabatt ved salg til studenter

Bokklubber i Nederland kan som hovedregel ikke selge bøker for mindre enn 80 prosent av forlagets utsalgspris. Men ved spesielle tilfeller kan de selge bøker helt ned i 60 prosent av fastprisen. Og hvis forlegger eller importør og bokklubb enes om at en tittel skal gis som et engangs velkomsttilbud til nye medlemmer, og boka ikke har vært i bokklubbens sortiment de siste to kvartaler, kan man fastsette en enda lavere pris.

I Frankrike kan også bokklubbene selge til en lavere pris enn fastprisen, men dette gjelder først 9 måneder etter utgivelse av 1. utgaven. Etter dette kan bokklubbene sette en ny og lavere pris. I Frankrike kan også biblioteker få inntil 9 prosent rabatt på sine innkjøp. I Portugal tillater loven rabatt ved levering til bibliotek, skolebibliotek, lesekampanjer og bokmesser. Her er høyeste lovlig rabatt 20 prosent.

Den sveitsiske loven slår fast at rabatt innenfor fastprisperioden kun er forbeholdt kvantumsrabatt til bibliotek, storkjøp fra institusjoner og innkjøp i serier og i bokklubb.

Alle boklovene gjelder for både skjønnlitteratur og faglitteratur. Men den franske, italienske, tyske og sveitsiske bokloven gjelder også for lærebøker i skoleverket (fastprisavtalen i Slovenia inkluderer også skolebøker). I de øvrige landene i tabellen omfatter ikke boklovene lærebøker (Hellas er et spesielt tilfelle, da lærebøkene publiseres av staten og ikke av private forlag).

3.1.3 Lærebøker

Hvem som står for finansieringen av skolebøker i Tyskland, varierer fra delstat til delstat. I noen delstater står myndighetene for hele finansieringen, i andre er det foreldrene som betaler, og det er også delstater hvor myndighetene og foreldrene deler regningen seg i mellom. Det er i hovedsak kultur- og utdanningsdepartementene til delstatene som bestiller lærebøker til skolene. Skolene gjør så bestillinger og avtaler pris med bokhandlene. Delstatene brukte i 2004 omtrent 250 millioner Euro på skolebøker, mens private utgifter til skolebøker lå på omtrent 175 millioner Euro.⁶⁰ Ved samlebestillinger av bøker til skoleundervisning er det også rom for å gi rabatter på mellom 8 og 15 prosent, avhengig av mengde og pris på bestillingen. Hvis derimot

⁶⁰ European Booksellers Federation (2004): *Germany. Fixed prices fact sheet.*

elevene eller deres foreldre betaler bøkene, og disse blir privat eiendom, er det ikke lov å gi rabatt. Videre er salg av bøker til lærer med sikte på bruk i undervisningen ikke omfattet av fastprisen.

I Østerrike er distribusjon av skolebøker regulert av en egen lov, "Familienlastenausgleichsgesetz". Av denne går det frem at staten og skolebokforlagene fastsetter pris på lærebøker på kontraktsbasis.⁶¹

I Nederland gjelder fastprisordningen ikke for lærebøker, definert som bøker for grunnskole og videregående skole, spesialundervisning, yrkesopplæring og voksenopplæring. Her er det forlegger som avgjør hvorvidt en bok er en lærebok eller ikke, og alle som kjøper lærebøker fra forlaget, kan forhandle om pris.

Faglitteraturen til bruk i høyere utdanning og voksenopplæring er derimot omfattet av den nederlandske bokloven. På dette området tillater loven visse rabattordninger. For bøker som er tenkt brukt i undervisning i regi av offentlige eller ikke-kommersielle institusjoner, kan det gis opp til 10 prosent rabatt ved samtidig leveranse av flere kopier av en bok til utdanningsinstitusjoner. Ved salg av flere kopier samtidig til en som er registrert som student ved en offentlig godkjent utdanningsinstitusjon, kan det gis opp til 5 prosent rabatt ved leveranse. Ved leveranse til biblioteker ved utdanningsinstitusjoner, fengselsbiblioteker eller sykehusbiblioteker kan selger gi opp til 10 prosent rabatt på leveranser på minimum 15 eksemplarer av en bok, forutsatt at leveransen er en del av deres offentlige ansvar. Ved levering til de samme bibliotekene i form av deres rolle som biblioteker kan det gis opptil 5 prosent rabatt på leveranser på minimum 15 kopier. For selgere som leverer utelukkende eller nesten utelukkende til biblioteker kan det gis en rabatt på opptil 25 prosent ved leveranse til bibliotekene som del av deres offentlige ansvar.

3.1.4. Boklover og digitale bøker

Frankrike fikk i 2011 en egen lov om digitale bøker.⁶² Her defineres e-bøker som åndsverk med en eller flere opphavsmenn, markedsført i digital form *og* som trykte bøker, eller som ut fra sitt innhold og komposisjon *er egnet* for (susceptible de) å utgis i

⁶¹ Federation of European Publishers (2008): *European countries with fixed book price schemes*. August 2008.

⁶² Som tidligere nevnt er dette også vedtatt i Spania.

trykt form.⁶³ Bøker kan være egnet for utgivelse i trykt form også om de har vedlegg som bare vil være digitale (éléments accessoires propres à l'édition numérique). Det er nærliggende å anta at lydbøker (som også typisk vil være i digital form) ikke er egnet til utgivelse på trykk, og dermed faller utenfor loven.

Den tyske loven nevner ikke e-bøker. Men den omfatter noen kategorier som fremstår som ganske uklare: "Produkter som reproducerer eller erstatter bøker, musikknoter eller kartografiske produkter, og som ut fra en helhetsvurdering må anses som overveiende forlags- eller bokhandlertypiske".⁶⁴ Referansen til at de er "overveiende forlags- eller bokhandlertypiske" synes å peke mot den tradisjonelle bokbransjen. Siden loven ennå ikke eksplisitt har inkorporert e-bøker, kan den sies å være tilbakeskuende, i den forstand at referansen er det som disse produktene ventes å ville erstatte. En slik tilnærming vil kunne passe mindre godt på produkter skapt på den nye teknologiens premisser, uten klare referanser til tidligere papirprodukter. Slik den franske loven kan tolkes er den også opptatt av produkter som er direkte utviklet for digital distribusjon. Den spanske loven er enda klarere formulert ut fra dette perspektivet og peker fram alle typer teknologier.⁶⁵

Det foregår en diskusjon i Nederland om ikke e-bøkene også skal være en del av bokloven. I november 2011 konkluderte imidlertid statssekretæren i kulturdepartementet med at det ikke ville bli vedtatt noen fastpris på e-bøker. Konklusjonen bygde på en undersøkelse foretatt av departementet.⁶⁶ I den forbindelse må man ta i betraktning at digitalisering både bidrar til å øke tilbudet og til å gjøre det mer allsidig, men samtidig også kan utgjøre en trussel mot dagens fysiske bokhandel.

⁶³ Lov foreslått 26 mai 2011: "La loi du 26 mai 2011 relative au prix du livre numérique". Godkjent ved EU-dekret 10 november: "Décret n° 2011-1499 du 10 novembre 2011".

<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000024079563&dateTexte&categorieLien=id> (sist besøkt 14.02.2012)

⁶⁴ Gesetz über die Preisbindung für Bücher (Buchpreisbindungsgesetz), vedtatt 02.09.2002 og iverksatt 01.10.2002.

⁶⁵ "Se entienden incluidos en la definición de libro, a los efectos de esta Ley, los libros electrónicos, los libros que se publiquen o se difundan por Internet o en cualquier otro soporte que pueda aparecer en el futuro, los materiales complementarios de carácter impreso, visual, audiovisual o sonoro que sean editados conjuntamente con el libro y que participen de su carácter unitario, así como cualquier otra manifestación editorial". Hentet fra *El Libro Electrónico*. Grupo de Trabajo sobre El Libro Electrónico. Observatorio de la Lectura y el Libro. Abril 2010 s. 10. http://www.mcu.es/libro/docs/MC/Observatorio/pdf/LIBRO_ELECTRONICO_2010.pdf (sist besøkt 15.02.2012).

⁶⁶ se: <http://futurebook.net/content/no-fixed-price-e-books-netherlands> (sist besøkt 11.02.2012)

Men selv med en fastprisordning for e-bøker vil ikke de enkelte bokhandlene gi et tilstrekkelig svar på markedsmakten til store nasjonale og internasjonale kjeder. I avgjørelsen ble det også pekt på at en innføring av fastpris på e-bøker var omfattet av juridiske problemer, blant annet i forhold til status for undervisningsmateriale. Det hører for øvrig med i sammenhengen at e-boksalget i Nederland i 2011 ble anslått til å være på 1,3 prosent av den totale omsetningen.⁶⁷

3.2. Land med fastpris, men ikke lov

Som vi har skrevet ovenfor, er situasjonen slik at europeiske land som ønsker fastprissystemer for bøker, i stadig sterkere grad beveger seg i retning av å organisere dette gjennom å vedta boklover. Imidlertid finnes det fastprissystemer som bygger på avtaler i noen europeiske land foruten Norge. Dette gjelder Luxemburg som har et blandet system, en lov som bare gjelder for bøker utgitt i Luxemburg, enten de nå er på luxembourgsk, tysk eller fransk, eller for den saks skyld engelsk, og for øvrig fripris.

I Ungarn gjelder også en slags bransjeavtale, men siden forlag og bokhandlere er organisert i samme forening, er det snarere tale om en slags forskrift vedtatt av foreningen som fastsetter konkurranseregler for medlemmene. Den gjelder altså ikke forlag og bokhandlere som står utenfor foreningen.⁶⁸ Bestemmelsen går tilbake til 1992. Den er imidlertid gjenstand for konflikt fordi EUs konkurransemyndigheter har stilt spørsmål ved den. Det later til at man i Ungarn nå forsøker å omforme fastprissystemet til en boklov. Dette er imidlertid uklart på grunn av de mange problemene i forholdet mellom EU og Ungarn i 2011 og 2012.

Slovenia har også et fastprissystem i form av en avtale, men også der arbeides det for at avtalen skal omformes til en lov. Bestemmelsene er knyttet til at det kan gis rabatt på inntil fem prosent det første året etter at boka er utgitt. Deretter er det fritt frem. Avtalen gjelder alle boktyper, også skolebøker.

⁶⁷ <http://futurebook.net/content/predictions-dutch-ebook-market-2012> (sist besøkt 11.02.2012)

⁶⁸ http://www.adatnet.hu/mkke2_en/page.php?page=ACTIVITY_RULES (Sist besøkt 10.02.2012)

3.3. Merverdiavgift

Et viktig virkemiddel for å fremme litteraturens stilling i samfunnet, er momsregulering av boksalg. Tabellen inneholder informasjon om generelle momssatser, momssatser på bøker og e-bøker for alle medlemslandene i EU, i tillegg til Norge og Sveits.

MVA på trykte bøker og e-bøker i Europa pr. januar 2012 (EU-land, Sveits og Norge)⁶⁹

Land	Generell MVA sats	MVA trykte bøker	MVA e-bøker
Belgia	21 %	Lavsats 6 %	Full sats 21 %
Bulgaria	20 %	Full sats 20 %	Full sats 20 %
Danmark	25 %	Full sats 25 %	Full sats 25 %
Estland	20 %	Lavsats 9 %	Full sats 20 %
Finland	23 %	Lavsats 9 %	Full sats 23 %
Frankrike	19.6 %	Lavsats 5,5 %*	Lavsats 5,5 %*
Hellas	23 %	Lavsats 6,5 %	Full sats 23 %
Irland	23 %	Fritak	Full sats 23 %
Italia	21 %	Lavsats 4 %	Full sats 21 %
Kypros	15 %	Lavsats 5 %	Full sats 15 %
Latvia	22 %	Lavsats 12 %	Full sats 22 %
Litauen	21 %	Lavsats 9 %	Full sats 21 %
Luxembourg	15 %	Lavsats 3 %	Lavsats 3 %
Malta	18 %	Lavsats 5 %	Full sats 18 %
Nederland	19 %	Lavsats 6 %	Full sats 19 %
Norge	25 %	Fritak	Full sats 25 %
Polen	23 %	Lavsats 5 %	Full sats 23 %
Portugal	23 %	Lavsats 6 %	Full sats 23 %

⁶⁹ Hovedkilde for oversikten: European Commission (2012): *VAT Rates Applied in the Member States of the European Union*. Situation at 1st January 2012. Tilgjengelig her: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf (sist besøkt 06.02.2012). Kontrollert mot oppdatert informasjon 06.02.2012 fra <http://www.tmf-vat.com/vat/eu-vat-rates.html>

Romania	24 %	Lavsats 9 %	Lavsats 9 %
Slovakia	20 %	Lavsats 10 %	Full sats 20 %
Slovenia	20 %	Lavsats 8,5 %	Lavsats 8,5 %
Spania	18 %	Lavsats 4 %	Full sats 18 %**
Storbritannia	20 %	Fritak	Full sats 20 %
Sveits	8 %	Lavsats 2,5 %	Full sats 8 %
Sverige	25 %	Lavsats 6 %	Full sats 25 %
Tsjekkia	20 %	Lavsats 14 %	Full sats 20 %
Tyskland	19 %	Lavsats 7 %	Full sats 19 %
Ungarn	27 %	Lavsats 5 %	Full sats 27 %
Østerrike	20 %	Lavsats 10 %	Full sats 20 %

* Den reduserte momssatsen i Frankrike økte fra 5,5 til 7 prosent i januar 2012, men bøker vil beholde en redusert sats på 5,5 prosent til mars 2012

** Lovforslag om redusert MVA til 4 %, som for trykte bøker.

Som det går frem av tabellen, har samtlige av de omtalte landene med boklov også reduserte momssatser for bøker. I Norge er det ingen moms på salg av trykte bøker, men full momssats for e-bøker. Av landene behandlet i denne utredningen, er det kun Storbritannia som har momsfristak på bøker (i tillegg har også Irland fritak fra moms på bøker). I Storbritannia har det vært fripris på bøker siden 1995. Et av de andre friprislandene som behandles i utredningen, Danmark, ligger derimot på bokmomstoppen i Europa, med full moms (25 prosent) på bøker. Av medlemslandene i EU, er det kun Danmark og Bulgaria som har full momssats på bøker.

I Sverige, hvor man har hatt fripris på bøker siden 1970, reduserte man i 2002 momssatsen på bøker fra 25 til 6 prosent, hvilket er den samme satsen som på aviser og blader.⁷⁰ I 2005 leverte den svenske bokpriskommisjonen en rapport som så på hvilke effekter momsreduksjonen har hatt på det svenske bokmarkedet.⁷¹ Her konkluderes det med

⁷⁰ Fredriksen, Terje (2006): *Bok og marked. En komparativ rapport*. Kulturudvalget KUU alm. del. Bilag 116.

⁷¹ SOU 2005:12 *Bokpriskommisjonen. Sluttrapport*. Fritzes offentlige publikasjoner.

att det är uppenbart att momssänkningen har bidragit till en ökad omsättning för bok- och tidskriftsförlag och för detaljhandeln och att detta har gjort det möjligt för branschen att täcka ökande kostnader och nå en lönsamhet som enligt branschens egen uppfattning motsvarar andra delar av näringslivet (s. 13).

Samtidig konkluderer kommisjonen også med at momsreduksjonen ikke ser ut til å ha påvirket lesningen slik at de som leste lite før reduksjonene, nå leser mer.

Momsreduksjonen kan altså ikke sies å ha ledet til en bedre oppnåelse av en kulturpolitisk målsetning om at et bredt omfang av den litterære produksjonen skal nå ut til et bredt lag av folket, som et ledd i en demokratisering av kulturen, hvilket er en kulturpolitisk kjerneoppgave.⁷²

Frankrike, Luxembourg, Romania og Slovenia er pr. dags dato de eneste EU-landene som har reduserte momssatser på e-bøker. Merverdiavgift i EU er regulert i *direktiv 2006/112/EC av 28. november 2006 on the common system of value added tax*.⁷³ Etter *artikkel 96* skal det være en standardsats som hvert medlemsland fastsetter. Denne kan etter *art 97* ikke være lavere enn 15 prosent. Etter *art 98* kan det fastsettes en eller to reduserte mva-satser for varer og tjenester som er nevnt i direktivets *annex III*. Etter *art 98 nr 2* kan slike reduserte satser ikke gjøres gjeldende for tjenester som leveres elektronisk. I *annex III nr 6* er følgende nevnt, hvor medlemslandene kan anvende redusert mva-sats:

(6) supply, including on loan by libraries, of books on all physical means of support (including brochures, leaflets and similar printed matter, children's picture, drawing or colouring books, music printed or in manuscript form, maps and hydrographic or similar charts), newspapers and periodicals, other than material wholly or predominantly devoted to advertising.

Dette refererer til bøker "on all physical means of support", altså fysiske bøker. For e-bøker som leveres elektronisk innebærer *art 98 nr 2* at redusert mva-sats ikke kan benyttes. For e-bøker som leveres på fysiske medier, som CD og minnepinne, vil redusert mva-sats antagelig kunne benyttes.

⁷² I kulturpolitisk forskning har det vært påpekt at demokratisering av kulturpolitikken var kulturpolitikken fremste kjennetegn i perioden 1945-1975, i form av å spre den såkalte høykulturen til et bredt lag av folket over hele landet (Billing 1978; Mangset 1992). Men denne dimensjonen ved kulturpolitikken er fremdeles tilstede i de fleste sammenhenger der det utøves kulturpolitisk retorikk, spesielt i en sosialdemokratisk kontekst.

⁷³ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2006L0112:20110101:EN:HTML>

Frankrike og Luxembourg har begge innført redusert mva-sats for e-bøker, med henholdsvis 5,5 prosent og 3 prosent.⁷⁴ Storbritannia har avvist å redusere mva på e-bøker, med den begrunnelse at det er i strid med EU-reglene.⁷⁵ Frankrike har i sin mva-lovgivning definert bok slik at det inkluderer e-bøker. Det heter i artikkel 25 i de la loi de finances at den kommer til anvendelse på:⁷⁶ *"aux livres sur tout type de support physique, y compris ceux fournis par téléchargement"*.

Det diskuteres for tiden hvor vidt EU skal rette sak mot Frankrike og Luxembourg for brudd på mva-direktivet.⁷⁷ I dag betales mva i avsenderlandet for elektroniske tjenester levert til kunder innen EU. Dette er særlig interessant for Luxembourg, da Amazons europeiske virksomhet er basert i Luxembourg, og Amazon vil kunne levere e-bøker med redusert mva-sats til kunder i andre EU-land. Fra 2015 vil mva for slike tjenester betales i tjenestemottakers land.⁷⁸ Man vil da ikke lenger kunne nyte godt av redusert moms i avsenderlandet. Det er også foreslått at man innenfor EU generelt skal gå over til et mva-system hvor mva betales i mottakerlandet, og ikke i avsenderlandet som nå.⁷⁹ Man ønsker videre å redusere gruppen av varer og tjenester som er unntatt fra mva eller som har redusert mva for å få et enklere system og et bredere avgiftsgrunnlag. Mva på bøker er ikke spesielt nevnt i denne sammenheng.⁸⁰

Det pågår altså for tiden en diskusjon mellom EU og enkelte medlemsland om reduksjon av mva-sats på e-bøker og andre trykte publikasjoner. Det nåværende

⁷⁴ Den reduserte momssatsen i Frankrike økte fra 5,5 til 7 prosent i januar 2012, men bøker vil beholde en redusert sats på 5,5 prosent til mars 2012. Se <http://www.tmf-vat.com/tmf-in-the-media/france-increases-reduced-vat-rate-from-55-to-7-in-2012.html> (sist besøkt 11.02.2012).

⁷⁵ Se "Ebooks must stay fat with VAT, blame the EU, MPs told", The Register 13. december 2011 http://www.theregister.co.uk/2011/12/13/ebooks_zero_rated_vat/

⁷⁶ "Les enjeux de l'application du taux réduit de TVA au livre numérique" s. 13. Dette er et dokument vi har fått fra European and International Booksellers Federation – EIBF, og som etter det vi forstår skriver seg fra det franske bransjetidsskriftet Livres Hebdo nr. 1 2012.

⁷⁷ "Luxembourg VAT cut set to hit UK book trade" *Financial Times*. Vanessa Houlder and Lorien Kite.

⁷⁸ Se COUNCIL DIRECTIVE 2008/8/EC of 12 February 2008 amending Directive 2006/112/EC as regards the place of supply of services art 5, med endringer i VAT-direktivet som vil tre i kraft 1. januar 2015, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:044:0011:0022:EN:PDF>

⁷⁹ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL AND THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE on the future of VAT. Towards a simpler, more robust and efficient VAT system tailored to the single market. COM(2011) 851/3, avsnitt 4.1.

⁸⁰ Se foredrag av kommisjonær for skatt og avgifter, Algirdas Šemeta, 6. desember 2011, <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/11/852&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

merverdiavgiftssystemet går tilbake til 1967, og EU har annonsert en gjennomgang av mva-reglementet i 2012, der det blant annet heter at “Similar goods and services should be subject to the same VAT rate and progress in technology should be taken into account in this respect”. Et spørsmål som skal adresseres spesifikt er hvordan MVA skal settes for produkter som er tilgjengelige i både trykt og digitalt format.⁸¹

Visepresident i EU-kommisjonen og ansvarlig for digital agenda, *Neelie Kroes*, sa følgende i et foredrag 19. november 2011:⁸²

Isn't it just common-sense to think that eBooks should benefit from the same reduced VAT rates as physical books? The legal regime – the EU's own, I admit – makes it illegal to do that. Not just discouraged, but illegal. Personally, I find this very difficult to explain. Thankfully, my colleague Algirdas Semeta is preparing a new strategy on VAT. This subject will certainly be debated.

Skatt og avgift er ikke en del av EØS-avtalen, slik at Norge ikke er forpliktet av EUs regler på dette området. Finansdepartementet har lagt til grunn at e-bøker er tjenester som ikke omfattes av moms fritaket for bøker. Dette medfører en avgiftsmessig forskjellsbehandling av trykte bøker kontra e-bøker og praksisen kan sies å virke dempende på den digitale utviklingstakten i bokbransjen.

3.4. Land med fripris

Vi vil nå se nærmere på landene som har fripris på bøker i Vest-Europa. Dette dreier seg om Sverige, Finland, Storbritannia, Belgia, Island og Danmark. Dette angår når friprissystemet er blitt innført, hva som var situasjonen forut for innføringen, og vi vil se på evalueringer som er gjort av hvilken effekt liberaliseringen har hatt på bokbransjen. Denne gjennomgangen vil også ha en historisk kronologisk disposisjon. I Sverige har det vært frie priser på bøker siden 1970, i Finland siden 1971, i Belgia siden 1981, på Island og i Storbritannia siden 1995 og i Danmark siden 2011.

⁸¹ <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/11/874>

⁸² Se <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/11/777&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

Vesteuropeiske land med frie priser på bøker

Land	Reguleringssystem	Forutgående system
Sverige	Fripris (1970)	Unntak fra Bruttoprisforbudet (innført i 1953), innvilget av konkurrensemyndigheterna
Finland	Fripris (1971)	Tilsvarende system som i Sverige
Island	Fripris (1995)	Fastprisavtale
Storbritannia	Fripris (1995)	Net Book Agreement 1900-1995. Fast pris i 12 mnd etter utgivelse. Omfattet alle bøker, unntatt lærebøker.
Belgia	Fripris (1981)	Fastprisavtale mellom Nederland og Flandern
Danmark	Fripris (2011)	Avtale mellom Dansk forleggerforening og Konkurrencestyrelsen (siden 2005): Kan ha fastpris på 10% av utgivelsene i utgivelsesåret pluss 5 måneder

Sverige

Etter at Bruttoprisforbudet ble innført i 1953, som del av "lagen om motverkande av konkurrensbegrænsning innom näringslivet", fikk den svenske bokbransjen ved flere tilfeller innvilget unntak fra loven. Dette skjedde fordi man anså at et bredt tilbud av litteratur hadde en kulturell egenverdi, og at faste priser var nødvendige for å sikre dette. I 1965 ville imidlertid ikke "Näringsfrihetsrådet" lenger gi slike dispensasjoner, og bokbransjen fikk en femårig overgangsperiode, frem til 1. april 1970, til å omstille seg til fri pris på bøker. Det ble argumentert med at dette ville lede til lavere priser på bøker og en mer dynamisk utvikling med kraftigere rasjonaliseringer i bransjen.⁸³

Fra 1970 gikk den svenske bokbransjen over til frivillige abonnementsavtaler mellom Bokförläggareföreningen og Bokhandlareföreningen. Dette innebar at forlag som var medlemmer av Bokförläggareföreningen, skulle sende ett eksemplar av hver nye utgivelse til bokhandlere som var medlem av Bokhandlareföreningen. Bokhandelen var på sin side pliktig til å motta boka og lagre den mot at de fikk en god rabatt. For ytterligere eksemplarer, gjaldt normal rabatt. I 1970 ble videre bruttoprisene erstattet av cirkapriser. Dette var priser som bokhandlere og andre bokselgere hadde rett til å avvike fra. I 1993 ble det imidlertid innført en ny og strengere konkurranselov i Sverige, noe som ikke ga rom for dispensasjon for bransjer som forvalter kulturelle eller allmenne verdier og goder. Etter dette har det vært helt fri konkurranse i det svenske bokmarkedet.⁸⁴

I en oversikt over endringene i medlemsbokhandlene i Sverige fra innføringen av friprissystemet ser man en klar nedadgående tendens fra 557 utsalgssteder i 1960 til

⁸³ SOU 1997:141 *Boken i tiden*. Kulturdepartementet. (s. 57-9).

⁸⁴ Ibid.

353 i 1988. Et markant fall skjedde i lokale bokhandlere utenfor de store byene i det friprissystemet kommer på plass tidlig på 1970-tallet.⁸⁵ Samtidig endret bokhandlene karakter fra personalintensive sortimentsbokhandlere til selvbetjeningsbutikker med stort sett gjenkjennbare titler i hyllene. Andelen bokomsetning som gikk over i supermarkeder steg mellom 1974 og 2005 fra 6 til 14 prosent, mens de tradisjonelle bokhandlene mistet sin betydning for omsetning. I dag har nettbokhandel i Sverige tatt over store deler og ikke minst bokklubbene, som også bruker nettet aktivt spiller en vesentlig rolle for omsetning av litteratur. Hanreich fremlegger tall fra en analyse av prisutvikling som viser at gjennomsnittsprisen på bøker i Sverige steg mindre enn den gjennomsnittlige inflasjonsraten frem til 1977. Men prisutviklingen varierte mye fra genre til genre. Mens den prisene på allmennmarkedet og barnebokmarkedet falt, steg den på faglitteratur og kunnskapslitteratur. Antall nye titler steg fra 12.034 i 1990 til 14.200 i 2004.⁸⁶ Nyere tall viser at antall nye titler og omsetning har stagnert og i 2008 opplevde man i Sverige at omsetning og antall nye titler gikk ned.

For tiden arbeides det med en offentlig utredning om litteraturens stilling i Sverige.⁸⁷ Komiteen har i oppdrag å levere en rapporten innen den 1. september 2012, hvor de skal

(...) analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Kommittén ska lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig (Dir. 2011:24: s. 3).

Komiteen leverte sin første delrapport i oktober 2011.⁸⁸ I denne foreslår de at det i statsbudsjettet for 2012 gis 1 million til hvert av følgende tiltak:

- metodutveklende försöksverksamhet som syftar till at finna nya former för samarbete mellan folkbiblioteken och det civila samhällets organisationer i det läsfrämjande arbetet

⁸⁵ Se Hanreich et al. op.cit. s. 124.

⁸⁶ Se Fredriksen, op.cit. s. 25.

⁸⁷ Dir. 2011:24: Kommittédirektiv. Litteraturens ställning.

⁸⁸ Litteraturutredningen. KU 2011:04.

- ett riktat stöd till den fysiska bokhandeln för litterära evenemang som bidrar till att främja läsning och lyfta fram kvalitetslitteratur
- ett riktat stöd till förlag för elektronisk utgivning av titlar ur förlagens backlist⁸⁹

De ønsker altså å gi et løft til både folkebibliotekene, bokhandlene og e-bøkene, og tenker at dette til sammen vil styrke litteraturens stilling i samfunnet. Dette kan tenkes å ha med omstruktureringen av det svenske salgssystemet for bøker der fordelingen er mer spredt på salgskanaler enn i Norge. I allmennmarkedet solgtes for eksempel langt over halvparten av bøkene utenfor de fysiske bokhandlene. Tallene går frem av tabellen nedenfor.⁹⁰

Tabell 2.1. Bokförsäljningen 2009 fördelad på försäljningskanaler och huvudtyper av böcker (miljoner kronor exkl moms)

	Allmän- litteratur	Kurslitteratur och professionell litt	Läromedel	Övrigt	Total
Fysisk bokhandel	1 650	ingår i "övrigt"	ingår i "övrigt"	400	2 050
Internetbokhandel	1 025	ingår i "övrigt"	ingår i "övrigt"	500	1 525
Stormarknader och varuhus	600			0	600
Bokklubbar	825			0	825
Övriga återförsäljare	500	100			600
Läromedelscentraler och likn			700	0	700
Förlagens direktförsäljning	100	400	200	0	700
Total bokförsäljning	4 700	500	900	900	7 000

Anm: De poster som för den fysiska bokhandeln och internetbokhandeln redovisas under rubriken "Övrigt" består av kurslitteratur, professionell litteratur och läromedel.

Förklaring till kategorierna:

Läromedel avser böcker för grundskola och gymnasium.

Kursböcker är avsedda för högskola och annan vidareutbildning.

Med "professionell litteratur" avses böcker avsedda för företag, yrkesinriktade böcker o dyl.

Frie bokpriser har i Sverige som i Storbritannia, og nå i Danmark, gjort det mulig for forlagene å utgi en ny bok i flere utgaver, beregnet på supermarkeder, varehus og i dagligvarehandel. Det betyr også at de ulike salgsleddene kan presse rabattene. Dette har også konsekvenser i forhold til salg gjennom nettbokhandlene der konkurransen om pris er særlig sterk. For å illustrere sjekket vi prisen på Jo Nesbøs roman *Gengångere* på Bokfynd.nu. Den variert fra 178 til 208 SEK. Det er grunn til å stille spørsmål ved om ikke den harde konkurransen mellom de ulike salgsleddene kan få konsekvenser for særlige tradisjonelle bokhandelens evne og vilje til å utvikle sitt litterære tilbud i

⁸⁹ Litteraturutredningen. KU 2011:04.

⁹⁰ Bohlund, Kjell (2010), *Bokmarknaden 2010*. Rapport från Svenska Förläggareföreningen, SvF. s. 8

bredden, og dermed også fungere som et kulturelt samlingssted. Det er grunn til å peke på at denne utviklingen kan blir enda mer aksentuert når konkurransen på e-bokmarkedet for alvor får utvikle seg. Prisene på bøker i Sverige har sunket siden 1990 og gjennomsnittsprisen for en svensk bok er lavere enn i de fleste andre europeiske land. Samtidig opplever også forlagene hard konkurranse, og det er ting som tyder på at gjennomsnittsinntekten per solgte bok går ned. Forfatterne klager også på at utbetalingen via royalty synker. Dette kan igjen ha sammenheng med at det ikke finnes standardavtaler for forfattere og forlag i Sverige.

I forhold til hele reguleringssystemet er det ingenting som tyder på at det er aktuelt å gjeninnføre noen ordning med faste priser i Sverige. Bransjens dominerende aktører med unntak av forfatterne ønsker å bibeholde friprissystemet på tross av at det har skjedd en utvikling over tid som innebærer, slik Kjell Bohlund peker på utfordringer for svenske forfattere, forlag og bokhandler.⁹¹

För de flesta utgivningskategorier har genomsnittsupplagorna för nya böcker sjunkit de senaste åren. Därför kommer nedgången i nyutgivningen troligen att fortsätta. Det är inte enkelt. Konkurrensen, de egna traditionerna och författarrelationerna gör det svårt att skära ned. Men traditionen utmanas just nu. Trots stabiliteten håller en delvis ny bokmarknad på att växa fram och nya företagskulturer ersätter de gamla. Tekniken skapar nya förutsättningar för produktion och distribution och gränsen mellan bokbranschen och andra, närliggande branscher mjukas upp.⁹²

Og dette gjelder vel uansett om bransjen opererer innenfor et fastpris- eller et friprissystem.

Finland

Finland avskaffet faste priser for bøker i 1970 og innførte et friprissystem i 1971. Selv om det har vært noe debatt om systemet er det ikke aktuelt å innføre fastpris, eller arbeide for en boklov, selv om de skjønnlitterære forfatterforeningene – både finsk og svenskspråklige går inn for det.⁹³ Prinsippene i dette systemet kan kort oppsummeres slik: bokhandlene eller andre salgssteder kan fastsette egne priser som kan være høyere

⁹¹ Dette er beskrevet grundig av Kjell Bohlund i flere sammenhenger blant annet i rapporten sitert ovenfor.

⁹² Ibid. s. 46

⁹³ Se: <http://www.forfatterforeningen.no/v2/> (Sist besøkt 10.02.2012)

eller lavere enn det forlagene eller bokimportørene anbefaler. I Finland setter forlagene en anbefalt utsalgspris, men forhandleren er ikke bundet av denne. Det finnes imidlertid kjedeinterne avtaler. Forhandlerne kan også forhandle seg fram til ulike rabatter. I følge den europeiske bokhandlerforeningen blir ikke rabatter på under 10 prosent regnet som skikkelige rabatter.⁹⁴

Statistics show that the number of titles published and the volume of books sold have increased in Finland since deregulation. Some of this increase may be due to technical statistical reasons, but evidently there has been some actual growth.⁹⁵

Finland har en spesiell ordning med noe som kalles et prøvelagersystem. Det blir beskrevet slik på Den finske forleggerforeningens nettside:

Provlagersystemet, som är okänt i resten av världen, garanterar att kunderna i bokhandlarna har tillgång till ett brett litteratururval. Provlagret innebär att förläggarna på egen bekostnad sänder ett exemplar av sina nyutgivna böcker till de bokhandlar som önskar det. Dessa böcker är förläggarnas egendom. Bokhandlaren har dock rätt att sälja en bok från boklagret om han eller hon omedelbart köper ett nytt exemplar för att ersätta det sålda exemplaret.⁹⁶

Dette kan på sett og viss sidestilles med prinsipper om lagerhold som finnes i fastprissystemene.

Undervisningslitteratur betales av det offentlige, og prisen bygger på såkalte anbefalte priser. Disse tilbudene blir så formidlet til skolemyndighetene av bokhandlerne som står for distribusjonen og salget. Rabattene er begrenset til 6 prosent. Det kan visstnok også innvilges ekstra 3 prosent om forlagene får bestillingene fra bokhandlere i god tid som forhåndsbestillinger. Det er et begrenset antall bokhandlere og spesialiserte grossister som selger undervisningsmateriale til grunnskolen. Lærebøker til videregående skoler og høyere utdanning selges av bokhandlene, og her gjelder friprissystemet.

I Finland foregår en ikke ubetydelig del av bokomsetningen i form av direkte salg fra forlagene. Dette har økt i takt med nettsalgets stadige vekst. Dette har gjort at finske bokhandlere er utsatt for relativ hard konkurranse, og det har vært en betydelig

⁹⁴ European Booksellers Federation (2004): *Finland. Free prices fact sheet*.

⁹⁵ Stockmann, Doris, Bengtsson, Niklas & Repo, Yrjö (2006): *The Book Trade in Finland. From author to reader — support measures and development in the book trade*. Helsinki. s. 27.

⁹⁶ Se: <http://www.kustantajat.fi/sv/forlagsforening/> (sist besøkt 10.02.2012)

bokhandeldød særlig i provinsene. Tall fra 2004 viser at av alle bøker i Finland ble bare 39,1 prosent solgt gjennom bokhandlene.⁹⁷

Friprissystemet i Finland kan sies å være preget av en stor grad av balanse. Finske

(...) forleggere er mer opptatt av å holde tilnærmet like priser i de ulike salgskanalene, i større grad enn hva tilfellet er i Sverige, for å dempe pris- og rabattpresset. En for sterk priskonkurranse hos forhandlerne vil medføre et større press på forlagenes leveringsvilkår og lønnsomhetsmarginer. En slik prispolitikk fra de finske forlagenes side kan dessuten ha skapt en større bransjepolitisk konsensus, og derved gjort det lettere å opprettholde forutsigelighet og balanse i konkurranseforholdet mellom bokhandel, bokklubber og andre salgskanaler.⁹⁸

Island

Island har hatt frie priser på bøker siden 1995. Før dette hadde de en fastprisavtale. Denne ble opphevet av bransjen, og ikke av myndigheten. Dette skjedde som en konsekvens av at forlagene i økende grad hadde inngått avtaler om salg av bøker utenom bokhandlene, spesielt gjaldt denne for perioden november og desember måned, hvor varehusene tilbød forlagene eksponeringsplass og salgsmuligheter. Siden varehusene ikke var part i fastprisavtalen, satte de konkurransevidende priser som på sikt ledet til opphøringen av fastprisavtalen. Selv om det i dag er frie priser på bøker, så er det hovedsakelig i november og desember at det er reel konkurranse på pris, da det kun er i disse månedene at varehusene tar inn og selger bøker. Resten av året så forholder bokhandlere seg i stor grad til de prislister og kataloger som forleggerne utvikler.⁹⁹ Det hører med til historien at etter den økonomiske krisen på Island har det vært en stor omveltning i bokbransjens struktur i landet. Det er en stor bokhandelkjede i landet Eymundssons,¹⁰⁰ som har avdelinger over hele landet.

Belgia

Belgia har i prinsippet hatt et friprissystem for bøker siden 1981. Før dette eksisterte det en fastprisavtale mellom Nederland og Flandern. I og med at store deler av det belgiske bokmarkedet er knyttet opp mot nabolandenes, påvirkes både den flamske delen av landet av situasjonen i Nederland, og den fransktalende av forholdene i det franske bokmarkedet. Det

⁹⁷ *ibid.* s. 28.

⁹⁸ Fredriksen *op. cit.* s. 42.

⁹⁹ Fredriksen *op. cit.* s. 45.

¹⁰⁰ <http://www.mydestination.com/reykjavik/shopping/116412/eymundsson-bookstores> (sist besøkt 15.02.2012)

betyr at mens det i prinsippet i dag er fri prisdannelse på bøker, selges bøker fra Nederland til faste nederlandske priser i Flandern, og til faste franske priser i de franske områdene. Med dette inngås en form for (uformell) avtale mellom nederlandske og franske forlag og belgiske bokhandlere. Imidlertid selges bøker utgitt i Belgia innenfor et friprissystem. Særlig interessant er dette i forhold til det store belgiske markedet for tegneseriebøker.

*Storbritannia*¹⁰¹

Nesten alle bøker som ikke var lærebøker i skolen, ble omsatt i henhold til en minimum utsalgspris i Storbritannia mellom 1900 og 1995. Net Book Agreement (NBA) var en avtale som ble etablert blant forleggere i 1900, i form av at hvis en forlegger bestemte seg for en minimumspris for en utgivelse og en bokhandler og denne så solgte boka for mindre enn denne prisen i løpet av de første 12 månedene etter utgivelse, ville alle forleggere boikotte bokhandleren. I 1957 ble denne ordningen mer formalisert, men avtalen var like fullt frivillig. Nesten alle utgivelser ble solgt til fastpris i Storbritannia frem til 1990. Mellom 1990 og 1995 trakk noen store forleggere seg fra avtalen og avtalen ble undersøkt av EU-kommisjonen og Storbritannias konkurransetilsyn. I september 1995 gikk den britiske forleggerforeningen bort ifra NBA, og i april 1997 så ble avtalen slått fast som ulovlig av "The Restrictive Practices Court".¹⁰² Et viktig argument for denne avgjørelsen var at fri konkurranse ville ha en positiv effekt på bokprisene, hvilket ville komme bokkjøperne til gode.¹⁰³ Både i Sverige og i Storbritannia har altså ønsket om lavere bokpriser vært et viktig argument for å liberalisere markedet.

Francis Fishwick (2008) har evaluert effekten av at fastprisavtalen ble avskaffet i Storbritannia, og gir følgende hovedkonklusjon:

The defence of the Net Book Agreement from the 1950s to its demise in 1995 was that without it there would be fewer stockholding bookshops, higher prices and

¹⁰¹ Irland er regulert av det samme reguleringssystemet som Storbritannia.

¹⁰² Fishwick, Francis (2008): *Book retailing in the UK since the abandonment of fixed prices*. http://www.buchvielfalt-bewahren.ch/files/symposium/Buchvielfalt_Rede_Fishwick.pdf (sist besøkt 15.02.2012). Michael A. Utton (2000): "Books Are Not Different After All: Observations on the Formal Ending of the Net Book Agreement in the UK" *International Journal of the Economics of Business* 7:1: 115-126.

¹⁰³ Davies et. al (2004): The Benefits from Competition: some illustrative UK cases. *DTI Economics Paper* no. 9.

fewer titles. The evidence presented here tends to validate all three predictions.¹⁰⁴

Disse argumentene ble også brukt i en dom fra 1962, hvor dommeren konkluderte med at NBA ikke var i strid med folkets interesse. Og at en avskaffelse av ordningen ville få de tre konsekvensene som også Fishwick påpeker.¹⁰⁵ Fishwick skriver videre: "The consumer who is happy to read best-selling titles is probably paying less than he or she would if NBA had remained in force; the reader of other minority-interest titles is almost certainly paying more".¹⁰⁶ Dette underbygges med å vise til at i løpet av de tolv første årene uten NBA steg bokprisindeksen med 49.6 prosent, mens den generelle konsumprisindeksen økte med 27.6 prosent.¹⁰⁷ Fishwick dokumenterer altså at fripris på bøker leder til et fokus på bestselgerlitteratur. Og videre at bokprisene, sett under ett, stiger. Lavere bokpriser har man altså kun fått på utvalgte titler som selger i store opplag.

Fishwick konkluderer videre med at bokhandlene, og særlig spesialistbokhandler, har fått det vanskeligere etter at NBA ble avskaffet, noe som i stor grad kan tilskrives konkurransen fra supermarkeder og internettbokhandlere.¹⁰⁸ Slik konkluderer også konkurranseøkonomer fra University of East Anglia, men de sier at frykten for at små bokhandlere skulle gå under, og at det ville bli gitt ut færre titler etter NBAs avskaffelse ikke nødvendigvis har gått utover forbrukerne, og at det derfor ikke trenger å være en negativ utvikling. De påpeker at mange av de små bokhandlene ikke har blitt lagt ned, men latt seg kjøpe opp av større kjeder av bokhandlere, og at de fleste forbrukere foretrekker kjeder.¹⁰⁹ Men i 2011 gikk den store kjeden Borders konkurs, og dette medførte at det i flere middelstore engelske byer nå ikke lenger finnes velassorterte bokhandlere.¹¹⁰ En grunn til at Borders måtte lukke, var konkurransen fra omsetningen

¹⁰⁴ Francis Fishwick, op. cit.

¹⁰⁵ Utton, Michael A. (2000): "Books Are Not Different After All: Observations on the Formal Ending of the Net Book Agreement in the UK" *International Journal of the Economics of Business* 7:1: 115-126. (side 116).

¹⁰⁶ Ibid. Også John B. Thompson (2010) har påpekt at en økende andel av det britiske bokmarkedet består av bøker som selger mye.

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Davies et. al: (2004): The Benefits from Competition: some illustrative UK cases. *DTI Economics Paper* no. 9.

¹¹⁰ En illustrasjon av dette er situasjonen i den walisiske byen Swansea (ca 240.000 innbyggere og med eget universitet). Da bokkjeden Borders gikk konkurs i 2011, forsvant den egentlige bokhandelen i byen, og samme år ble også universitetsbokhandelen nedlagt. Swansea er altså nå en by der innbyggerne har

av bestselgere i supermarkeder og nettbokhandlere. I denne sammenheng er det grunn til å nevne at det britiske markedet faktisk er langt mindre regulert enn for eksempel det amerikanske. Dette er behandlet av John B. Thompson (2010) i *Merchants of Culture*. Han skriver blant annet om betydningen av å ha et mangfoldig bokhandelsystem og av at supermarkeder og andre som bare selger et begrenset antall bestselgere presser rabattene oppover med det resultat at i noen tilfeller er det praktisk talt ingen inntjening på det som selges gjennom for eksempel supermarkedene. Dette forhindres i USA av den konkurranseregulerende Robinson-Patman Act.¹¹¹ Thompson (2010) skriver:

In the UK, by contrast, the downward pressure on publishers' margins stems primarily from the escalating discounts that have followed the demise of the Net Book Agreement. In the absence of anything comparable to the Robinson-Patman Act, the most powerful retailers are able to play publishers [...] off against one another for access to the limited number of high visibility, high-velocity retail spaces they make available for books.¹¹²

Og videre:

(...) the abandonment of the Net Book Agreement without the kind of legal protection provided by the Robinson-Patman Act in the US has created a powerful marketplace that is heavily skewed in favour of the largest and most powerful players.¹¹³

Den britiske forleggerforeningen viser også til at volumsalget til forlagene har sunket i perioden 2008-2010: I 2008 var det på 836 millioner pund, i 2009 på 763 millioner pund og i 2010 på 739 millioner pund. Dette skjer mens de totale inntektene har steget, fra 3052 millioner i 2008, til 3053 millioner i 2009 og til 3115 millioner i 2010.¹¹⁴ I 2010 var gjennomsnittlig rabatt på 26 prosent av den anbefalte utsalgsprisen. Evalueringer og bransjestatistikk fra Storbritannia viser altså at bokprisene stiger og antallet utgivelser synker i det britiske markedet.¹¹⁵

svært begrenset adgang til et bredt tilbud av bøker (Opplysninger fra David Berry, Senior Lecturer ved Swansea University. Feb, 2012).

¹¹¹ Thompson (2010) op.cit. s. 298 – 301, 310 – 311, 293 – 294.

¹¹² ibid. s. 311.

¹¹³ ibid. 393 - 394

¹¹⁴ The Publishers Association (2010): *The UK Book Publishing Industry in Statistics 2010*.

¹¹⁵ Som tidligere nevnt, så konkluderte man også i Frankrike med at fripris var prisdrivende i de 30 månedene før bokloven ble innført i 1981, hvor det var fri pris i Frankrike (Gaymard 2009).

Danmark

Danmark er det siste landet til å innføre fripris på bøker. Siden 1.1.2011 er det ikke tillatt med prisregulerende tiltak i det danske bokmarkedet. I Danmark hadde man hatt bransjeavtaler om fastpris helt tilbake til 1830.¹¹⁶ Men siden 2001 har bransjen bare vært delvis regulert, hvor danske forlag ikke lenger har hatt en *plikt* til å sette fastpris, men en *rett* til det. Danmark har i denne perioden altså hatt et delvis regulert bokmarked et sted mellom det norske og det svenske.¹¹⁷ Men situasjonen har vært ustabil og gått stadig mer i retning av et friprissystem. I 2001 opphevet man bokhandlenes enerett til salg av bøker. Og fra 1.1.2005 fikk den danske forleggerforeningen en avtale med Konkurrencestyrelsen (det danske konkurransetilsynet), der et forlag bare kunne ha 10 prosent av sine nye titler med fast pris. Fastprisperioden var her beregnet til utgivelsesåret pluss fem måneder.

Konkurrencestyrelsen gjennomførte en evaluering av det danske bokmarkedet i Konkurrenceredegørelsen 2010. Her hevdet de at:

Liberaliseringen af det danske bogmarked synes ikke at have skadet de kulturpolitiske hensyn. Tværtimod er der flere, som køber bøger, og der er tegn på, at befolkningsgrupper, som ikke tidligere har købt bøger, også er begyndt at købe dem.¹¹⁸

Det ble henvist til at salgsstatistikk fra danske forlag viste en stigende tendens i boksalg fra 2001 til 2007. Boksalg steg, og det var en vekst i antallet utsalgssteder. Det meste av denne veksten var i supermarkeder og internettbokhandlere, hvilket påvirket omsetningen som helhet.¹¹⁹ I følge rapporten fra Konkurrencestyrelsen hadde en større andel av dem med lav inntekt og lav utdannelse begynt å kjøpe bøker. Disse nye bokkjøperne oppga som grunn at prisene hadde falt, og at de ikke lenger trengte å oppsøke en bokhandel for å kjøpe bøker.¹²⁰ Antallet utgitte skjønnlitterære titler steg

¹¹⁶ Federation of European Publishers (2008): *European countries with fixed book price schemes*. August 2008.

¹¹⁷ Fredriksen, Terje (2006): *Bok og marked. En komparativ rapport*. Kulturudvalget KUU alm. del. Bilag 116.

¹¹⁸ Konkurrencestyrelsen: *Konkurrenceredegørelse*. Juni 2010.

¹¹⁹ *ibid.* s. 95. Spesielt så det ut til at hastigheten i omsetning økte: "Supermarkedernes automatiske varelageroptimering betyder, at bøgerne har en omsætningshastighed, som er større end boghandlernes".

¹²⁰ Forbrukerne oppgir også at de ser på bøker som et vanlig forbruksgode på lik linje med for eksempel klær og CDer/DVDer. De danske forbrukerne ser altså ikke på bøker som et særskilt forbruksgode, hvilket man gjør innenfor en kulturpolitisk regulering av bokbransjen.

relativt jevnt fra 2003 til 2007, med et lite fall til 2008 og en liten stigning til 2009.¹²¹

Når det gjaldt faglitteraturen, viste rapporten til at antallet utgitte titler steg fra 2003 til 2005, men så falt kraftig frem til 2008, hvor det igjen steg noe. Det danske bogutvalget som leverte sin rapport i 2008, registrerte også dette fallet og mente Internett var årsaken.¹²²

I Bogutvalgets rapport skriver de: "Det kan ikke ud fra statistikken ses, om liberaliseringen har haft indfyldelse på faldet i antallet af udgivelser" (s. 7). Generelt drar dette utvalget få konklusjoner – "Udvalget har drøftet konsekvensen af henholdsvis faste priser og en momssats på 25 pct. på bøger uden at nå til en konklusion" (s.13).¹²³

Også utvalget som i 2006 leverte rapporten *Det danske bogmarked 2001-2005. Rapport med anbefalinger fra udvalget vedrørende fremtidens danske bogmarked* til Kulturministeriet var splittet i sin vurdering av effekten av liberalisering på bokmarkedet. Utvalget delte seg i tre, hvorav fem av medlemmene konkluderte med at de ikke fant det sannsynlig at antall bokutsalgssteder ville falle som en følge av en liberalisering, og at et liberalisert prissystem derfor ikke ville innebære en forringet adgang til å kjøpe bøker, heller ikke i tynt befolkede områder. De anbefalte derfor at man gikk bort ifra dispensasjonen fra konkurransereglene. To av medlemmene i utvalget anbefalte at liberaliseringen skulle foregå gradvis slik at forleggere og bokhandlere fikk tid til å omstille seg. I og med at fripris ble innført fem år etter at denne rapporten ble levert, så er det dette alternativet som kan sies å ha blitt realisert. Og endelig konkluderer tre av medlemmene med at

(...) den skærpede priskonkurrence fra og mellom supermarkeder og bokhandlerkæder, der vil følge af en fuldstændig prisliberalisering af bogmarkedet, vil medføre, at prisen kun vil falde på bestsellers, mens prisen på det øvrige boksoriment vil bevare status quo eller stige (s. 29).

¹²¹ Også det norske Konkurransetilsynet konkluderte i rapporter om bokmarkedet fra denne tiden (2004, 2006 og 2008) med at liberalisering av bokmarkedet neppe ville ha negative konsekvenser for omsetningen av litteratur, hverken mht. antall bøker solgt eller bredden i tilbudet. Løyland, Knut og Ringstad, Vidar (2011) "Fixed or free book prices: are hybrid systems superior?" *International Journal of Cultural Policy*, nr. 1. 1-17.

¹²² Styrelsen for bibliotek og medier (2008): *Rapport fra bogutvalget 2007-2008*. (s. 7).

¹²³ Ibid.

De sier så videre at dette også vil ramme spesialbokhandlere i griseendte strøk, siden prisen på bestselgere vil synke. Og dette vil kunne gå ut over det generelle tilbudet i bokhandlene. Disse anbefaler på dette grunnlag å videreføre fastprisavtalen.

Ut fra de informasjonene vi har hentet inn fra utviklingen i Danmark det siste året, er det de siste som har fått rett.¹²⁴ Dette gjelder spesielt endringer i distribusjonsleddet:

Bokhandlere sliter over hele landet, spesielt i de mindre og mellomstore byene. Også i København er flere bokhandlere den senere tid nedlagt, både nisjebokhandlere og mer fullassorterte.¹²⁵

I den stadig mer liberaliserte situasjonen forandret bransjen seg og konkurransen ble tilspisset. Mange refererer til Gyldendals misbruk av sin markedsrett i forbindelse med bokklubbene som et vendepunkt da bransjen ikke lenger ønsket reguleringer, men mest mulig dynamikk. Også bokhandlerforeningen i Danmark gikk inn for fripris.¹²⁶

Situasjonen i dag er imidlertid at deler av bransjen ønsker fastprissystemet tilbake, men at bransjen som helhet ikke kan bli enige om dette. 9 av 10 av bokhandlere ønsket i følge en undersøkelse fra september 2011 faste bokpriser tilbake, og bokhandlerforeningen vil drøfte om den skal gå inn for dette.¹²⁷ Det er imidlertid uklart om både de store kjedene og de små og mellomstore bokhandlene deler dette synet. Supermarkedene er imidlertid sterke tilhengere av friprissystemet og de står for en økt andel av den danske bokomsetningen.¹²⁸ Bokhandlernes offisielle syn er at de ønsker fri pris. Begrunnelsen fra direktøren i foreningen var i et intervju han gav til *Kristelig Dagblad* 26.1.2012 at å vende tilbake til fastpriser ville bety en beskyttelse av bokklubber og ensidige forlagsinteresser.

¹²⁴ I følge samtaler vi har hatt med forleggere og observatører til utviklingen i Danmark (bl.a. Gyldendal, Politiken, Peoples Press) er "alt skjedd, bare fortere enn forventet" (Stig Andersen, Gyldendal, 1.2.2012).

¹²⁵ Sist i denne rekken er den tidligere ærværdige C.A. Reitzel i Nørregade i København. I *Bogmarkedet* 27.1.2012 heter det: "I 2009 overtok to unge brødre den legendariske boghandel C.A. Reitzel i Nørregade i København. De regnede med at skulle fejre butikkens 200 års jubilæum i 2019, men sådan kom det ikke til at gå".

¹²⁶ Den danske bokhandlerforening meddelte i en pressemelding den 16. juni 2005 at de støttet regjeringens forslag om full liberalisering av bokmarkedet. Her skrev de: "Det lille, danske sprogområdet kræver et dynamisk og levende bogmarked. Dynamikken skal komme, hvor kunden møder bogen, og det sker i boghandlen. Boghandlerforeningen mener, at tiden er kommet til at gå det siste stykke vej og liberalisere markedet helt, så det er butikkerne, der selv bestemmer sine udsalgspriser" (Det danske bogmarked 2001-2005, s. 9).

¹²⁷ <http://bogmarkedet.dk/arkiv/boghandlere-vil-have-faste-priser> (sist besøkt 11.02.2011).

¹²⁸ <http://bogmarkedet.dk/arkiv/boghandlere-villige-til-forhandle-supermarkederne-afviser> (besøkt 11.02.2012).

I tillegg kommer at sterke krefter innenfor forlagene ønsker å diskutere friprissystemet. Det gjelder ikke bare små forlag, som har vært motstandere av friprisen hele tiden, men også store og mellomstore som Gyldendal, Lindhardt og Ringhof, JP/Politikens Forlagshus og People'sPress. Det er særlig opptatt av fastprisperioden, ikke nødvendigvis rabattordningene.¹²⁹ De danske forleggerne, gjennom Forleggerforeningen, har imidlertid ikke tatt standpunkt til om de ønsker å gå inn for en fastprisordning på nytt. Det sies at de vil vente med å ta standpunkt i hvert fall til april.

Forfatterne har også vært opptatt av spørsmålet. For eksempel sa den kjente krimforfatteren Jussi Adler-Olsen i et intervju i bransjebladet *BogMarkedet*, der han også ville ha begrensninger på utgivelsestidspunktet for e-bøker, følgende:

Derfor foreslår Jussi Adler-Olsen en karenstid på såvel de frie priser, som på hvornår en udgivelse kan publiceres som e-bog. En aftale, som branchen på tværs af forlag, boghandlere og supermarkeder skulle blive enige om at gå til Folketingets partier med. "Vi har brug for en aftale på tværs af hele branchen, hvor vi sikrer den trykte udgave af bogen og boghandlerne i en seks til åtte måneders periode. Vi har set, hvad der er sket i USA, hvor e-bogens entré på markedet ikke har tilføjet noget godt. Hvorfor halse efter en situation, hvor boghandlerne lukker og i bedste fald havner som papirhandlere", spørger han.¹³⁰

Så lenge bransjen fortsatt er splittet tror man imidlertid ikke at politikerne vil gå vekk fra friprissystemet. De som nå ønsker fastprisen tilbake i Danmark, peker imidlertid på en rekke negative utviklingstegn for bokas kulturelle stilling i Danmark og det er verdt å gå nærmere inn på dokumentasjon og analyser fra Danmark fra den siste tiden.

Forleggerne mener å se en utvikling hvor bokhandelsleddets andel av omsetningen synker. En stadig større del av omsetningen av bøker går via supermarkeder, men her omfatter salget stort sett bare bestselgende titler. Det hører også med til historien at et forlag som Politiken produserer særlige opplag med høy rabatt for supermarkedkjedene som så selv står for distribusjonen av dem. I tillegg hender det at supermarkedkjeder kjøper opp fjorårets bøker for svært nedsatte priser, og så selger dem billig. Dette bidrar

¹²⁹ <http://bogmarkedet.dk/arkiv/forlag-vil-dr%C3%B8fte-de-faste-priser> (sist besøkt 11.02.2012).

¹³⁰ <http://bogmarkedet.dk/arkiv/stjerneforfattere-afviser-salg-af-e-b%C3%B8ger> (sist besøkt 11.02.2012).

til å forkorte bokas levealder. Forleggerne vi snakket med, anslo at en bok nå kanskje hadde en levetid på helt ned i tre uker. Hadde den ikke tatt av da, var den død.

Bokhandlerne tar i økende grad opp andre varegrupper enn bøker, en utvikling man mener vil fortsette, og man tror også at det blir ytterligere sanering av bokhandlere. Forleggerne er delt i synet på denne utviklingen. Noen mener at de nye kanalene gir spennende muligheter til å løfte fram større volumer av bestselgerne, men også til å få solgt mer av visse typer backlist som man kan gi ut i ny form. De nye salgskanalene gir også nye lesergrupper. Andre mener at særlig den seriøse litteraturen får det vanskeligere. Den får ikke innpass i dagligvarebransjen. Sentralisering i bokhandlerleddet gjør det også vanskeligere for små forlag å få ut bredden av sine utgivelser.

Prisene på bøker varierer også betydelig innenfor hele omsetningsfeltet. Ved å gå inn på nettstedet Bogpriser.dk kan man ved å søke på én enkelt bok finne ut hvor man får kjøpt den billigst. Romanen *Vågen* av Harald Voetmann, som var innstilt til Nordisk Råds litteraturpris, varierer f.eks. i pris fra 154 DKK med frakt fra den billigste nettbokhandelen til 249 DKK i den dyreste. Den veiledende prisen fra forlaget er 199 DKK.

Bredden i salget går nedover og spesielt såkalte "midlist"-forfattere og oversatt litteratur blir ikke lenger utgitt eller solgt på samme måte som før. Forlagene er derfor allerede i gang med ytterligere å kutte antall titler, redusere redaksjonelle kostnader og spisse utgivelser mot bestselgermarkedet. Oppfatningen i det danske bokmarkedet er at antall solgte eksemplarer går opp, mens omsetningen synker. Bekymringen dreier seg særlig om de mange bøkene som befinner seg mellom bestselgersjiktet og de smaleste bøkene. De sistnevnte vil uansett klare seg, hevdes det, og for eksempel lyrikken har sine egne salgskanaler. For denne og lignende typer nisjelitteratur er nettbokhandlene en bra kanal for å nå ut til nisjepublikumet.

Fordi den fulle friprissituasjonen bare har eksistert i Danmark ett år, er det vanskelig å anslå hvordan dette på sikt vil virke inn på salgskanalene for bøker. Imidlertid finnes det noen anslag for perioden september 2010 til juli 2011, som bygger på

surveyundersøkelser av danskenes bokkjøp. Der anslås det at 55 prosent kjøpte bøker i fysiske bokhandler, (58 prosent i 2006), 10 prosent i bokklubb (16 prosent 2006), 15 prosent i supermarkeder, varehus etc. (10 prosent i 2006), 15 prosent over Internett (10 prosent i 2006) og 5 prosent på annen måte (7 prosent 2006). Samme rapporter viser også at forlagenes avsetning av bøker til detaljhandelen utenfor bokhandelen utgjorde 30 prosent, mens omsetningen var på 14 prosent i 2010. I 2007 var tilsvarende tall 8 og 15 prosent. Antallet eksemplarer solgt gjennom supermarkeder o.l. er altså fordoblet, mens omsetningen er sunket med én prosent. Dette er også den siste perioden av forberedelsene til fullt friprissystem.¹³¹

Forleggerne forventer tøffere konkurranse og at flere bokhandlere forsvinner og at kjedene overtar. I følge den danske litteratursosiologen Hans Hertel er kjedene blitt så sterke at de i stor grad påvirker forlagenes utgivelsespolitikk. Utviklingen har spesielt tatt fart de siste 2-3 år, og i følge ham er forfallet i de akademiske bokhandelene det mest synlige.¹³²

Størsteparten av skolebøkene i Danmark selges direkte fra forlagene til de enkelte skolene, og det er den enkelte lærer som bestemmer hvilke bøker hun vil bruke undervisningen. Lærebokmarkedet er både lønnsomt og stabilt. Det domineres av Gyldendal og det Egmonteide Alinea. Skolebøker selges ved hjelp av selgere som har løpende kontakt med skolene og lærerne. Skolene kjøper bøker fra forlagene til nettoppris.

3.5. Oppsummering

Initiativene til de første boklovene i Europa har røtter i en tid som ligger forut for den digitale utvikling. Nå er en viktig utfordring hvordan man skal integrere den digitale boka i lovtekstene, slik at den teknologiske utviklingen og konkurransen mellom ny og gammel teknologi foregår på en måte som sikrer opprettholdelsen av det eksisterende boksystemet, samtidig som åpenhet og mulighet for endring blir ivaretatt. Denne

¹³¹ Winsløw, Olaf, notat, til Boghandlerforeningen, den 8. mars 2010, "Markedsfordeling for salg af bøger i Danmark. Et ikke-afslutteligt notat", og Winsløw, Olaf, notat til Boghandlerforeningen, den 23. juni 2011 "Markedsfordeling for salg af bøger i Danmark. Et ikke-afslutteligt notat, den 23. juni 2011" Begge kan lastes ned fra www.boghandlerforeningen.dk (sist besøkt 11.02.2012).

¹³² Samtale med Hans Hertel, København, 1.2.2012. Hertel fortalte også at det skapte et visst oppstyr da den kjente akademiske bokhandelen Atheneum ble kjøpt opp av Studentlitteratur og sa opp sin mest renommerte medarbeider, Sidsel Brun.

problemstillingen reises spesielt fordi mange av de aktørene som presser på i den digitale delen av forlagsindustrien er store, amerikanske konserner som Google, Apple og Amazon. Dette er aktører som ikke forventes å ha noen stor interesse i eller forståelse for europeisk kulturpolitikk: De er distributører, ikke skapere og tilretteleggere av kulturelt innhold. Boklovene i Europa gir mulighet for å kontrollere utviklingen i noen grad. Spesielt er denne formen for tenkning prioritert i Frankrike, som har vært tidligst ute med å ta bestemmelser om den digitale boka inn i sine reguleringsregimer og som bevisst forsøker å bygge opp franske alternativer til Amazon og Google. Frankrike har generelt en svært bevisst kulturpolitikk på dette området, også overfor EU, med en egen kulturpolitisk utsending som arbeider for forståelse og enighet rundt kulturpolitiske mål og midler i alle EU-land. At bokloven har eksistert siden 1981, er en medvirkende årsak til dette. I det franske kulturministeriet er det en egen avdeling for bokøkonomisk analyse som jevnlig følger bransjen, i samarbeid med det franske, statistiske byrået SNE og bransjeorganisasjonene. Det er derfor ikke tilfeldig at dokumentasjon, statistikk og forskning på bokmediet, forlagsindustri, bokhandlere og lesning mm. er en fransk spesialitet.¹³³ Dataene fra de ulike landene er av forskjellig kvalitet og peker i forskjellige retninger, men de følgende punkter er et slags minste felles multiplum som vi mener vi kan peke på ut fra den foreløpige gjennomgangen:

1. Mange land i Europa har boklov. Med Nederlands boklov i 2005 med påfølgende revisjoner i 2010, Spanias revisjon i 2007 og 2009, Frankrikes innlemmelse av e-boka i den franske bokloven i november 2011, og Sveits' forestående folkeavstemning er det grunn til å si at boklover er på fremmarsj i Europa. Danmark er det siste landet som har fått fripris, men situasjonen er slik at mange av aktørene ønsker et fastprissystem tilbake.
2. Sammenlignende analyser av hovedland som Tyskland, Østerrike og Storbritannia, samt longitudinale enkeltstudier av utviklingen i Frankrike og Storbritannia mener entydig å finne belegg for at boklover har positive, kulturpolitiske virkninger som

¹³³ Se f.eks forsknings- og utredningsprosjektet Rapport Livre 2010, ledet av Sophie Barluet som har gjennomgått utviklingstrekk i fransk og europeisk bokbransje og bistått det franske kulturministeriet i sine utredninger omkring bokloven, som blant annet har munnet ut i publikasjonen Barluet, Sophie (2007) *Pour que vive la politique du livre, Rapport Livre 2010*, Paris. For diskusjon om forholdet mellom den trykte og den digitale boka, se <http://www.centrenationaldulivre.fr/?Le-livre-sera-t-il-numerique> (sist besøkt 26.1.2012).

friprissystemene ikke har i samme grad. Dette gjelder spesielt opprettholdelsen av mangfold i distribusjonsleddet og i genre- og tittel-produksjon og salg.

3. Friprissystemer kan også vise til at antall bøker som selges øker, og mye tyder på at lavere priser på enkelte titler og nye utsalgssteder (supermarkeder) kan tyde på at friprissystemer rekrutterer nye lesere på andre måter enn fastprissystemet gjør det.

4. Boklover varierer fra land til land mht om skolebøker er inkludert, om digitale bøker er omfattet allerede, eller fordrer revisjon, og hvordan perioder for fastpris og rabatteringer er tillatt. Tilsvarende er det varierende momsbestemmelser på bøker, og det er ingen entydig europeisk politikk, ei heller tegn som tyder på at EU vil angi retningslinjer i en felleseuropeisk kulturpolitikk på området. Boklovene har fra EUs side sin berettigelse som nasjonale kulturpolitiske virkemidler.

5. Prisutvikling har vært forsøkt sammenlignet i fripris- og fastprissystemer. Utredninger som analyserer Tyskland, Østerrike og Sveits komparativt med Storbritannia, samt de franske og britiske analysene vi har sett på mener alle å finne indikasjoner på at gjennomsnittlige priser stiger mest i land med fripris.

Kapittel 4 Internasjonale perspektiver

Før vi går igang med delrapportene på henholdsvis markedet for allmennlitteratur (Rapport A) og markedet for kunnskapslitteratur (Rapport B), vil vi gi noen overordnede perspektiver på utviklingstrekk i den internasjonale forlagsindustrien. Europa er ikke en øy i det internasjonale forleggeriet, men tvert imot en region der mange store internasjonale aktører har sitt utspring og hjemmemarked. Samtidig er Europa et lappeteppe av språkkulturer og nasjoner som gjør det interessant å studere mange trekk spesielt for Europa. Det gjelder for eksempel forskjeller og likheter i ulike utviklingstrekk over tid og graden av transnasjonalitet i de ulike markedene.

Vekst og variasjon i omsetning og produksjon

Bokbransjen kan defineres som en "circle 1" kulturindustriell virksomhet, basert på copyright og tilrettelegging for massedistribusjon, slik EU-kommisjonens kulturanalyse og inndelinger skiller den fra "the core arts" (visual art, performing art, heritage) på den ene siden, og "the creative industries" (design, architecture og advertising) på den andre.¹³⁴ De europeiske bokmarkedene har de siste 20 årene hatt en markant vekst både når det gjelder antall titler som produseres, og omsetningen i bransjen. Gjennomgående er kurvene like, enten det gjelder store eller små land, og et spesielt interessant funn går igjen mht dagens situasjon: Veksten (som var spesielt sterk mellom 1996 og 2006) er flatet ut og i noen genre er omsetning og antall titler nedadgående. De viktigste årsakene til dette er at bokmarkedet har nådd en viss metning gjennom årelang vekst, der utgivelseshyppigheten og mengden bøker er i ferd med å gjøre levetiden på bøker stadig kortere, og at endringer i kjøpsmønstre og lesemønstre ikke tilsvarer veksten i antall utgivelser.

Den totale omsetningen for bokforlagene i EU og EØS var i 2010 på omlag 23.5 milliarder euro. Dette var en stigning på en halv milliard i forhold til 2009. Målt etter omsetning er Tyskland det største bokmarkedet, fulgt av Storbritannia, Frankrike, Spania og Italia.

¹³⁴ Se European Commission (2006): *The Economy of Culture in Europe*, Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture), October 2006.

Det ble utgitt 525.000 titler. Dette var en oppgang på 2 prosent i forhold til 2009. Europeiske forlag hadde omlag 7,5 millioner i ulike titler i omløp. Av dette representerte britiske forlag 3,4 millioner, tyske 1,2 millioner, franske omlag 600.000 og spanske over 400.000. Når det gjaldt nye titler på markedet bidro Storbritannia med 151.969, Tyskland med 84,351, Spania 42.300, Frankrike 40.021 og Italia 36.856.¹³⁵

I 2011 viste imidlertid det internasjonale bokmarkedet en klar nedgang. Det amerikanske markedets omsetning sank med 5,6 prosent, 6,1 prosent i Storbritannia, 4,5 prosent i Nederland, 2,3 prosent i Spania. I Italia derimot var det en liten vekst på 0,2 prosent. I 2010 vokste dette markedet med 2,6 prosent.¹³⁶

Samtidig er lesning via skjerm og overgang fra trykte til digitale tekster i ferd med å endre markedet for bokomsetning. 2010 regnes i USA som et gjennombruddsår for salg av bøker via nettet og for lesning av e-bøker på lesebrett. I alle land dominerer den internasjonale nettbokhandelen Amazon denne delen av markedet, spesielt for det akademiske og profesjonelle lesemarkedet, og for bøker på engelsk. Amazon har avdelinger i Storbritannia, Tyskland, Frankrike, Italia og Spania, men er, som europeisk selskap, registrert i Luxembourg.¹³⁷ Amazons sterke stilling innebærer dels at omsetningen flytter ut av de nasjonale bokmarkedene. I de store språkområdene ser man at de nasjonale bokhandlergruppene utsettes for sterk og etter manges mening unfair konkurranse.¹³⁸ Med den senere utviklingen på lesebrett (spesielt iPad, Kindle og Androidversjoner av ulike nettbrett) og Apples vellykkede app-teknologi og nye orientering mot lesemarkeder, er presset fra internasjonale megakonserner på de nasjonale bokmarkeder blitt enda sterkere. Det skal i denne sammenheng nevnes at europeiske nettbokhandlere i hvert fall i noen land har klart å møte konkurransen fra i første rekke Amazon. Det er karakteristisk for den europeiske situasjonen at det er mange ulike standarder og initiativ fra ulike aktører på dette feltet, uten at man har klart å komme fram til felles nasjonale løsninger. Det norske Bokskya-prosjektet går således

¹³⁵ FEP statistics for the year 2010. <http://www.fep-fee.be/1.5.html> (sist besøkt 14.02.2012).

¹³⁶ Jürgen Snoeren's blog. Predictions for Dutch ebook market 2012. 10/11/2011, på *FutureBook.Beta*, a digital blog from Europe in association with Bookseller. <http://futurebook.net/content/predictions-dutch-ebook-market-2012> (sist besøkt 13.02.2012).

¹³⁷ <http://www.amazon.co.uk/gp/help/customer/display.html?nodeId=1040616> (Sist besøkt 28.01.2012)

¹³⁸ I *Der Spiegel* no.48. 2011 var det en artikkel om hvordan den tyske avdelingen av Amazon undergravde de tyske arbeidsmarkedstiltakene ved systematisk å ansette folk på prøve for å si dem opp når det offentlige ikke lenger betalte for dem. På den måten skaffet selskapet seg svært billig arbeidskraft.

inn blant forsøk på å lansere felles løsninger og standarder står mot enkelinitiativ og proprietære systemer. Det hører også med til bildet at det stort sett er distributører, bokhandlerkjeder og teknologiske aktører som tar initiativet til e-bokutviklingen internasjonalt, ikke forlagene. I det store internasjonale/amerikanske markedet gjelder dette typisk Amazon, Apple, Barnes & Noble, Sony og Kobo. I Europa dreier det seg f.eks. om FNAC i Frankrike, Spania, Portugal og Belgia, og HugelDubel i Tyskland. I Norge derimot har den drivende kraft vært forlagene i samarbeid med bokhandlene. I Tyskland har imidlertid 1400 forlag gått sammen og skapt plattformen Libreka som tilbyr mer enn 76.000 titler. I Italia er det blitt utviklet flere ulike plattformer blant annet *Edigita*, som tilhører forlaget og bokhandelkjeden Feltrinelli.

Om man ser på den europeiske situasjonen, og tar Nederland som et eksempel, kan vi trekke fram noen interessante utviklingstrekk. Apple åpnet en nederlandsk avdeling i 2011 som representerte en utfordring for den dominerende nederlandske aktøren BOL.com, som ha vært ledende både når det gjelder e-bøker på nederlandsk og engelsk i landet.¹³⁹ Man regner med at Apple bare er den første av de internasjonale aktørene som vil inn på det nederlandske markedet, som er potensielt stort. Dette gjelder så vel KOBO og Google, og deretter vil nok Amazon også følge etter. En av de store utfordringene er i denne sammenhengen om dette vil føre til en priskrig som vil gjøre det lite lønnsomt for nederlandske forlag og forfattere å være på e-bokmarkedet. Her er et av problemene hva slags kontraktmodell som forlagene vil være i stand til å gå inn på. En av de store stridene i USA var om Amazon og Apple ville inngå agentkontrakter med forlagene, noe som ville sikre forlagenes inntekter på en bedre måte enn det rene innkjøp basert på rabatter som er Amazons vanlige modell.

En viktig utfordring er også at den nederlandske plattformen for e-bøker har vært komplisert og lite brukervennlig.

The coming of the Big Platforms will have another big impact on the Dutch e-book market: it brings cloud reading to our homes. So far, Dutch readers had to contend with download only – combined with the high prices probably the main reasons why the ebook market hasn't grown more. Most of the big publishers are now making the transition to social drm – a phenomenon largely unknown in

¹³⁹ <http://www.bol.com/nl/index.html> (Sist besøkt 13.02.2012)

Anglo Saxon Publishing – to appease the growing public outcry against the heavily encrypted Adobe DRM that makes life complicated for ebook buyers, since it prevents sharing and allows only one device as a reader at a time.¹⁴⁰

Som helhet er det europeiske bokmarkedet en bransje som har vokst, og som fortsatt har stabil omsetning og tittelproduksjon. Det tyske og østerrikske bokmarkedet omsatte, i følge Stiglhuber, f.eks for henholdsvis rundt 10 mrd. og 500 mill. Euro i året i perioden fra 2001 til 2009, og tallene har holdt seg noenlunde stabile de siste årene.¹⁴¹ Andelen av omsetningen som foregår i tradisjonelle bokhandlere i Tyskland, er imidlertid synkende.¹⁴² Som vi skal se under punkt A2, er det først og fremst bokhandlene som er det utsatte leddet i dagens bokindustri. Den største omsetningen i alle land skjer innenfor bokgruppen "sach- und fachbücher", som er en kombinasjon av bokgruppene allmenn sakprosa og fagbøker for høyere utdanning. Eksempelvis er 30 % av omsetningen i Frankrike fra dette segmentet, sammenlignet med allmennlitteratur (skjønn + sakprosa) på 27 prosent og barne- og ungdomslitteratur på rundt 15 % og fritids- og hobbysegmentet tilsvarende på 14 prosent. Innenfor skjønnlitteratur er det tilbakegang å spore i Tyskland, både i omsetning og i antall utgitte titler mens det i Østerrike og andre små land er en viss fremgang.¹⁴³ Dette kan kanskje tyde på at de små landene er noe mer bestandige og konstante i sine skjønnlitterære utgivelser.

De små landene er generelt mer internasjonale og oversetter mye. De eksporterer samtidig gjerne mindre enn de store landene. I en særstilling er Storbritannia, som eksporterer svært mange bøker til alle andre land, men som nesten ikke importerer utenlandsk litteratur, sammenlignet f.eks med importen i andre store europeiske land som Frankrike og Tyskland. I følge Gisèle Sapiro utgjorde andelen oversettelser til engelsk bare mellom 2 og 4 prosent av de britiske utgivelsene i perioden mellom 2000 og 2008.¹⁴⁴ Tilsvarende tall for Tyskland og Frankrike varierte mellom 12 og 18 prosent. I de nordiske land og Nederland var tallet over 30 prosent. Spesielt for forlag og forfattere i små land er dette hierarkisk strukturerte oversettelsessystemet med på å

¹⁴⁰ Jürgen Snoeren's blog, Op.cit.

¹⁴¹ Stiglhuber, op.cit

¹⁴² Men fortsatt over 50 prosent i 2009, se Stiglhuber op.cit.

¹⁴³ Se Hanreich et al., op.cit. og Stiglhuber, ibid.

¹⁴⁴ Se Sapiro, Gisèle (ed.) (2009a) *L'espace intellectuel en Europe. De la formation des États-nations à la mondialisation XIXe - XXIe siècle*. Paris: La Découverte, og Sapiro, Gisèle (ed) (2009b) *Les contradictions de la globalisation éditoriale*. Paris: Nouveau Monde éditions.

gjøre oversettelse og salg til andre land til en uforutsigbar og prestisjefylt hendelse. Den andre siden av denne situasjonen er at flertallet av oversettelsene inn i de europeiske landene er fra engelsk.¹⁴⁵

I Frankrike, der den årlige andelen av oversatt litteratur er på 14-15 av tittelproduksjonen, utgjør oversettelse fra engelsk nær 60 prosent. Det har vært en jevn vekst av engelsk import til Frankrike siden 1989, mens import fra andre land som f.eks Tyskland, Italia eller Spania utgjør en stabil, men liten andel.¹⁴⁶ Eksporten ut av Frankrike utgjør over 20 prosent av omsetningen og er stigende, noe som indikerer Frankrikes sentrale posisjon i den frankofone verden.¹⁴⁷ I Sverige, som i blant trekkes frem som et lite land med både stor import og eksport sett i forhold til befolkningsstørrelse, var i 2008 28 prosent av bokomsetningen oversatte bøker, og i 2009 var de på 25 prosent.¹⁴⁸ I følge analyser av bestselgermarkedet i Europa er det særlig Stig Larssons Millenniumserie som har gitt Sverige en spesiell posisjon i markedet for oversatt litteratur i Europa (og USA). Men ut fra analyser av hvordan bestselgere vandrer mellom de ulike bokmarkedene i Europa og hvordan nasjonale bestselgere og prisvinnere også selger i andre land, konkluderer Kovac og Wischenbart at de nasjonale allmennmarkedene er overraskende nasjonalt strukturert.¹⁴⁹ Og det er verdt å merke seg den negative trenden i antall oversatte titler i Sverige. Flere av våre informanter i Danmark har påpekt nedgangen i oversatt litteratur som en av de viktigste tendensene etter at fastprissystemet ble oppgitt.

Allmennlitteratur og kunnskapslitteratur

Det er i alle henseender viktig å se allmennmarkedet som atskilt fra fag- og skolebokmarkedet. Som det vil fremgå av gjennomgangen av forlagsstrukturer i rapport B om kunnskapslitteratur, er det ulike logikker og strukturer i disse to markedene.

¹⁴⁵ Se: Heilbron, Johan (2010) "Structure and Dynamics of the World System of Translation" UNESCO, International Symposium "Translation and Cultural Mediation", February 22-23, 2010.

¹⁴⁶ Se Sapiro, Gisèle (2009) "L'Europe, centre du marché mondial de la traduction" i Sapiro, Gisèle op. cit. (2009a), s. 273.

¹⁴⁷ http://www.centrenationaldulivre.fr/IMG/pdf/table_ronde_10_etat_des_lieux.pdf, sist besøkt 26.1.2012.

¹⁴⁸ Se Country Reports 2009. European Booksellers Federation.

¹⁴⁹ Se Kovac, Milha & Rüdiger Wischenbart (2009) *Diversity Report 2009. Cultural Diversity in Translations of Books; Mapping Fiction Authors Across Europe*. <http://www.wischenbart.com/diversity/index.htm> (besøkt 07.01.2009) og Kovac, Milha & Rüdiger Wischenbart *Bestselling Fiction in Europe 2008/2009: An Extraordinary Vase of Diversity within Strict European Contours*. <http://www.wischenbart.com/publishing/> (besøkt 07.01.2009).

Forskjellene er knyttet til de ulike funksjonene og rollene bøkene har i samfunnet: I allmennmarkedet dominerer hovedsakelig en ide om litterær verdi og kvalitet, bøker anmeldes og markedsføres som litteratur og er enten det vi kaller skjønnlitteratur eller allmenn sakprosa (f.eks. essayistikk, historie, biografier, dokumentarlitteratur, reportasjer, debattbøker). I det kunnskapslitterære markedet krysses spesifikk fagkunnskap og fagspesifikk funksjon med pedagogiske formål. Det er hovedsakelig en nyttebetraktning knyttet til kunnskapstilegnelse i regulerte utdanningssystemer, og bøker settes på pensum av presumptivt faglig kompetente personer. I det akademiske markedet teller forskningsresultater og betydning for vitenskaplig og faglig utvikling mye, og sammenhengen mellom forlagsvirksomhet og forskningsinstitusjonene er svært viktig.

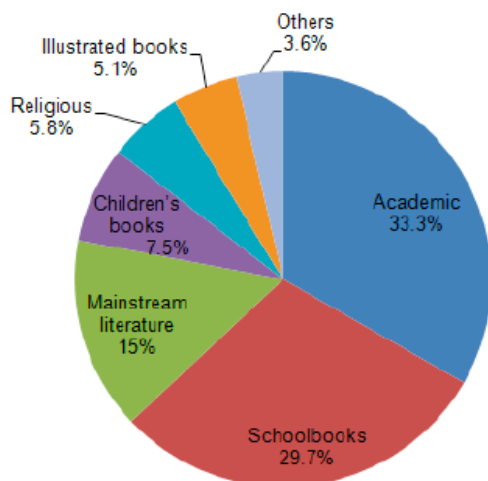
Om vi ser på markedsutviklingen og fordeling på ulike markedssegmenter i de europeiske landene, viser det seg et mønster der det er store variasjoner fra land til land, og der det interessant nok er slik at statistikkene fra de nasjonale forleggerne ikke bygger på samme standard. Nedenfor følger en oversikt over dette i noen sentrale europeiske markeder. Den følgende oversikten og figurene er hentet fra materiale som ble presentert på Symposium of Publishers from Eight European Countries i Palais du Luxembourg i Paris, 1. desember 2011. Det er viktig å være oppmerksom på at det ikke finnes tall for alle kategorier fra alle land.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Spania og Nederland var også representert, men der viste ikke statistikken størrelsen på skoleboksalget, derfor er ikke landene med i denne oversikten.
http://www.bief.org/fichiers/publication/3243/media/8013/2012-01-25_synth%C3%A8se%20symposium%20EN%20revu%20finale%20Deborah.pdf (sist besøkt 13.02.2012).

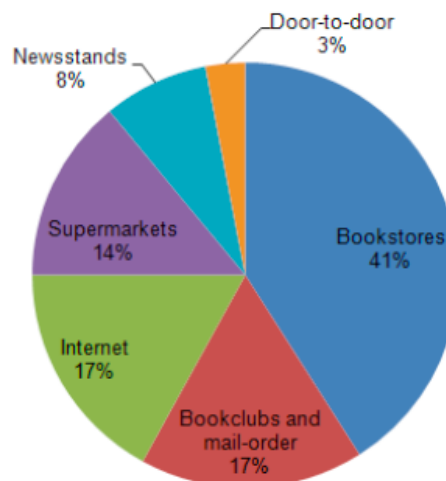
Polen

Total omsetning i 2010 var på 735 mill. euro. Den gjennomsnittlige bokprisen var 8,57 euro.

3.2. 2010 Sales by category (%)

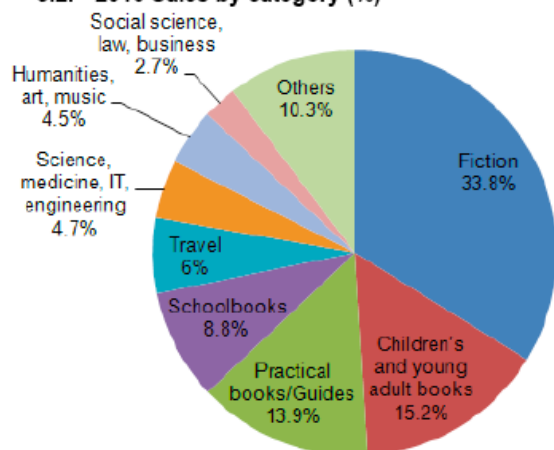
3.3. 2010 Sales by outlet (%)

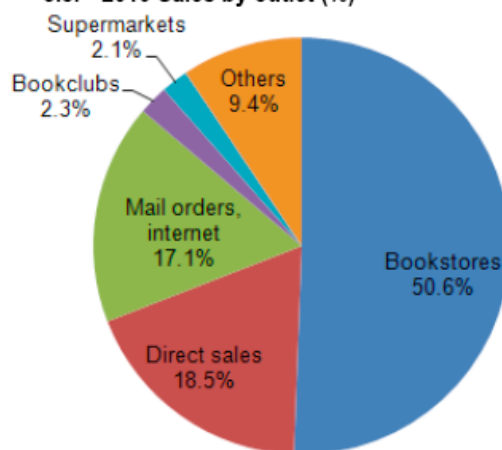
Tyskland

Total omsetning i 2010 9,73 milliarder euro. Eksport av bøker utgjorde 1,3 milliarder euro. Importen var på ca 500 millioner euro. E-bøker utgjør 0,5 prosent av markedet. Gjennomsnittspris for alle bøker var 25.71 euro (for fiksjon 13.43 euro).

3.2. 2010 Sales by category (%)

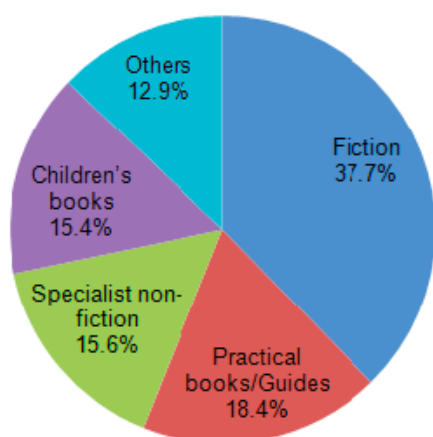
3.3. 2010 Sales by outlet (%)

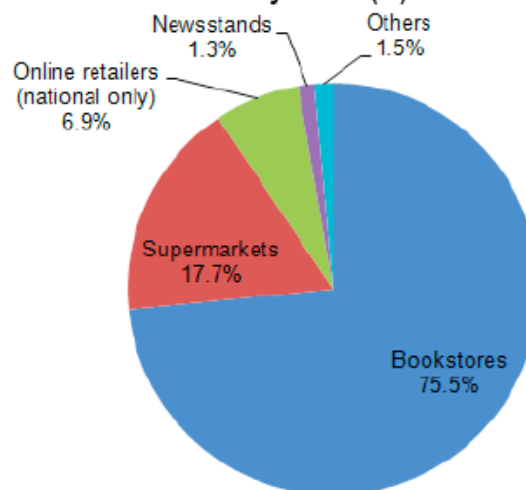
Italia

Den total omsetningen i 2010 var på 3,42 milliarder euro. Eksporten utgjorde 42 millioner euro. E-boksalget er anslått til å ligge mellom 0,5 og 2,0 prosent, men dette er svært usikkert. Gjennomsnittsprisen på en bok var 21.12 euro.

3.2. 2010 Sales by category (%)

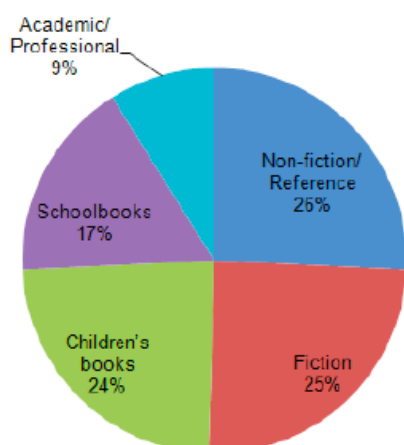
3.3. 2009 Sales by outlet (%)

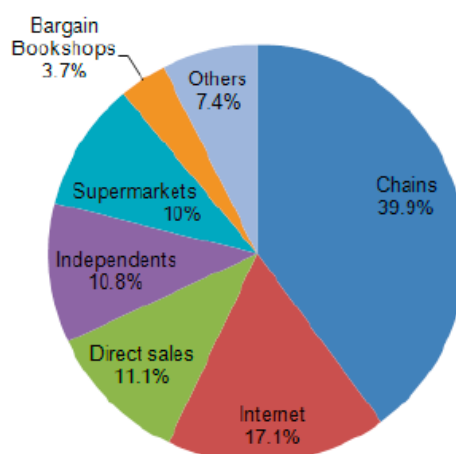
Storbritannia

Den årlige omsetningen i 2010 var på 3,6 milliarder euro. Eksporten utgjorde 1,5 milliarder euro, altså 24 prosent av totalmarkedet. Dette sier noe om den britiske og engelskspråklige bokindustriens internasjonale styrke. Salget av e-bøker er usikkert anslått til omlag 6 prosent, men av salget av digitale produkter utgjorde 72 prosent av det totale salget akademiske og profesjonelle bøker. Gjennomsnittsprisen var på 8,75 euro. For romaner 3,46, men dette reflekterer også det store pocketbokmarkedet.

3.2. 2010 Sales by category (%)

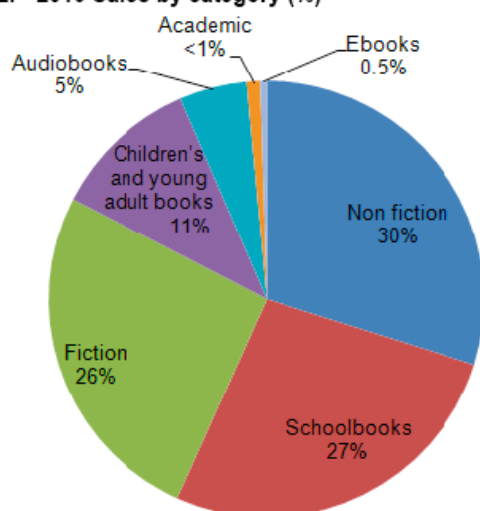
3.3. 2009 Sales by outlet (%)

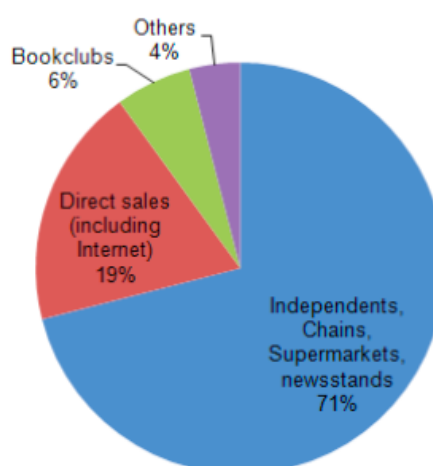
Sverige

Den årlige omsetningen for svenske bøker i 2009 var på 679 millioner euro. Eksporten utgjorde 11,6 millioner. Dette består i stor grad av oversettelseslitteratur av typen svensk krim. E-bøker utgjorde 0,5 prosent av markedet i 2009. Gjennomsnittsprisen på en svensk bok var 7,5 euro, men dette reflekterer også den store omsetningen av svært billige svenske pocketbøker.

3.2. 2010 Sales by category (%)

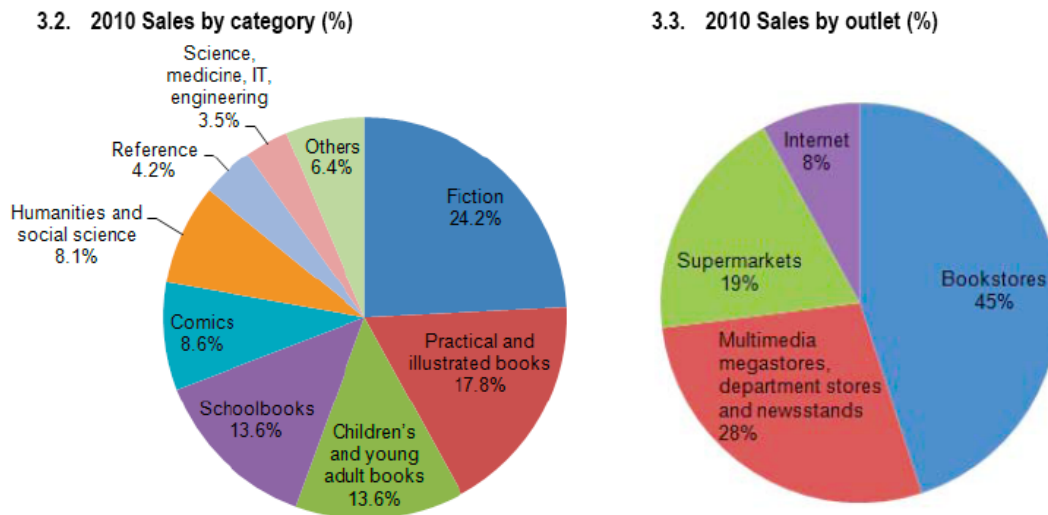
3.3. 2009 Sales by outlet (%)

Frankrike

Omsetningen av bøker i Frankrike i 2010 utgjorde 3,42 milliarder euro, og eksporten stod for 42 millioner. Omsetningen av e-bøker utgjorde ca 0,5 prosent.

Gjennomsnittsprisen for en bok var 21,12 euro. For fiksjonsbøker var den på 13,87 euro.

Hierarkier og konsentrasjon

Oversikten over de største forlagene i verden viser at forlagsgrupper med bakgrunn i Europa står svært sterkt. I listen nedenfor kan tjue sies å ha et europeisk opphav.¹⁵¹ Av disse er to nordiske.

¹⁵¹ Hentet fra The Global Ranking of the Publishing Industry 2010. *LivresHebdo*, with *The Bookseller*, *buchreport* & *Publishers Weekly*. Research by Rüdiger Wischenbart. <http://www.wischenbart.com/publishing/fbm%20ranking%20panel%20fbm%202010.pdf> (sist besøkt 13.02.2012).

The Global Ranking of the Publishing Industry 2010

±	1	Pearson	±	16	Shogakukan
±	2	Reed Elsevier	^	17	Kodansha
±	3	ThomsonReuters	^	18	Springer SBM
±	4	Wolters Kluwer	∨	19	Harper Collins
±	5	Bertelsmann	^	20	Informa
±	6	Hachette Livre	^	21	Bonnier
^	7	Grupo Planeta			Oxford University
∨	8	McGraw-Hill Education	^	22	Press
±	9	De Agostini Editore	^	23	Grupo Santillana
^	10	Holtzbrinck	^	24	Gakken
^	11	Cengage Learning	∨	25	Egmont group
∨	12	Scholastic	∨	26	RCS Libri
±	13	Wiley	∨	27	Simon&Schuster
		Houghton Mifflin	^	28	Readers Digest
∨	14	Harcourt	^	29	Klett
^	15	Shueisha	^	30	Cornelsen

Av omsetningen stod de ti øverste for 58 prosent av den totale omsetningen i verden, og de neste førti for ytterligere 20 prosent. Dette tilsier at den multinasjonale forlagsindustrien er konsentrert, men om man går fra de største globale markedene til de nasjonale markedene viser den motsatte tendensen seg, nemlig stor variasjon og relativ liten konsentrasjon sammenliknet med for eksempel den allmenne mediebransjen. En analyse av dette finnes i forhold til Tyskland i *buchreports* rapport om de hundre største tyske forlagene.¹⁵²

Om man skal trekke noen konklusjoner av de internasjonale analysene av situasjonen og framtidsutsikten for bransjen som helhet, kan man identifisere følgende tendenser. For det første er det tydelig at STM og utdanningsforlagene står sterkt. Det er betydelig press på den delen av bransjen som opererer innenfor allmennmarkedet. Dette gjelder både omsetning og profittmarginer. Her viser det seg at de delene av bransjen som gjør det sterkest er de som satser internasjonalt, men regionalt. Eksempler kan være den spanske gruppen Planeta med fotfeste i Sør-Europa, som er nummer 7 på listen over de

¹⁵² Se: "Die 100 größten Verlag" *buchreport* 4, april, 2009.

største forlagene. Det er den største forlagsgruppen i Spania og Latin Amerika og de overtok i 2009 også den store franske forlagsgruppen Editis. De har dessuten interesser i Portugal og Italia. En annen gruppe som gjør det bra og som er interessant i et nordisk perspektiv er Egmont.

Nedenfor finnes en liste over de største forlagene som har hovedvekt på allmennmarkedet. Også her viser det seg igjen at europeiske forlag står sterkt.

Top ,trade' houses & divisions

	Rank	Publishing Company (Group or Division)	Revenues (mEuro)	Deviation 2007 - 2009 to 2009 (in %)
±	6	Hachette Livre	€ 2.273,00	4
Λ	7	Grupo Planeta	€ 1.804,00	16
		<i>Bertelsmann</i> Random House	€ 1.723,00	-2
±	9	De Agostini Editore	€ 1.559,00	-2
		<i>Pearson</i> Penguin	€ 1.108,41	8
∨	20	Harper Collins	€ 795,79	-13
Λ	22	Bonnier	€ 654,00	6
		<i>Holtzbrinck</i> Holtzbrinck Consumer	€ 605,80	-3
∨	25	Egmont group	€ 585,00	20
∨	26	RCS Libri	€ 578,10	-15
		<i>Hachette</i> Hachette Book Group USA	€ 568,00	8
∨	27	Simon&Schuster	€ 553,42	-7
		<i>Hachette</i> Hachette UK/AUS	€ 432,00	14
Λ	34	Messagerie Mauri Spagnol	€ 429,00	8
±	35	Harlequin	€ 327,00	3
	36	Media Participation	€ 318,70	3
Λ	38	La Martinière	€ 260,00	5
	50	Albin Michel	€ 163,50	2

Det har vært en viss debatt i Norge om den vertikale integrasjonen i bokbransjen, og det har vært hevdet at dette er et særnorsk fenomen. Om man ser på forholdene i det europeiske bokmarkedet, viser det seg imidlertid at det ikke er noe særsyn at forlag også eier bokhandler og andre distribusjonskanaler. I det følgende skal vi eksemplifisere dette med forholdene i noen utvalgte europeiske land. Vi begynner med de nordiske landene. Som nevnt annet steds i denne rapporten kontrollerer danske Gyldendal med sine mange underavdelinger og underforlag i gruppen anslagsvis 80 prosent av det danske bokmarkedet. Gyldendal eier de største bokklubbene i landet

ognettbokhandelen g.dk. Sammen med den nest største forlagsgruppen Lindhardt og Ringhof (Egmont) eier Gyldendal også e-bokhandelen Publizon. Gyldendal eier også den ene av de to store distribusjonssentralene Nordisk Bog Center (NBC). Sverige er også preget av betydelig konsentrasjon og vertikal integrasjon. Tre av de fire ledende forlagene i Sverige er dypt engasjert i bokhandelvirksomhet. KF Media eier bokhandelkjeden Akademibokhandeln som har nesten 60 avdelinger. I Finland solgte SanomaWSOY Suomalainen Kirjakauppa (Den finske bokhandel) i 2011 til det landets største forlaget Otava.

Liber AB gruppen er den nest største forlagskonsernet i Sverige. Det har spesialisert seg på litteratur til utdanningsmarkedet, og kontrollerer cirka 60 prosent av det svenske markedet. Liber er del av det internasjonale Infinite Group, som opererer i syv europeiske land. Infinite Group er et britisk basert investeringsselskap og deres inntreden i denne delen av forlagsindustrien er symptomatisk i den mest profitable delen av forlagsindustrien,¹⁵³ noe vi kommer tilbake til i Rapport B. Kooperativa Förbundet (KF) er Sveriges tredje største forlagskonsern. KF eier KF Media. KF Media kontrollerer den svenske foreleggergruppen Norstedts, og eier bokhandelkjeden Akademibokhandeln, som har nesten 60 butikker. KF har også interesser i bokklubber, i tillegg til å distribuere sine bøker gjennom nettbokhandelen Bokus. I mars 2010 forente KF sin bokvirksomhet til ett selskap, bestående av Norstedts, Akademibokhandeln og Bokus, i tillegg til Coop. I 2010 kjøpte også Norstedts Pocketförlaget, som et mottrekk til at Bonnier tok over Pocketgrossisten. De tre neste forlagene, rangert etter størrelse, er Natur og Kultur, Forma Publishing Group og Berling Media. Natur og Kultur er eid av en stiftelse. Forlaget publiserer i alle sjangre, men er spesielt sterke på utdanningsmarkedet for samfunnsvitenskap og psykologi. Forlaget har kjøpt opp en rekke småforlag og har også investert i TV4. Forma Publishing Group er engasjert i ukeblader, bøker og tv-produksjon, og opererer i Sverige, Finland og Baltikum. Forma Books består av fire forlag: Ica bokförlag, B. Wahlströms Bokförlag, Damm Förlag og Pont Pocket. I tillegg så består Forma Books av bokklubbene Skaparglädje og LivsEnergi & Vitalis. Berling Media AB er eid av Svenska kyrkan, Svenska Missionskyrkan og Svenska Baptistsamfundet. Men som bransje betraktet er bransjen også bred: I 2009 var det 1500 forleggere i Sverige og antall små forlag øker i alle land.

¹⁵³ Se www.infinitegroup.co.uk (sist besøkt 13.2.2012).

Om man går til Storbritannia, er ikke bokbransjen vertikalt integrert, men den er preget av sterk konsentrasjon både på forlagsnivå og i distribusjonsleddet. De ti største forlagsgruppene innenfor allmennmarkedet er Hachette Livre (UK) som kontrollerer 16.4 prosent av markedet, og som eier underforlagene Headline; Hodder & Stoughton, Sceptre; Little, Brown, Abacus, Sphere, Piatkus, Orbit, Virago; Orion, Weidenfeld & Nicolson, Gollancz, Phoenix, Everyman; John Murray; Octopus, Cassell, Hamlyn, Mitchell Beazley, Philips; Orion Children's Books, Hodder Children's Books, Orchard Books, Franklin Watts, Wayland, Hodder Education, Chambers Harrap. Deretter kommer Random House (UK) (tysk eid gjennom Bertelsmann/Random House) som har 13.7 av markedet og eier Century, Hutchinson, William Heinemann, Arrow; Chatto & Windus, Jonathan Cape, Harvill Press, Secker & Warburg, Vintage, Pimlico, Bodley Head; Transworld, Doubleday, Bantam Press, Black Swan, Bantam, Corgi; Ebury Press, BBC Books; Virgin Books, Black Lace, Nexus, Cheek; Andersen Press. Penguin Books med 9.7 av markedet kontrollerer Penguin, Hamish Hamilton, Allen Lane, Michael Joseph, Viking, Rough Guides, Dorling Kindersley, Puffin, Ladybird, Warne. Amerikanske HarperCollins, eid av News Corporation (Murdoch), har 7.6 prosent av markedet og omfatter HarperCollins, 4th Estate, Avon, Voyager, Collins, HarperPress, Blue Door. Pan Macmillan har 3.3 prosent av markedet og eier Pan Books, Picador, Macmillan New Writing, Macmillan, Boxtree, Sidgwick and Jackson, Tor (UK), Kingfisher. Ellers har Pearson Education bare 2.3 prosent av markedet, men de er størst totalt når man tar med STM og utdanningsavdelingene. Oxford University Press har 2.1 av omsetningen. Bloomsbury som etablerte seg gjennom Harry Potter har 2 prosent. Den britiske avdelingen av amerikanske Simon & Schuster 1.6%, og nummer ti er John Wiley & Sons med 1.5 prosent. Dette siste er også primært et transnasjonalt STM- og undervisningsforlag. Under ledelse av Faber har en gruppe uavhengige forlag (Faber & Faber, Atlantic Books, Canongate, Granta Books, Icon Books, Portobello Books, Profile Books (including Serpent's Tail), Quercus Publishing, Short Books) dannet Faber Independent Alliance. De har 3.3 prosent av markedet.¹⁵⁴

Det er fortsatt stabilt hvilke forlag som de siste 5 årene har vært dominerende i de ulike

¹⁵⁴ <http://www.thebookseller.com/feature/review-2009-tough-top.html> (sist besøkt 13.02.2012) og http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_largest_UK_book_publishers (sist besøkt 13.02.2012).

europiske land. De kraftige sammenslåingene man fikk på 1990- og 2000-tallet er stanset noe opp, og det er en tilvekst av små forlag og en samtidig utvikling til at det etableres imprintforlag i de store forlagene. Gjennom oppkjøp består for eksempel Random House (eid av Bertelsmann Stiftung) av 44 forlag, deriblant store tyske forlag som Bertelsmann (også et forlagsnavn altså), DVA, Heyne, Luchterhand og Pantheon. I Storbritannia består Random House av 44 enheter, blant dem Ebury Press, Virgin Books, Windmill, Pimlico, Arrow osv., mens Hachettes avdeling i Storbritannia kontrollerer forlagsenheter som Hodder & Stoughton, Orion, Little Brown og mange, mange fler.¹⁵⁵ Denne utviklingen innebærer imidlertid ikke nødvendigvis at de oppkjøpte forlagene i de store gruppene, mister sitt særpreg eller sin tradisjonelle utgivelsesprofil. Dette er tydeligst i den tyske konteksten.

Til tross for betydelig transnasjonalt forleggeri innen spesielt det tyske, det franske, det britiske og det spanske bokmarkedet, er det riktig å si at bransjene fortsatt er nasjonalt strukturert og opererer i tilknytning til sine respektive språkmarkeder. Ser man de tyskspråklige forlagene sammen, er de klart dominert av forlag med tysk eller østerriksk opprinnelse. Blant de 100 største er 15 internasjonale organiserte forlag. Tilsvarende strukturer finner vi i det franske, spanske og britiske bokmarkedet.

De største forlagene i de store landene er, som nevnt, alltid de store akademiske og skole- og lærebokforlagene. I det tyskspråklige markedet dominerer Springer, Klett-Gruppe og Cornelsen på de tre første plassene, med Random House som et mer allmennpreget og sammensatt forlagskonsern først på fjerdeplass. I de små landene er det annerledes og forskjellen går på om lærebokforlagene er atskilte, eller om det er store integrerte forlag som også dekker lærebok- og det akademiske markedet. Det avtegnes ofte en motsetning mellom de store forlagene og de mellomstore og små, noe, som nevnt over, også Thompson (2010) gjør et stort poeng av i sin analyse av det angloamerikanske markedet. De lever på mange måter i to atskilte verdener, hevder Thompson, og betingelsene for å lykkes som lite forlag er helt annerledes enn de betingelsene som styrer de store.

¹⁵⁵ <http://www.hachette.co.uk/AboutUs/groupstructure>, for Random House, se <http://www.randomhouse.co.uk/about-us/about-us/about-the-random-house-group>

Barnebokmarkedet

Egmont er det største europeiske barnebokforlaget,¹⁵⁶ og barnebøker utgjør en viktig del av det europeiske bokmarkedet. For å illustrere dette kan vi vise til at i 2009 stod barnebokutgivelsene for 11,9 prosent av omsetningen innenfor den europeiske forlagsindustrien.¹⁵⁷ Hvor betydningsfullt feltet er, kan illustreres ved at en rekke av de største bestselgerne i verden kan sies å stamme fra barnebokområdet, og de så gått inn bokmarkedet som helhet. Harry Potter og Twilight seriene er opplagte eksempler. Det er også et felt der det er et betydelig marked for backlistutgivelser. Barneboksektoren er på den internasjonale utgiversiden preget av sterk konsentrasjon. De største internasjonale forlagene står for 73,6 prosent av den totale omsetningen på det internasjonale markedet. Dette sier mye om utfordringen for barnebokforleggeriet i små europeiske land. Det største internasjonale barnebokforlaget er Scholastic som er nummer 12 på listen over verdens største forlag. Andre viktige store forlag er Disneykonsernet, News Corporations forlagsdivisjon, Bertelsmann/ Random House og Simon and Schuster. Konsentrasjonstendensene øker ikke minst fordi det å utvikle tiltalende produkter, ikke minst på multimediaplatter krever økende investeringer. Det kan føre til at store aktører i bransjer vil kjøpe opp mindre aktører. Det er ventet at feltet som helhet vil vokse beskjedent framover. Men jakten på, og presset for, å finne nye bestselgere som kan overta for de store som er nevnt ovenfor, er svært sterk.

Hvert år holdes det en egen barnebokmesse i Bologna.¹⁵⁸ Barnebokmarkedet er både spesialisert og allment. Det finnes flere rene barnebokforlag, samtidig som de fleste store allmennforlagene også har egne barne- og ungdomsavdelinger. De viktigste utfordringene for barnebokforleggeriet og handelen med barnebøker framover er knyttet til hvordan på den ene siden bevare interessen og markedet for den tradisjonelle barneboken på papir, og på den annen side hvordan utvikle nye elektroniske produkter og plattformer som tar vare på barnelitteraturens styrke og samtidig innebærer en konkurrent til ulike andre mediale produkter rettet mot barn. Eksempler på dette er apper utviklet parallelt med trykte barnebøker.¹⁵⁹ Det er forhold som tyder på at

¹⁵⁶ <http://www.globalpress.rs/en/news/71> (Sist besøkt 13.02.2011).

¹⁵⁷ European Book Publishing Statistics.FEP 2010. <http://www.fep-fee.be/documents/EUROPEANBOOKPUBLISHINGSTATISTICS2009websiteIEL.pdf> (besøkt 13.02.2012).

¹⁵⁸ <http://www.bolognachildrensbookfair.com/en/info/> (Sist besøkt 13.02.2011).

¹⁵⁹ Börsenblatt Spezial Kinder und Jugendbuch 2012. http://www.boersenblatt.net/template/bb_tpl_print_spezial/ (Sist besøkt 13.02.2012).

barnebokmarkedet er særlig sårbart for svingninger i pris og distribusjonskanaler, og konkurransen fra store kommersielle multinasjonale og multimediale konserner kommer til å bli særlig sterk. I denne sammenheng er det produkter med lyd og levende bilder og interaktive trekk som det særlig vil bli lagt vekt. Spørsmålet er i neste omgang om dette ville føre til at markedet for barnelitteratur vil bevege seg vekk fra bokhandelen og over på nettet.

Vertikale integrasjonstendenser

Det er fire dominerende bokhandelkjeder i Storbritannia – Blackwell's, Waterstone's (årlig omsetning på mer enn 500 millioner pund, og 296 avdelinger), W H Smith, Foyles. Den femte store, den amerikanskeide Borders, gikk konkurs i 2011. Disse kontrollerer mer enn femti prosent av bokmarkedet i Storbritannia.¹⁶⁰ Tesco og andre supermarkeder kontrollerer 17 prosent av bokmarkedet, men her spiller bestselgeren en helt dominerende rolle.¹⁶¹

I det tyskspråklige Europa regnes bokhandlerbransjen for å være lite konsentrert. I Østerrike er f.eks konsentrasjonen i dagligvarehandelen nesten 3 ganger så stor som i bokhandlerbransjen, der de 5 største bokhandlerkjedene bare dekker oppunder 30% av omsetningen. I Tyskland er konsentrasjonen noe større (de 10 største dekker 50%), men det er bokhandlene i friprislandet Storbritannia som er klart mest konsentrert, der de 10 største dekker opp mot 70% av omsetning.¹⁶² Sammenlikninger gjøres også av effektivitet og omsetningsvekst mellom de to bransjene i Østerrike og Tyskland, noe som viser at dagligvarehandelen øker i lønnsomhet, mens bokhandlene har en motsatt tendens. Men fortsatt viste statistiske undersøkelser f.eks i Østerrike at de fleste bokkjøp ble gjort i bokhandelen og at husholdningenes utgifter til bøker steg fra 1993 til 2005 og ble den delen av husholdningenes kulturforbruk som var høyest.¹⁶³ Siden dette har imidlertid omsetning av bøker over nettet steget. Nedgang i omsetning det siste året skjer i flere salgskanaler, også nettbokhandel, men spesielt i de fullsorterte bokhandlene, i følge tall fra den tyske bokhandlerforening.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Opplysningene under dette avsnittet er hentet fra en rekke ulike kilder.

¹⁶¹ Thompson (2010) op.cit. s. 307.

¹⁶² Hanreich et al. op.cit., s.107.

¹⁶³ [2] ibid. s. 115.

¹⁶⁴ http://www.boersenverein.de/de/portal/Oktober_2011/464081

Når vi ser på Europa i lys av spørsmålet om vertikal organisering, er det grunn til å nevne at i følgende land har store forlagsgrupper også interesser både grossist- og detaljistleddet: Italia – bl.a. Feltrinelli og Montador, i Frankrike bl.a. Hachette og Flammarion. I Tyskland eier forlagsgruppen Weltbild en stor kjede med bokhandler.

Nisjemarkeder

Det er en rekke nisjemarkeder for spesiallitteratur i Europa. De er ikke ubetydelige, men vi omtaler dem ikke i denne rapporten fordi vi er særlig blitt bedt om å se på det allmennlitterære feltet og kunnskapsmarkedet. Situasjonen kan illustreres med det religiøse markedet. Det utgjør et relativt lite, men stabilt marked i en del land bl.a. Spania, samtidig som det også er felt som er utsatt for sosiale og livssynsmessige endringer. I Sverige ble den eldste og største kristne bokhandelen besluttet nedlagt i januar 2012. I Norge har imidlertid Bok og Media gruppen som stod for den nye bibeloversettelsen, som har ligget på toppen av bestselgerlistene, hatt et svært godt år i 2011 og hittil i 2012.¹⁶⁵

Oppsummering

Oppsummerende kan de hevdes at mens det er stor konsentrasjon i den europeiske bokindustrien som opererer på det store internasjonale nivået, er dette ikke tilfellet på nasjonalt nivå. Selv i land hvor bransjen er dominert av noen store aktører, er det likevel mange mellomstore og mindre forlag, og det er ofte sterke konkurranse mellom de tre/fire største. Det landet hvor bokkjedemakten er størst, later til å være Storbritannia. Det er for øvrig ikke mulig å trekke noen bastante konklusjoner på hvorvidt fripris eller fastprissystemet innvirker på konsentrasjonstendenser eller på horisontale og vertikale integrasjonstendenser.

¹⁶⁵ "Reddet av Bibelen". *Korsets Seier*. Fredag 10, februar, 2012.

Delrapport A. Det europeiske allmennmarkedet

I denne rapporten behandler vi allmennmarkedet i Europa ut fra fire perspektiver; 1) produksjonsleddet (forlag), 2) distribusjonsleddet (bokhandel), 3) forfattersituasjonen og 4) den digitale utfordringen.

For det første ser altså vi på produsentleddet, forlagene i de enkelte landene, og ser på hvordan størrelsesforhold sier noe om bransjens oppbygging, om dens grad av konsentrasjon, og spesielt spørsmål knyttet til i hvor stor grad det er horisontal og vertikal konsentrasjon i ulike europeiske land. Dette har spesiell interesse for diskusjoner i Norge, der det ofte påstås at forlagsbransjen er konsentrert og at den vertikale integrasjonen mellom forlag og bokhandlere i Norge skiller seg ut fra resten av Europa. Våre analyser viser at dette ikke er tilfellet, og at konsentrasjonen i det norske produksjonsleddet, sammenlignet med andre land i Europa, ikke er spesielt sterkt. Fraværet av store, internasjonale forlag skiller de skandinaviske landene fra mange store land som også huser multinasjonale konserner med titalls imprintforlag. Men også de små landene er forskjellige av en rekke ulike årsaker som vil bli diskutert underveis.

For det andre ser vi på distribusjonsleddet; på relasjonen mellom de ulike salgskanalene. Vi ser på utviklingen av forholdet mellom den fysiske bokhandelen og nettbokhandelen og diskuterer fremtidige utviklingstrekk i denne delen av bransjen. Konsentrasjonsproblematikk og konkurranseproblematikk mellom de ulike kanalene blir også diskutert. I noen grad blir videre situasjonen for de europeiske bokklubbene trukket inn, og biblioteksektoren blir i noen grad diskutert.

For det tredje analyserer vi forfattersituasjonen i Europa ut fra en grundig gjennomgang av rettighetssituasjonen i de ulike landene. Forfattere i Europa lever gjennomgående i en annen situasjon enn den som til nå har vært rådende for forfattere på allmennmarkedet i Norge. I Norge har man standardkontrakter som benyttes av alle forlagene som er med i Den norske forleggerforeningen, og det norske rettighetssystemet er knyttet opp til et kollektivt system for forvaltning av sekundære rettigheter, der inntekter fra kopiering ikke tilfaller én enkelt forfatter, men fond som forvaltes av forfatterorganisasjonene. Der slike systemer mangler, er forfatternes økonomiske situasjon vesentlig annerledes enn i Norge. I liten grad har

tidligere studier sett på forfatterens situasjon, og vi anser dette for å være et viktig og originalt bidrag til forståelsen av bokindustriens utvikling i Europa de siste årene.

For det fjerde ser vi på den digitale utviklingen og utfordringene den reiser for forlagsbransjen i Europa idag. Her har vi forsøkt å være så oppdaterte som mulig, i og med at situasjonen forandrer seg så og si fra uke til uke.

Vi har for øvrig i denne rapporten i stor grad bygget våre analyser på eksisterende studier av de ulike landenes bransjestatistikk. Av uvurderlig verdi for våre analyser av de europeiske allmennmarkedene er den franske utredningen fra 2009, ledet av Hervé Gaymard, som begrunnet og dokumenterte nytten av å opprettholde den franske bokloven.¹⁶⁶ I mange andre land er det et generelt problem at det ikke finnes fullgod statistikk i bransjen, og selv om den finnes, er det ofte tall som ikke umiddelbart kan sammenlignes, fordi grunnlag og metoder varierer.¹⁶⁷ I forbindelse med innføringer og revideringer av boklover er det imidlertid også her foretatt evalueringer og utredninger. Vi har derfor kunnet trekke inn tidligere studier og analyser fra mange land i våre diskusjoner. I tillegg til Frankrike har vi hatt spesielt god tilgang til forskningsmateriale fra Tyskland, Østerrike, Storbritannia, Sveits, Sverige og Danmark. Flere analyser av det tyskspråklige markedet definerer Tyskland, Østerrike og det tyskspråklige Sveits som ett sammenhengende marked og gjør sammenlignende studier mellom de tre landene.¹⁶⁸ Flere av disse analysene handler spesifikt om prisbinding, men trekker også inn strukturutvikling i forlag og bokhandel, for spesielt å analysere i hvilken grad fastprissystemene virker som kulturpolitikk.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Gaymard, Hervé *Situation du livre. Évaluation de la loi relative au prix du livre et Questions prospectives*. Rapport à la Ministre de la Culture et de la Communication, Mars 2009.

¹⁶⁷ Vi har hatt uvurderlig hjelp fra vårt nettverk innen de europeiske forleggerforeningene, forfatterforeningene og bokhandlerforeninger og kan takke mange norske enkeltpersoner og organisasjoner som har delt sine kontakter med oss.

¹⁶⁸ Her finnes f.eks sammenligninger med Storbritannia (Tretthahn 2010), avgrensede analyser av bokhandlerleddet (Huemer 2010) og av uavhengige forlags situasjon (Stiglhuber 2009).

¹⁶⁹ Hanreich et al. (2009) analyserer den østerrikske loven og sammenligner med andre europeiske lands lovverk og forsøker gjennom utvikling av økonomiske modeller å avgjøre hvorvidt loven virker etter hensiktene. Videre anvendes modellene med tanke på å studere systemets evne til å tilpasse seg fremtidige og forventede endringer i bokbransjen. Deretter går de i gjennom bokproduksjon og distribusjonssystemer, blant annet i skolebokmarkedet for å se om omfattende forbedringer i det østerrikske boksystemet kan være et alternativ i fremtiden.

A1. Forlagsorganiseringen

Vi har behandlet en del nøkkeltall og opplysninger omkring pris og markedsutvikling i kapittel 2 og 3. I denne delen av rapporten skal vi se videre på hvordan strukturer i forlagsbransjene i Europa har utviklet seg de senere årene, spesielt med tanke på hvordan størrelsesforhold, konsentrasjonstendenser og spesialiseringer blant forlagene preger situasjonen og de utfordringene som bransjen for tiden står overfor i de ulike land. Vi har her lagt særlig vekt på hvordan dette påvirker situasjonen for den allmenne litteraturen.

Store vs. små forlag; konsentrasjonstendenser

De europeiske forlagsbransjene er gjennomgående lite konsentrerte. Det er svært mange forlag i samtlige land som vi har undersøkt, og samtidig er det, i alle landene, klare forskjeller i størrelser mellom forlagene og forskjeller mht hva slags forlag som er størst. De største forlagene, hvilket i de store landene vil si de internasjonale og transnasjonale forlagskonsernene, skiller seg klart fra de store nasjonale og de mellomstore og de mange små forlagene. En gjennomgående tendens er at de store forlagene i alle land er blitt større, mens de veldig små er blitt flere, og at de mellomstore anses for å være mer utsatt enn tidligere.¹⁷⁰

I den turbulente og medieteknologisk interessante perioden som mediebransjen har gjennomgått de siste tjue årene, har ikke de store forlagene mistet sin evne til inntjening, og det er samtidig dynamikk i inntjening hos de mellomstore og små forlagene (Stiglhuber, s. 28). Dette til tross for viktige endringer i måten bransjen er ledet og styrt på. Frem til 1960- og 70-tallet var mange anerkjente europeiske forlag fortsatt familieeid, noe som trekkes frem i den franske analysen som den viktigste grunnen til at

¹⁷⁰ Dette er en generell hypotese om deling i forlagsbransjen som også John B. Thompson (2010) finner bevis for i sin omfattende analyse av det engelskspråklige bokmarkedet i *Merchants of Culture*. En videre analyse av utviklingstrekk og fremtidsutsikter får Thompson til å fremsette en påstand om at det spesielt er de mellomstore forlagene som får det tungt i fremtiden. I en analyse av forlagsstrukturene i Norge har vi funnet belegg for at forlagsbransjen med hell kan inndeles i 5 typer, ut fra forlagsstørrelser: Store forlag, mellomstore forlag, store småforlag, småforlag og miniforlag (se Rønning og Slaatta 2012, under ferdigstillelse). Et eksempel på et mellomstort forlag som kan være under tilsvarende press i Norge, som Thompson finner for anglo-amerikanske forlag innen allmennmarkedet, er Det norske Samlaget. Men forøvrig viser våre analyser at nisjestrukturer og muligheter for varedifferensiering er stor, og i Norge er det ikke uvanlig at mellomstore forlag også utgir bøker for høyere utdanning og samtidig utgir oversatt skjønn- faglitteratur, som f.eks Pax Forlag.

noen forlag har fått vokse seg store.¹⁷¹ Fra 80-tallet og fremover har det generelt vært en profesjonalisering av eierskap og en dreining i lederskapets kompetanser og ledelsestenkning fra kulturell til finansiell, managementpreget ledelse, eller en blanding av begge kompetanser. Samtidig kom det bølger med oppkjøp og sammenslåinger i alle land som gjorde noen store internasjonale selskaper til giganter, og mange store nasjonalt baserte aktører til regionalt baserte forlag eller mediekonserner.¹⁷²

Forlagsindustrien er mer blitt en industri som alle andre industrier, der eiere krever avkastning og ledelsen effektiviserer og utvikler forretningsområder i tillegg til å utgi kulturelt verdifulle bøker. Slik sett kan man si at i den mytiske balansen mellom børser og katedral, har børsen styrket sin stilling. Dette er en tendens som man særlig kan observere i det britiske boksystemet.¹⁷³ Denne utviklingen har også innvirkning på presset i allmennmarkedet og tendensen til økt satsning på bestselgeri i fripirssystemene.

Fortsatt er det imidlertid altså en fordel for forlag å ha en lang historie å bygge på, og det er fortsatt stabilt hvilke forlag som de siste 5 årene har vært dominerende i de ulike europeiske land. De kraftige sammenslåingene man fikk på 1990- og 2000-tallet er stanset noe opp, og det er en tilvekst av små forlag og en samtidig utvikling til at det etableres imprintforlag i de store forlagene. Gjennom oppkjøp består for eksempel Random House (eid av Bertelsmann Stiftung) av 44 forlag, deriblant store tyske forlag som Bertelsmann (også et forlagsnavn altså), DVA, Heyne, Luchterhand og Pantheon. I Storbritannia består Random House av 44 enheter, blant dem Ebury Press, Virgin Books, Windmill, Pimlico, Arrow osv., mens Hachettes avdeling i Storbritannia kontrollerer forlagsenheter som Hodder & Stoughton, Orion, Little Brown og mange, mange fler.¹⁷⁴ Denne utviklingen innebærer imidlertid ikke nødvendigvis at de oppkjøpte forlagene i de store gruppene, mister sitt særpreg eller sin tradisjonelle utgivelsesprofil. Dette er tydeligst i den tyske konteksten.

Analyser og statistikk vi har hatt tilgang til indikerer at konsentrasjonen i forlagene, målt ut fra hvordan de største forlagene står for andeler av omsetning og antall titler, er

¹⁷¹ Gaymard, op.cit.

¹⁷² Se Rønning og Slaatta, op.cit.

¹⁷³ Se. Thompson op.cit. særlig kapitlene 3, 4, 5 og 6.

¹⁷⁴ <http://www.hachette.co.uk/AboutUs/groupstructure>, for Random House, se <http://www.randomhouse.co.uk/about-us/about-us/about-the-random-house-group>

størst i friprislandene Danmark, Sverige og Storbritannia, og at den er sterkest når man ser på allmennmarkedet for seg.

Vi kan illustrere dette med Sverige, der den største forleggergruppen Bonnierkonsernet, hvis hovedvirksomhet ikke er bokmarkedet, men der de likevel utgjør et dominerende forlag. Tretten svenske forleggere er del av Bonnierkonsernet: 2244, Albert Bonniers Förlag, Bonnier Audio, Bonnier Carlsen, Bonnier Fakta, Bonnier Pocket, Forum Bokförlag, Bokförlaget Max Storm, Mix Förlag, Månpocket, Rebus, Bokförlaget Semic, Wahlström & Widstrand.¹⁷⁵ Alle disse forlagene holder til i samme hus og har en felles markedsføringsavdeling. Så det er i prinsippet ingen konkurranse mellom disse forlagene. Bonnier er også tungt inne i bokklubbmarkedet. De eier nettbokhandelen AdLibris. Og i februar 2010 inngikk AdLibris et samarbeid med KF Media gruppens Bokus/Norstedt om felles distribusjon av e-bøker. Bonnier eier også, sammen med Egmont fra Danmark en av de store norske forlagene, og er altså en regional, Europeisk forlegger med eierposisjoner og imprints også i andre europeiske land, spesielt i Tyskland. Bonniers posisjon i Sverige minner mest om Gyldendals posisjon i Danmark, og kan ikke så lett sammenlignes med situasjonen i Norge, der det er tre, etter hvert muligens fire, rimelig jevnbyrdige, store forlag, som konkurrerer på allmennmarkedet.

Liksom i andre land finnes det i Norge også flere nye mindre forlag som går aggressivt inn i allmennmarkedet gjennom en satsning på populære bestselgerbøker. I Danmark kan dette eksemplifiseres med omformingen av Politikens forlag fra et kunnskaps- og fagboksforlag til et bestselgerforlag med særlig fokus på romaner og biografier. Spesielt i et marked som synes å ekspandere både mht antall utgivelser og omsetning er det lett å etablere seg og lett å finne nisjer som kan fungere. I analysen av strukturene i det tyske og det østerrikske forlagsmarkedet analyserer Johanne Stiglhuber (2010) spesielt hvordan det hun kaller de uavhengige forlagenes stilling og posisjoneringsstrategier for tiden utvikler seg i det tyskspråklige markedet. Totalt er det nærmere 3000 registrerte forlag bare i Tyskland, i Østerrike rundt 1500. De uavhengige forlagenes stilling studeres ut fra en antakelse om at strukturene i bransjen som helhet har endret seg. Et av funnene er at nyere uavhengige forlag konsoliderer seg i et stadig mer internasjonalt orientert lesemarked, gjerne med et blikk på det internasjonale bestselgermarkedet

¹⁷⁵ <http://www.bonnierforlagen.se/Forlag/> (sist besøkt 09.02.2012).

eller bestemte, internasjonale nisjeutgivelser.

I Danmark er det to forlag som dominerer: Gyldendal og Lindhardt & Ringhof. Av disse er Gyldendal det klart største. Gyldendal og underforlagene har sin hovedvirksomhet innenfor allmennmarkedet, utdanningslitteratur, og bokklubber. Det skal nevnes at i 2011 utgav forlaget ca 500 titler innenfor det allmennlitterære feltet. Gyldendal har en rekke datterselskaper, som inkluderer rundt 10 bokklubber, flere underforlag som det meget anerkjente skjønnlitterære forlaget Rosinante. Lindhardt & Ringhof er eid av Egmont. Egmont eier også seks bokklubber. Forlaget har hatt økonomiske problemer og fikk ny ledelse i 2011. Det ventes at dette i noen grad vil påvirke utgivelsesprofilen. I tillegg til de to store, så består det danske markedet av en rekke mellomstore forlag, som Borgen, Politikens Forlag, og også en rekke småforlag.

Spesialisering og størrelse

Antall nyutgivelser, som ser ut til å ha stabilisert seg eller er på vei tilbake i allmennmarkeder, mens det er stabilt eller stigende i mange kunnskapslitterære markeder. I lister som ikke skiller på forlagstyper er det derfor gjennomgående forlag som enten er helt spesialiserte forsknings (STM), fag- og skolebokforlag eller forlag som kombinerer utgivelser i allmennmarkedet med fag- og skolebøker som er de største forlagene, og som har størst omsetning. Dette er også tilfellet i de skandinaviske landene, inklusive Norge, der de kombinerte forlagene er størst. Interessant nok kan også disse gjerne peke på en lang fortid som familieeide forlag som har stått for kulturelt betydningsfulle utgivelser opp gjennom nasjonenes litterære historier. De har posisjon som sentrale kulturelle institusjoner. Men da er gjerne disse forlagenes betydning for skole- og fagbokproduksjonen ikke fremhevet i like sterk grad.

Som vi vil komme tilbake til i våre diskusjoner omkring kunnskapslitteratur, er det imidlertid i dette markedet at forlagene over tid gjerne har hatt sin viktigste inntekt, og det er her den digitale utviklingen for tiden medfører de største utfordringer og endringer, med økende tilstedeværelse fra internasjonale aktører på tidligere nasjonalt strukturerte markeder. Vi mener derfor at måten debatter om digitalisering av bokbransjen fokuserer på lesebrett og bestselgermarkedet, er en avsporing i forhold til de virkelig store endringene som finner sted innenfor kunnskapslitteraturen. Men mer

om dette i Rapport B.

Poenget er at når vi ser på allmennlitteratur for seg, ser vi gjerne sterkere konsentrasjonsmønstre enn dem som følger av en bred oversikt over alle typer forlag. Internasjonalt og i Europa har det vært en bølge av sammenslåinger og oppkjøp i alle deler av forlagsindustrien, både innenfor land og over landegrensene. I Storbritannia er det, som vist i kapittel 4, f.eks det franske Hachette og det tyske Bertelsmann som er størst. Oppkjøpene har gjort at disse forlagsgruppene er blitt internasjonale konserner med sterke posisjoner i det angloamerikanske markedet. Oppkjøpsbølgen har i noen grad stoppet opp, både i det angloamerikanske og de europeiske markedene, men strategiske oppkjøp gjøres fortsatt med tanke på å styrke forlagsenheter på ulike typer bokutgivelser (spesialisering/diversifisering) og tildels også over landegrensene (spesielt innenfor beslektede språkmarkeder (regionalisering). Logikkene er såvidt vi kan se gjerne regionale, som i Norden, der store nordiske mediekonsern som Bonnier, Sanoma, Egmont og Schibsted inntar markante posisjoner i hverandres hjemmemarkeder og også etablerer seg i andre europeiske lands forlags- og medieindustrier. I det tyskspråklige markedet dominerer de tyske forlagene stort, spesielt med store forlag med spesialisering på kunnskapslitteratur: Springer, Klett og Cornelsen dominerer listene over omsetning foran Random House, Tyskland på 4. plass, og sett fra Østerrikes side må det være et tankekors at det største østerrikske forlag er på 71. plass.¹⁷⁶

Oppkjøp og sammenslåinger har ikke fulgt én og samme utviklingsmodell eller ett klart mønster i Europa. Men effektene i de nasjonale markedene er gjennomgående de samme: De siste 10-15 årene er de store forlagene blitt enda større, med flere imprints (integreerte forlagsenheter med eget navn) og hel- eller deleide datterselskaper eller enheter som drives adskilt, innad i konsernet i sin portefølje. Imprints kan ofte være knyttet til en bestemt utgiveningsprofil, f.eks. koplet opp mot høy litterær kvalitet. Omsetning og konkurranse er dessuten som tidligere nevnt, markant størst i markedet for kunnskapslitteratur.¹⁷⁷ I følge Tretthahn, som gjør en sammenligning av det tyskspråklige og det engelske (Storbritannia) forleggeriet, kontrollerte f.eks de fire

¹⁷⁶ Konzerne in Ranking. In *Buchreport magazin* 41 (2010), Heft 4. s. 41. Se også Stiglhuber, op cit.

¹⁷⁷ Se f.eks Tretthahn, op.cit, s.76, Stiglhuber op cit.

største forlagene i Storbritannia (Hachette, Bertelsmann, Pearson og News Corporation) 80% av omsetningen i allmennmarkedet ble studert for seg.

Til tross for betydelig transnasjonalt forleggeri innen spesielt det tyske, det franske, det britiske og det spanske bokmarkedet, er det riktig å si at bransjene fortsatt er nasjonalt strukturert og opererer i tilknytning til sine respektive språkmarkeder. Ser man de tyskspråklige forlagene sammen, er de klart dominert av forlag med tysk eller østerriksk opprinnelse. Blant de 100 største er 15 internasjonale organiserte forlag. Tilsvarende strukturer finner vi i det franske, spanske og britiske bokmarkedet.

De største forlagene i de store landene er, som nevnt, alltid de store akademiske og skole- og lærebokforlagene. I det tyskspråklige markedet dominerer Springer, Klett-Gruppe og Cornelsen på de tre første plassene, med Random House som et mer allmennpreget og sammensatt forlagskonsern først på fjerdeplass. I de små landene er det annerledes og forskjellen går på om lærebokforlagene er atskilte, eller om det er store integrerte forlag som også dekker lærebok- og det akademisk markedet. Det avtegnes ofte en motsetning mellom de store forlagene og de mellomstore og små, noe, som nevnt over, også Thompson (2010) gjør et stort poeng av i sin analyse av det angloamerikanske markedet. For de lever på mange måter i to adskilte verdener, hevder Thompson, og betingelsene for å lykkes som lite forlag er helt annerledes enn de betingelsene som styrer de store.

A2. Distribusjons- og salgssystemer

I alle europeiske land finnes det et system av distribusjonsselskaper (grossister, tilsvarende Forlagssentralen ANS og Sentraldistribusjon ANS i Norge) bokklubber og bokhandlere som selger bøker, og ett offentlig parallellsystem for distribusjon og utlån knyttet til biblioteker. Begge disse tradisjonelle systemene står foran utfordringer i alle ledd representert ved nett og digitale bokhandlere og digitale løsninger for distribusjon og lesing. Igjen må vi skille klart mellom måten distribusjon og salg foregår i allmennmarkedet og kunnskapsmarkedet, som er helt forskjellig. For kunnskapslitteratur behandles dette derfor separat i B3.

Når det gjelder allmennmarkedet, har systemet for distribusjon og salg i Europa gjennomgått viktige endringer siden de europeiske bokmarkedene begynte sin sterke ekspansjon på 60- og 70-tallet.¹⁷⁸ Gaymards studie av de ulike landenes systemer peker generelt på at det ikke er særlig store forskjeller mht fripris- og fastprislandenes totale omsetning og antall bøker som selges, ei heller beviselige forskjeller i forlagskonsentrasjon eller allmenn lesing i befolkningen. Men når det gjelder effekten på bokhandlene, på hvilke type bøker som forlegges og selges, og ikke minst, når det gjelder prisen på bøker, er de to systemene helt forskjellige:

Valg av pris-system har overalt en direkte innvirkning på strukturene i distribusjonsleddet og på det utvalg av bøker som forlegges og det utvalg av bøker som kjøpes. Forskjellene mht hvordan systemene virker inn på gjennomsnittlig prisutvikling er mer uklare. Og når det gjelder veksten i antall nye titler, i omsetning og i grad av konsentrasjon i de ulike landenes forlag, synes det ikke å være noen innvirkning.¹⁷⁹

Bokhandlere

I 2009 var det 400 bokhandlere i *Sverige*. Av disse var 345 medlemmer av Svenska bokhandlareföreningen. Bokhandlerne som er del av en kjede, er medlem som individuelle forhandlere. Supermarkeder får ikke lov til å bli medlem. Internett salg står for 20 prosent av omsetningen for medlemmene. Dette er på toppen i Europa. Andre markeder med høy andel salg via Internett er Østerrike (15-20 prosent), Nederland (14 prosent), England/Irland, Polen og Tyskland (alle på 13 prosent). Til sammenligning ligger andelen i USA på 20 prosent, Danmark 11 prosent, Norge 8 prosent og Finland 5 prosent.¹⁸⁰ Sverige har altså et friprismarked sterkt preget av internettbokhandlerne. I Danmark finnes det to dominerende bokhandlerkjeder – Arnold Busck og Bog og Idé, og deres posisjon er blitt styrket i løpet av det siste året. Det samme gjelder den aggressive konkurransen mellom de mindre kjedene, som i økende grad legger vekt på pallsalg av bestselgere. Karsten Blauert i Politiken forlag antok at om ett år ville, bare bokhandelen i

¹⁷⁸ For historiske analyser av utvikling av bokmarkeder og forlagsindustrien fra de senere årene, se f.eks Striphass, Ted (2009) *The Late Age of Print. Everyday Book Culture from Consumerism to Control*. New York: Columbia University Press, og Miller, Laura J. (2007) *Reluctant Capitalists*. Chicago: University of Chicago Press og Lyons, Martin (2010) *A History of Reading and Writing*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

¹⁷⁹ Vår oversettelse av Gaymard, op. cit. Originalsitatet lyder: "Le choix du système de prix a toutefois une influence directe, pour tous les pays, sur le réseau de diffusion et sur l'offre éditorial, proposée ou consommée. Ses conséquences sur l'évolution du prix des livres sont plus contrastées. Il n'a revance semble-t-il aucun impact sur le nombre de titres produit, le volume des ventes, le niveau de concentration de l'édition ou encore les pratiques de lecture".

¹⁸⁰ Bohlund, Kjell: *Bokmarknaden 2010*. Svenska Förläggareföreningen (s. 13).

Politikens hus, som eies av forlaget, være den eneste ikke-kjede tilknyttete bokhandelen i København.

Det franske bokselgersystemet påberoper seg 25.000 utsalgssteder og omsetningen fordeler seg som følger i 2012:¹⁸¹

kjedebokhandlere	22%
supermarkeder	20,7%
uavhengige bokhandlere	18%
bokklubber mm	14%
nettbokhandel	10%

Fordelt på ulike genrer i samme statistiske kilde var omsetningen fordelt som følger:

allmennmarked	24%
barne- og ungdomsmarkedet	21%
høyere utdanning og skolebokmarkedet	16%
Fritid, turisme, håndbøker mm	12%
Underholdning, tegneserier mm	10%

Nettbokhandlere og bokklubber i allmennmarkedet

Vi behandler nettbokhandlene mer utfyllende i A4. Gerd Roberts refererer til 6 grunnleggende forretningsmodeller for omsetning av bøker (både trykte og digitale) på Internett: 1) rene internettbokhandlere som bare er tilgjengelige via nett, 2) enkeltstående fysiske bokhandlere som gir tilgang til nettbestilling, 3) fellesplattformer for mindre uavhengige bokhandlere, 5) digitalbestilling direkte til forlag, og 6) formidlingsplattformer for privat salg, f.eks av brukte bøker.¹⁸² I tillegg vil vi fremheve betydningen av bokklubbsystemet, som i dag synes å fungere når de koples opp til Internettet og nettbokhandel.

Den største nettbokhandelen i Sverige, adlibris.se, utvider stadig sitt sortiment av

¹⁸¹ French bookselling market, Report January 2012, Syndicat des Distributeurs de Loisirs Culturels.

¹⁸² Roberts, Gerd (2009) "Online-Vertrieb von Büchern", i Clement, Michel u.a. (red.) (2009) *Ökonomi der Buchindustrie. Herausforderungen in der Buchbranche erfolgreich managen*. Wiesbaden: Gabler.

bokklubber på positiv opsjon. Tradisjonelle bokklubber bruker pakketilbud med bok + produkt i stor skala for å fremstå med et mer attraktivt tilbud til kundene. Böckernas klubb har hatt store problemer med å overleve i et friprisregime med prispress fra nettbokhandlerne. I januar 2010 ble klubben overtatt av Norstedts. I følge Bonnierforlagenes administrerende direktør Jacob Dalborg (Svensk bokhandel 3/11) gjorde Bonniers bokklubber det bra i 2010, de har mer enn 500.000 bokklubbmedlemmer, og “de gikk ut av 2010 med samme medlemstall som de gikk inn”, og “gjennomsnittlig kjøpenivå per medlem er uforandret”. Andre kilder oppgir at Bonniers omsetning i bokmarkedet har falt – dette kan bety flere ting – at kundene fortsatt kjøper like mange enheter som før, men til lavere pris, eller at lederen i Bonniers regner med omsetningen av alle tilleggsprodukter (ikke bøker) når han formulerer at gjennomsnittskjøp er like høyt som tidligere.¹⁸³

I Danmark er Gyldendals Bogklubb den største bokklubben. Den opererer med mange nisjeklubber, alle med negativ opsjon. Med fri pris fra 1.1. 2011 har bokklubben merket et sterkt prispress på bøker, og bøkene har gått ned fra pris kr 349 DKK til 229 DKK i snitt. Det er ikke bare bokklubben som opplever dette som dramatisk: tall fra 3. kvartal sier omsetningsnedgang på 5,8 prosent og størst fall i skjønnlitteraturen, og prispress fra supermarkedene. Statistikk publisert på Bogmarkedet.dk opplyser at

Forlagenes omsætning faldt i 3. kvartal i forhold til 3. kvartal 2010 med 5,8 %, mens antallet af solgte bind faldt med 7,1 %. Det giver et samlet fald i omsætningen for de tre første kvartaler på 4,8 % samt på 6,4 % i antal bind. Skønlitteraturen tegner sig for den største nedgang både i kroner og procent. Nedgangen er på 17 % fra en omsætning i 3.kvartal 2010 på 130 mio. kr. til en omsætning i 3. kvartal 2011 på 107 mio. kr. Størst er nedgangen i forlagenes direkte salg samt i salget til boghandlere på hhv. 20,7 og 20,2 %. Salget til supermarkeder er gået ned med 7,9 %, mens antal bind er steget med 16,9 %, hvilket betyder lavere stykpriser til supermarkederne.¹⁸⁴

Vi har allerede påpekt Gyldedals sterke posisjon i det danske bokmarkedet. På bokklubbsiden ble denne styrket høsten 2011, da de kjøpte det Bonniereide Lindhardt & Ringhofs kriserammede bokklubber.

¹⁸³ Bokklubben: Arbeidsnotat om bokklubber i Europa. Oversendt på e-post, november 2011.

¹⁸⁴ Ibid.

I 1970, stiftet Renhard Mohn og Sven Nielsen bokklubben France Loisirs. I dag er en av fem franske familier medlem av klubben. Bokklubben er del av DirectGroup France og Bertelsmann DirectGroup kontrollerer store deler av det franske direktesalgsmarkedet. De franskspråklige virksomhetene til DirectGroups inkluderer blant annet France Loisirs, Chaptire.com og den franske versjonen av lydboksidene audible.fr. Chapitre.com, som har vært del av DirectGroup France siden 2009, og som er en av de største nettbaserte bokselgere i Frankrike. I tillegg til nettbokhandlene, har de mer enn seksti bokhandlere i Frankrike og Belgia. Audible.fr er et samarbeid mellom Amazons selskap Audible.com og France Loisirs. Selskapet selger nedlastbare lydbøker til både medlemmer og ikke-medlemmer. *France Loisirs* er en bokhandelkjede med 200 butikker, internettbokhandel og positiv opsjonsbokklubb med kjøpsforpliktelse. Forpliktelsen er et kjøp hver 3. måned, og 8 bøkernes forpliktelse totalt. Som medlem får man 6 kataloger med 700 titler årlig. Ved innmelding kan man velge to gratis bøker pluss 2 "hurtigvarpremier". Lisensierte bøker selges med i snitt 25 prosent rabatt i forhold til "le prix public" i etterkant av første lansering av boken. *Le Grand livre du mois* er en aktualitetsbokklubb på positiv opsjon med kjøpsforpliktelse. Klubben har 4 bøker i kjøpsforpliktelse, hvorav minimum én bok per halvår. Klubben er en aktualitetsbokklubb som tilbyr 200 nyheter og 4000 backlistbøker. Redaksjonen går gjennom alle bøker som lanseres i bokhandel, og tilbyr medlemmene de bøkene som redaksjonsrådet anser som de beste blant nyhetene. Disse bøkene sendes til medlemmene samtidig som de kommer for salg i bokhandel, av og til får de bøkene noe før, og av og til i eksklusive utgaver.¹⁸⁵

Bertelsmann er også den største tyske bokklubbaktøren. Bokklubbmodellen er under sterkt press også i Tyskland, og de har måttet åpne sitt store nett av butikker "Der Club", og skifte navn på mange av dem pga dårlige vilkår for bokklubb. Fra 27. juni vil alle DirectGroup Germany sine 226 butikker selge sine produkter til alle kunder under et prinsipp om "én bok, to priser". Tidligere var det slik at de kun solgte til klubbmedlemmer. Alle kan kjøpe bøker til fast pris, mens medlemmer får 25 prosent rabatt på rundt 1500 titler.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Ibid.

Vertikal integrasjon mellom bokhandel og forlag

Den vertikale integrasjonen mellom bokhandlere og forlag varierer i Europa, og det finnes mange eksempler på vertikal integrasjon, for eksempel Italia, Sverige og Tyskland. Det er ikke uvanlig at noen få forlag eier et grossistledd sammen, eller at det finnes to konkurrerende grossister, eid av forskjellige forlag. I Nederland eies grossistledet av bokhandlerforeningen og forleggerforeningen i fellesskap. Men måten de tre største norske forlagene eier hver sin landsdekkende bokhandelkjede, har ikke noen direkte europeiske paralleller så vidt oss bekjent. Det gjør ikke systemet mindre legitimt eller mindre kontrollert enn de andre landene, men der det er boklover, vil den vertikale integrasjonen være underlagt regulering, og ikke gi mulighet for konkurransevidning. Eierkontroll koplet med fripris-systemer er langt mer problematiske med tanke på hvordan f.eks de slipper til småforlag og uetablerte forfatterskap og bokutgivelser utenfor de etablerte forlagene.

Den horisontale integrasjonen er økende i alle land, og den uavhengige enkeltbokhandelen er utsatt overalt. I den europeiske bokhandelforening mener man at bransjen står overfor mange utfordringer og må fornye seg. Et generasjonsskifte finner samtidig sted med at nettbokhandel øker.

Konsentrasjon i bokhandlerleddet er den mest åpenbare negative effekten av friprissystemet i følge den franske evalueringen, og at det skjer i stigende grad bekreftes i nyere studier fra det franske markedet. Men i følge Hanreich et al. (2009) anses ikke den vertikale integrasjonen i bokbransjen som et problem så lenge bokhandlene er regulert gjennom en boklov eller i en bransjeavtale og pålagt å føre alle forlagenes bøker, noe som tradisjonelt alltid har vært en forutsetning for prisbindingssystemet. Så vidt vi har kunnet avdekke, har ikke den vertikale integrasjonen i bokhandelen i Europa vært noe som EUs overvåkingsorganer eller ulike nasjonale konkurransetilsyn har vært spesielt opptatt av. Hovedårsaken til dette er sannsynligvis at konsentrasjonen på forlagssiden i utgangspunktet er lav i de europeiske landene vi har vurdert, med unntak av Danmark, der Gyldendal, som tidligere nevnt, har en meget dominerende posisjon med ca. 80 prosent av markedet og Storbritannia, der de 4 største forlagene kontrollerer over 80 prosent av omsetningen i allmennmarkedet (Tretthahn 2010, s 129).

Biblioteker

Både Sverige og Danmark har innført bibliotekslover, som blant annet stadfester at alle kommuner skal ha egne folkebiblioteker. I Danmark ble det i 2000 innført en lov som fastsetter at ulike bibliotektyper skal samarbeide, at kommunene skal drive bibliotek, at lån skal være gratis, men at bibliotekene kan ta betalt for andre tjenester som konsultasjoner og kurs. Sverige fikk sin bibliotekslov i 1996. Dette er en rammelov som bestemmer at alle kommuner skal ha folkebibliotek, og at det skal finnes länsbibliotek i alle län og bibliotek i alle grunnskoler, videregående skoler og høyskoler. I Sverige ligger ansvaret for folkebibliotekene under Kulturdepartementet, mens forskningsbibliotekene ligger under Utbildningsdepartementet. Skolverket og Myndigheten för skolutveckling har ansvaret for skolebibliotekene. I Danmark er folkebibliotekene et ansvar under Kulturministeriet, mens de fleste forskningsbibliotekene er underlagt Ministeriet for Videnskap, Teknologi og Udvikling. Skolebibliotekene og noen bibliotek ved høyere utdanningsinstitusjoner sorterer under Undervisningsministeriet. Kulturministeriets sakkyndige organ Styrelsen for Bibliotek og Medier ble opprettet i 2008 etter en fusjon mellom Bibliotekssyrelsen og Mediesekretariatet.¹⁸⁷

Andre europeiske land med nasjonale bibliotekslover er Estland, Finland, Georgia, Hellas, Irland, Kroatia, Latvia, Litauen, Makedonia, Malta, Moldova, Norge, Polen, Portugal, Russland, San Marino, Serbia, Slovakia, Slovenia, Spania, Ukraina, Ungarn og Østerrike.¹⁸⁸

I EUs utleiedirektiv¹⁸⁹ er opphavsmenn i art 1 gitt en enerett til å tillate eller forby offentlig utlån. Men art 6 tillater at landene avviker fra dette dersom opphavsmenn får en godtgjørelse for slike utlån (biblioteksvederlag). De enkelte land kan selv bestemme hva slags vederlag som skal gis.

¹⁸⁷ St.meld. nr. 23 (2008-2009): *Bibliotek*. Det kongelige kultur- og kyrkjedepartement.

¹⁸⁸ <http://www.culturalpolicies.net/web/comparisons-tables.php?aid=70&cid=45&lid=en> (sist besøkt 14.02.2012).

¹⁸⁹ Directive 2006/115/EC 12 December 2006 on rental right and lending rights related to copyright in the field of intellectual property.

A3. Forholdet mellom forfatter og forlag

I diskusjonen om regulering av bokmarkedet i Europa har man stort sett begrenset seg til forholdet mellom forlag, bokhandler og sluttkunde. Vi mener at man må se på hele verdikjeden, altså også forholdet mellom forfatter og forlag. Dersom forleggere og bokhandlere skal få noen form for beskyttelse gjennom boklov, eller på andre måter, må man også se på forfatterens situasjon i markedet. Dette er spesielt viktig sett i lys av den norske situasjonen, som vi mener skiller seg fra de fleste øvrige europeiske land. Som det vil gå frem av denne delen, er det i denne situasjonen snarere en overføringsverdi fra Norge til Europa enn omvendt.

Forfattere og andre opphavsmenn er sjelden i en slik posisjon at de selv kan utnytte sine verk kommersielt. For å kunne nå ut i et marked, er de avhengige av å inngå avtaler med forlag eller andre kommersielle virksomheter som er i stand til og villig til å utnytte verkene økonomisk. Forholdet mellom forfatter og forlag er som regel regulert i individuelle avtaler.

En forfatter eller opphavsmann er dermed vanligvis en svak part i forholdet til forlag og andre kommersielle aktører. Det har vært sagt at det ikke har noen hensikt å gi opphavsmenn rettigheter, hvis de i praksis ikke kan utnytte disse, underforstått fordi man må gi dem fra seg til forlag og andre kommersielle aktører.¹⁹⁰ Derfor er det gitt regler som skal sikre opphavsmennenes interesser i slike forhold.

I denne delen av Rapport A skal vi spesielt se på hvordan opphavsrettslige regler varierer i Europa. Som man vil se, er dette et komplekst og sammensatt felt som reguleres svært forskjellig i de ulike europeiske landene. Det har skjedd en betydelig harmonisering av opphavsretten i Europa (EU/EØS) i løpet av de siste 20 årene. Men forholdet mellom forfatter og forlag er ikke regulert gjennom noen direktiver og følgelig ikke harmonisert. Vi begrenser oss til en oversikt over de spesifikt opphavsrettslige reguleringer og går ikke inn på generelle kontraktsrettslige regler om urimelige avtaler, selv om disse også kan ha betydning for forholdet mellom forfatter og forlag.

¹⁹⁰ P.B. Hugenholtz & L. Guibault (2002): "Study on the Conditions Applicable to Contracts Relating to Intellectual Property in the European Union" s. 1 <http://www.ivir.nl/publications/other/final-report2002.pdf>

Lovgivning på dette området setter rammer for kontraktsreguleringen mellom partene. Noen land har detaljert lovregulering på dette området, mens det i andre land nærmest er fullstendig kontraktsfrihet. I tillegg til lovgivningen har organisasjonsforhold og kontraktspraksis betydning for forholdet mellom forfatter og forlag. I Norge er f.eks forfatterens interesser rimelig godt ivaretatt gjennom standardavtaler som er fremforhandlet mellom forfatter- og oversetterforeningene på den ene side, og forleggerforeningen på den andre.¹⁹¹ Med en annen organisasjonsgrad og/eller styrkeforhold mellom organisasjonene kan lovgivning bli viktigere for å styrke forfatterens posisjon.¹⁹² I Danmark forbyr konkurranseloven at det utarbeides standardkontrakter og at forfatterforeningene gir råd til sine medlemmer om royalté, honorarsatser m.m.¹⁹³ For oversettere er det opplyst at det i 11 land/regioner finnes standardkontrakter og at det i 8 land finnes modellkontrakter.¹⁹⁴

¹⁹¹ De norske standardkontraktene for faglitteratur (forfattere og oversettere) er tilgjengelig på <http://www.nffo.no/Kontrakter/default.aspx>. (sist besøkt 15.02.2012). Her finnes også avtaler for lydbøker, digitale utgivelser, honorarsatser m.m. Tilsvarende avtaler for det skjønnlitterære området er tilgjengelig på <http://www.forfatterforeningen.no/v2/content/avtaler> (sist besøkt 15.02.2012).

¹⁹² Innenfor rammen av dette prosjektet har det ikke vært mulig å gjennomføre selvstendige studier av organisasjons- og kontraktsforholdene i de ulike landene. Vi må derfor bygge på eksisterende undersøkelser av kontraktsreguleringen, i den utstrekning slike finnes. Noen av studiene er noen år gamle, slik at vi ikke har oppdatert informasjon fra samtlige land. *P.B. Hugenholtz & L. Guibault (2002): "Study on the Conditions Applicable to Contracts Relating to Intellectual Property in the European Union"* dekker alle land som var medlem i EU da rapporten ble utarbeidet i 2002. Den har hovedvekt på lovgivning om kontraktsforholdet, og ser i mindre grad på kontraktene. *Holger Fock, Martin de Haan, Alena Lhotová: "Comparative income of literary translators in Europe"* fra 2007/2008 er en gjennomgang av oversetternes økonomiske vilkår i Europa, herunder kontraktsforholdene. På et overordnet nivå, for eksempel om hvorvidt det brukes standard- eller modellkontrakter, antar vi at det ikke er vesentlige skiller mellom forholdene for forfattere og for oversettere. Den nyeste og mest inngående studien, Laure Pécher og Ouerre Astuer "Droits d'auteur en usage en Europe" er fra oktober 2010, og omfatter det man må kunne anse som de fire viktigste landene, i alle fall hva gjelder størrelsen på bokmarkedene innen de respektive språkområder: Tyskland, Spania, Storbritannia og Frankrike. Her ser man også på kontraktsbasis i de land som omfattes. Studien kan lastes ned via denne nettsiden: <http://www.lemotif.fr/fr/etudes-et-analyses/etudes-du-motif/droits-d-auteur-en-usage-en-europe/> (sist besøkt 15.02.2012).

¹⁹³ Hentet fra intervju med leder av den danske forfatterforeningen, Jo Hermann, gjengitt på Den norske Forfatterforenings nettsider <http://www.forfatterforeningen.no/v2/content/dansk-forfatterforening-norge-st%C3%A5r-mot-markedskreftene> (sist besøkt 14.02.2012)

¹⁹⁴ Holger Fock, Martin de Haan, Alena Lhotová, *Comparative income of literary translators in Europe*, utgitt av Conseil Européen des Associations de Traducteurs Littéraires (CEATL) 2007/2008 s. 12 <http://www.ceatl.eu/wp-content/uploads/2010/09/surveyuk.pdf>. (sist besøkt 15.02.2012). De landene eller regionene som i følge denne har standardkontrakter er Baskerland, Katalonia, Danmark, Finland, Frankrike, Tyskland, Nederland, Portugal, Spania, Sverige og Sveits. Modellkontrakter finnes i Østerrike, Kroatia, Tsjekkia, Litauen, Slovenia, Spania, Sveits og Storbritannia. Land som er med i undersøkelsen, og som i følge denne verken har standardavtaler eller modellavtaler er Belgia, Hellas, Italia, Norge, og Slovakia. Siden nyere data for Danmark sier at konkurransemyndighetene har forbudt standardkontrakter for forfattere, er det grunn til å tro at de ikke lenger er i bruk for oversettere. Data for Baskerland er tvetydig. I tabellen på s. 11 står at de ikke har standardkontrakter, mens det i teksten på s. 12 står at de har. Data for Norge er feil. Her finnes standardkontrakter for faglitterære oversettere

To systemer: Droit d'auteur og copyright

Det er to ulike hovedtilnærminger til opphavsretten: Den kontinentaleuropeiske *droit d'auteur* og den anglo-amerikanske *copyright*. Den grunnleggende tenkningen bak *droit d'auteur* er særlig utviklet i Frankrike, Tyskland og Norden. I Frankrike ser man gjerne på dette som det franske systemet, mens man i Tyskland ser det som et tysk system. Innenfor *droit d'auteur*, som også norsk opphavsrett hører til, legges det stor vekt på tilknytningen mellom opphavsmann og dennes verk. I de fleste land i Europa er opphavsretten basert på *droit d'auteur*. Utenfor Europa er *droit d'auteur* utbredt i fransktalende land i Afrika, samt i Latin-Amerika.

I det anglo-amerikanske *copyright*-systemet ser man i større grad på åndsverket som et produkt, og det legges ikke like stor vekt på forholdet mellom opphavsmann og verk. I Europa er den britiske og irske opphavsretten basert på *copyright*. Utenfor Europa finner vi *copyright*-systemet i USA og i land som er en del av Det britiske samveldet, samt i Israel.

Kina har et system som kombinerer *copyright* og *droit d'auteur*, mens man i andre land, bl.a. i Midt-Østen finner systemer som ikke klart lar seg plassere i forhold til disse. Land utenfor Europa vil ikke bli omhandlet nærmere.

For å forstå forskjellene i systemene må man dele opphavsmannens rettigheter i to komponenter: De *økonomiske* og de *ideelle* rettighetene.

De økonomiske rettighetene er retten til å fremstille eksemplar av et verk, og de ideelle rettighetene er retten til navngivelse, forbud mot gjengivelse som er krenkende for verket eller opphavsmannen, og retten til å frasi seg "farskapet" dersom verket er gjengitt på en måte som opphavsmannen ikke vil vedstå seg (en gjengivelse må være i henhold til avtale med opphavsmannen, for eksempel en avtale om filmatisering). I *copyright*-systemer har de ideelle rettigheter spilt en mer underordnet rolle, selv om også disse landene vil være bundet av *Bernkonvensjonens*¹⁹⁵ artikkel 6bis om ideelle

<http://nffo.no/Kontrakter/Normalkontrakt-oversettere/default.aspx> og for skjønnlitterære oversettere <http://www.oversetterforeningen.no/index.php?name=Avtaler>.

¹⁹⁵ Bernkonvensjonen om vern av litterære og kunstneriske verk ble undertegnet første gang 9. september 1886. Den er revidert en rekke ganger, senest i Paris i 1971. En

rettigheter. Men etter endringene i *UK Copyright, Design and Patents Act*¹⁹⁶ i 1988 anerkjennes også de ideelle rettighetene i britisk rett. Så lenge vi holder oss i Europa er derfor ulikhetene ikke spesielt store på dette punktet, men i møtet med en stadig mer internasjonalt organisert forlagsbransje brytes nå amerikanske og europeiske tradisjoner. Sett fra Norges posisjon er det viktig at man i Europa holder fast ved og styrker den europeiske og spesielt den nordiske rettstilstanden, som vi skal komme mer tilbake til.

Når man innenfor *droit d'auteur* skiller mellom økonomiske og ideelle rettighetene og har ulike regler for overdragelse m.m. av slike rettigheter, kalles det for et *dualistisk system*. Det er typisk at de økonomiske rettigheter på ulike måter kan overdras, mens de ideelle rettighetene forblir hos den opprinnelige (originære) opphavsmannen. Dette er den mest vanlige tilnærmingen innenfor *droit d'auteur* land. I Europa finner vi denne i alle land unntatt Tyskland og Østerrike. I enkelte land anser man de økonomiske og ideelle rettighetene for å være knyttet så nært sammen at man ikke på en hensiktsmessig måte kan skille de fra hverandre. Dette kalles for *monistisk system*. Med det utgangspunkt at ideelle rettigheter ikke kan overdras blir systemet i land med monistisk system at ingen rettigheter kan overdras. Tyskland og Østerrike har et monistisk system. De øvrige landene, herunder Norge, har et dualistisk system.

Vi skal nå se på detaljene i rettighetssystemet i Europa og vise hvordan ulike elementer bidrar til å sikre forfatteres rettigheter, og hvordan dette praktiseres i ulike europeiske land.

Hvem har opphavsrett

Utgangspunktet er at den eller de som står for den skapende innsatsen, har opphavsrett til det verk som blir skapt. I allmenntilmarkedet vil det ofte være én forfatter og ett verk og en enkel relasjon mellom opphavsrett og verk. Men i sakprosamarkedet kan det ofte være forfattere som skriver ut fra et kompetanseområde som de utvikler og opprettholder i et ansettelsesforhold. For verk skapt i ansettelsesforhold varierer

uoffisiell norsk oversettelse, utarbeidet av advokat Astri M. Lund, er tilgjengelig fra Kopinor på <http://www.kopinor.no/kopiering-og-opphavsrett/bernkonsensjonen> (sist besøkt 15.02.2012).

¹⁹⁶ Lovteksten er tilgjengelig på <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/contents>. Se lovens Chapter IV om Moral Rights <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/part/I/chapter/IV>.

reglene. I de fleste europeiske land kan kun fysiske personer være originære opphavsmenn, men rettighetene kan i større eller mindre grad bli overdratt til arbeidsgiver i kraft av ansettelsesavtalen.¹⁹⁷ I Nederland, Storbritannia¹⁹⁸ og Irland anses arbeidsgiver som opprinnelig opphavsmann for verk skapt i ansettelsesforhold.

I de øvrige europeiske landene vil opphavsretten i første hånd oppstå hos den eller de fysiske personer som står for den skapende innsatsen, men vil i større eller mindre grad bli overdratt til arbeidsgiver i kraft av ansettelsesavtalen. Det følger av EDB-direktivet¹⁹⁹ art 2 (3) at de økonomiske rettighetene til dataprogrammer skapt i ansettelsesforhold går over til arbeidsgiver med mindre annet er avtalt. Ut over dette er det ingen internasjonal eller europeisk regulering av dette. I Norge er dette ikke lovregulert. I Norge baserer vi oss på *Ragnar Knophs* maksime om at "prinsipalen vinner den rett over åndsverket som er nødvendig rimelig, hvis arbeidsavtalen skal nå sitt formål, men heller ikke mer".²⁰⁰

I Tyskland går utnyttelsesretten over til arbeidsgiver. I Spania går rettighetene over med mindre annet er avtalt. På den annen side kreves det i Belgia uttrykkelig avtale for at rettigheter skal gå over til arbeidsgiver. I Frankrike sier lovgivningen at ansettelsesforhold ikke endrer prinsippet om at rettighetene blir hos den eller de som står for den kreative innsatsen, men dette er i rettspraksis modifisert til fordel for arbeidsgiver.

Den praktiske forskjellen mellom de to tilnærminger vil være at når arbeidsgiver anses for originær opphavsmann vil arbeidsgiver ha alle rettigheter, mens det bare vil skje en delvis overdragelse der opphavsretten oppstår hos de ansatte, men overdras i kraft av ansettelsesavtalen. Hvilke rettigheter som overdras vil da måtte avgjøres ut fra en tolking av ansettelsesavtalen.

¹⁹⁷ Opplysningene er hentet fra *P.B. Hugenholtz & L. Guibault (2002): "Study on the Conditions Applicable to Contracts Relating to Intellectual Property in the European Union"* under avsnittene om de enkelte land når ikke annet er angitt. <http://www.ivir.nl/publications/other/final-report2002.pdf>

¹⁹⁸ Se Copyright, Designs and Patents Act 1988, Part I subsection 11
<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/section/11>

¹⁹⁹ DIRECTIVE 2009/24/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs (Codified version). Det er tilgjengelig på <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:111:0016:0022:EN:PDF>

²⁰⁰ Formulert i Ragnar Knoph "Åndsretten" 1936 s. 84. Se ellers Ole Andreas Rognstad "Opphavsrett" (2009) s. 360-363.

For verk laget på bestilling av opphavsmenn som ikke er ansatt, kan reglene være annerledes.²⁰¹ Tyskland har ingen regler om verk laget på bestilling, slik at man må falle tilbake på hovedregelen om at de forblir hos opphavsmannen. Tilsvarende er situasjonen i Spania. I Østerrike forblir rettighetene hos den som har skapt verket, men oppdragsgiver kan utnytte verket i samsvar med oppdragsavtalen. Omtrent tilsvarende gjelder i Storbritannia og Irland. I Belgia skilles det i lovgivningen mellom verk innenfor og utenfor det kulturelle området. Utenfor det kulturelle området kan økonomiske rettigheter overdras ved eksplisitt avtale, men rettighetene til verk innenfor det kulturelle området forblir hos opphavsmannen. I Portugal kreves eksplisitt avtale. I Frankrike går rettighetene til verk laget for bruk i reklame over til oppdragsgiver, ellers forblir rettighetene hos opphavsmannen. I Nederland går rettighetene til oppdragsgiver hvis arbeidet har skjedd etter oppdragsgivers instruks eller under dennes tilsyn.²⁰² I Sveits får forlaget rettighetene dersom prosjektet har blitt til på forlagets initiativ.²⁰³ For anonyme verk vil utgiver for alle praktiske formål bli ansett for opphavsmann, eller mer korrekt å representere opphavsmennene.

Overdragelse av rettigheter

En forfatter som forhandler med et forlag om å utgi en bok, vil være en opphavsmann i ferd med å overdra sine rettigheter helt eller delvis til andre (for eksempel et forlag), eller gi andre tillatelser (lisenser) til å utnytte verket på nærmere angitte måter. Ved en overdragelse gir opphavsmannen fra seg sine rettigheter så langt overdragelsen rekker. Når man gir en lisens, beholder opphavsmannen rettighetene.

I Europa er det ulike rettslige konstruksjoner også her. I Tyskland²⁰⁴ og Østerrike kan ikke opphavsretten overdras, men man kan overdra utnyttelsesretten. I Storbritannia kan rettighetene overdras, men det vanlige er at forlag får en tillatelse (lisens) til å utgi verket. I droit d'auteur land med dualistisk system kan de økonomiske rettighetene fritt

²⁰¹ Om selvstendige oppdragstakere, se Rognstad op cit s. 363 og Olav Torvund "Opphavsrett i oppdragsforhold" NIR 1999 s. 123-139.

²⁰² I følge Hugenholtz og Guibault er Nederland det eneste landet i Europa som har en slik lovbestemmelse, se Conditions applicable to Contracts ... s. 47.

²⁰³ Sveitsisk sivillov, del to om typer av kontrakter, art 393, gjengitt i en ikke-offisiell engels oversettelse på <http://www.admin.ch/ch/e/rs/220/a393.html>. (sist besøkt 15.02.2012).

²⁰⁴ Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz) vom 9. September 1965, heretter kalt UrhG, § 31. Denne er tilgjengelig, også med historiske versjoner, på <http://lexetius.com/UrhG/31>

overdras. Dette gjelder blant andre land Belgia, Frankrike, Nederland, Luxembourg, Italia, Spania og Portugal. I Frankrike er det vanlig at forlagsrettigheter overdras, og det følger av lovgivningen at en forfatter må garantere utgiver eksklusive rettigheter om ikke annet er avtalt. I Spania følger det av lovgivningen at en eksklusiv lisens også ekskluderer opphavsmannens egen utnyttelse av verket. I Portugal er lisenser i utgangspunktet ikke-eksklusive, men en forfatter kan ikke utgi boka på samme språk før kontrakten (lisensen) er utløpt.

I Norge følger prinsippet for overdragelse av åvl § 39. Opphavsmannen kan helt eller delvis overdra sin rett til å råde over verket (de økonomiske rettighetene). De økonomiske rettighetene kan overdras i sin helhet, men det er ikke vanlig og krever i praksis en klar avtale. Det typiske er at man gir for eksempel et forlag nærmere angitte utnyttelsesretter. Om dette er en lisens eller en overdragelse av nærmere angitte rettigheter er ikke helt klart, men har heller ikke stor praktisk betydning.²⁰⁵

En lisens kan være eksklusiv eller ikke-eksklusiv. Ved eksklusive lisenser forplikter opphavsmannen seg til ikke å gi tilsvarende lisenser til andre eller selv å utnytte verket på en måte som kommer i konflikt med lisensen. En forlagsavtale vil typisk være eksklusiv når den er basert på en lisens. Ved normal utnyttelse vil den praktiske forskjellen mellom en overdragelse og en eksklusiv lisens ikke være så stor.²⁰⁶

Lovgivning om forlagsavtaler

I droit d'auteur-land som f.eks Norge, er det vanlig med lovregulering av overdragelse/lisensier generelt, og gjerne også regulering av bl.a. forlagsavtaler og avtaler om filmatisering. I Norge gir åvl §§ 39, 39a og 39b. Forlagsavtaler er regulert i § 39e.²⁰⁷ Lovgivningen varierer mye fra land til land. I britisk og irsk rett er det ingen lovregulering av dette. Tyskland fikk i 2002 en lov som skulle styrke opphavsmannens stilling i opphavsrettslige kontrakter: *Gesetz zur Stärkung der vertraglichen Stellung von*

²⁰⁵ I "Generelle kontraktsvilkår for publisering av faglitterære verk" brukes uttrykket "overdragelse", s pkt G-5.3.1. Denne er tilgjengelig på <http://nffo.no/viewfile.aspx?id=549> (sist besøkt 15.02.2012).

²⁰⁶ I "Le Droit d'Auteur en Usage en Europe" konkluderer man på s. 71 med at de ulike tilnærmingene til opphavsretten i praksis betyr lite for forholdet mellom forfatter og forlag. Ulike tilnærminger til lovregulering av kontraktsforhold betyr i praksis langt mer.

²⁰⁷ Se nærmere om den norske reguleringen av forlagsavtaler i Ole Andreas Rognstad "Opphavsrett" (2009) s. 349-352.

Urhebern und ausübenden Künstlern som inneholder endringer i opphavsrettsloven. Loven har vært endret noen ganger siden, senest i 2008. Hovedbestemmelsen er UrhG § 31.²⁰⁸ Den franske opphavsrettsloven har et eget kapittel om forlagsavtaler.²⁰⁹ I Sveits er dette regulert i den obligasjonsrettslige lovgivningen om særlige kontrakter, og ikke i opphavsrettslovgivningen.²¹⁰ I praksis betyr balansen mellom lovregulering av disse avtaler og kontraktsfrihet mer for hva slags rettsstilling forfatteren får, enn hva slags opphavsrettslig modell landets lovgivning er basert på.²¹¹ Vi vil se på noen av de spørsmål som typisk er regulert i slik lovgivning.

Formkrav

I noen land, bl.a. Norge og de andre nordiske landene, kan avtaler om overdragelse av rettigheter, lisenser osv, inngås formløst. De kan være muntlige, eller det kan være en underforstått enighet som ikke kommer eksplisitt til uttrykk. I en del land stilles det krav om at avtaler om overdragelse av rettigheter og lisensavtaler skal skje i bestemte former, typisk at de skal inngås skriftlig. Skriftlighet kan være et vilkår for at avtalen skal være gyldig. Frankrike, Storbritannia²¹² og Irland krever at slike avtaler skal inngås skriftlig. I Nederland²¹³ er skriftlighet et vilkår for å kunne overdra rettigheter, mens det ikke er noe tilsvarende krav for å inngå lisensavtaler.

En litt mindre inngripende variant av formkrav er at de er bevisregler, men ikke gyldighetsbetingelser. I Belgia må en kontrakt være skriftlig for å kunne gjøres gjeldende mot en opphavsmann. Man kan kun bevise en slik avtale ved skriftlig dokument, alternativt at det avlegges ed eller den annen part erkjenner at slik avtale er inngått.

²⁰⁸ Tilgjengelig på <http://lexetius.com/UrhG/31>

²⁰⁹ For dette kapittelet, se

<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?idArticle=LEGIARTI000006278971&idSectionTA=LEGISCTA000006179040&cidTexte=LEGITEXT000006069414&dateTexte=20120214>

²¹⁰ Se art 380 til 393 <http://www.admin.ch/ch/e/rs/220/indexni17.html>

²¹¹ Laure Pécher og Ouerre Astuer *Droits d'auteur en usage en Europe* (2010) s. 71.

²¹² I Frankrike følger det av Article L 131-2 og i Storbritannia section 90, se henholdsvis <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?idArticle=LEGIARTI000006278955&idSectionTA=LEGISCTA000006161639&cidTexte=LEGITEXT000006069414&dateTexte=20120214> og <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/48/section/90>.

²¹³ Se *P.B. Hugenholtz & L. Guibault (2002): "Study on the Conditions Applicable to Contracts Relating to Intellectual Property in the European Union"* s 50. <http://www.ivir.nl/publications/other/final-report2002.pdf>

Opphavsmannen kan på sin side anføre alle former for bevis.²¹⁴ I Italia, Spania og Portugal er det et skriftlighetskrav, men det anses som bevisregel og ikke gyldighetsvilkår.²¹⁵

I Tyskland stilles er det ingen generelle formkrav, men unntak for rettigheter til fremtidige og ukjente utnyttelsesformer, og avtaler om fremtidige verk.²¹⁶ Østerrike har ingen formkrav.

Hva omfattes av avtalen? Krav til spesifisering

Landenes lovgivning kan i varierende grad angi hvilke rettigheter som følger med ved overdragelse, eventuelt krav til spesifisering av hvilke rettigheter som følger med. I perioder hvor det åpner seg nye utnyttelsesmuligheter som partene ikke forutså da avtalen ble inngått, vil slike spørsmål lett kunne komme på spissen. Et norsk eksempel på en slik konflikt er *Kokkin-saken*, hvor *Borgarting lagmannsrett* kom til at frilansejournalist *Jan Kokkin* ikke hadde gitt *Dagens Næringsliv* samtykke til at artikler trykket i papirutgaven også kunne gjøres tilgjengelig på nett.²¹⁷

Et annet spørsmål er om, og i så fall i hvilket omfang, man kan overføre rettigheter til fremtidige verk. I norsk rett er det ikke noe direkte krav om spesifisering og ingen regulering av ukjente utnyttelsesformer eller fremtidige verk. Det følger av speisalitetsprinsippet i åvl § 39a at de må være angitt i avtalen for å omfattes av en overdragelse. Men det finnes etter det vi er kjent med ingen rettsavgjørelser om rekkevidden av totale overdragelser, eller mer konkrete spesifiseringer av ukjente utnyttelsesformer eller fremtidige verk.²¹⁸

²¹⁴ P.B. Hugenholtz & L. Guibault (2002): "Study on the Conditions Applicable to Contracts Relating to Intellectual Property in the European Union" s 50. <http://www.ivir.nl/publications/other/final-report2002.pdf>

²¹⁵ Hugenholtz & Guibault, op. cit. s. 97 (Italia) og 109-110 (Spania og Portugal). For Spania, se også Pécher, Laure og Astier, Pierre *Droits d'auteur en usage en Europe* (2010) s. 34.

²¹⁶ Se UrhG §§ 31a og 40, <http://lexetius.com/UrhG/31a> og <http://lexetius.com/UrhG/40>

²¹⁷ *Borgarting lagmannsrett* sak LB-2004-33030, gjengitt i RG 2006 s. 760.

²¹⁸ Avtalene kan skjerpe kravene til spesifisering. I Generelle vilkår for faglitteratur heter det eksempelvis i punkt G-5.1 at alle andre rettigheter enn de som spesifikt er overdratt til forlaget i forlagsavtale for en eller flere publiseringsformer, innehas av forfatteren. Vilkårene er tilgjengelige på <http://nffo.no/viewfile.aspx?id=549>.

I Belgia må alle utnyttelsesformer som omfattes av avtalen spesifiseres i den skriftlige kontrakten. En klausul om overføring av rett til fremtidige, men i dag ukjente utnyttelsesformer vil ikke være gyldig. I Belgia har man hatt en sak for retten som tilsvarer den norske Kokkin-saken, hvor aviser ikke ble ansett for å ha rett til å overføre artikler til en database.²¹⁹ Også i Nederland vil en overføring av rettigheter bare omfatte det som er spesifisert i den skriftlige avtalen. I Frankrike er det også et krav om at de utnyttelsesformer som omfattes skal spesifiseres i avtalen, men kan akseptere også på to vilkår at den kan omfatte fremtidige og i dag ukjente utnyttelsesformer. Disse to vilkårene er at en slik overføring må være eksplisitt, og at opphavsmannen må få vederlag som står i forhold til fortjenesten ved slik utnyttelse.²²⁰ Også i Frankrike har det vært flere saker hvor journalister har fått medhold i at tilgjengeliggjøring på nett eller i databaser ikke var omfattet av den rett avisen hadde fått.²²¹

I Tyskland er det ikke et krav om at utnyttelsesformene skal spesifiseres, noe som må sies å henge sammen med at det ikke gjelder noen formkrav for disse avtaler. Men utnyttelsesformer som ikke er spesifisert vil ikke bli ansett som en del av overdragelsen, omtrent som etter spesialitetsprinsippet slik det gjelder i Norge etter åvl § 39a.²²² Avtaler på dette området har blitt tolket strengt i opphavsmannens favør. Den føderale høyesterett har for eksempel fastslått at en avtale om eksklusive rettigheter til å utgi en bok som "paperback", ikke var til hinder for at forfatteren inngikk avtale med et annet forlag om en billigutgave med stive permer.²²³ I praksis vil en slik tolkingsregel eller tolkingspraksis føre til de samme resultater som et krav om at utnyttelsesformene skal spesifiseres.

I Norge omfatter vanlige forlagsavtaler ikke rettigheter til e-bøker. Ellers i Europa er det ikke noe entydig bildet, og situasjonen synes uavklart. Det er i Tyskland vanlig at forlag

²¹⁹ Her referert etter Hugenholtz & Guibault, op. cit., s. 51.

²²⁰ Se L 131-3 om spesifikasjonskrav og L 131-6 om fremtidige utnyttelsesformer, henholdsvis <http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?idArticle=LEGIARTI000006278955&idSectionTA=LEGISCTA000006161639&cidTexte=LEGITEXT000006069414&dateTexte=20120214#LEGIARTI000006278958> og

<http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?idArticle=LEGIARTI000006278955&idSectionTA=LEGISCTA000006161639&cidTexte=LEGITEXT000006069414&dateTexte=20120214#LEGIARTI000006278965>

²²¹ Hugenholtz & Guibault, op. cit. refererer på s. 67-68 fire saker, som gjaldt avisene *Plurimedia* (on-line tjeneste), *Dernières Nouvelles d'Alsace*, *Le Figaro* og *Le Progrès*,

²²² For tysk rett, se UrhG § 31 (5) <http://lexetius.com/UrhG/31>

²²³ BGH 12. desember 1991 (Tachenbuch-Lizenz) IIC 1993/03 s. 416, her referert etter Hugenholtz & Guibault, op. cit. s. 79.

får rett til utgivelse i alle formater, også elektroniske, samt til oversettelse. Royalty for e-bøker er høyere enn for papirbøker.²²⁴ I Frankrike har elektroniske rettigheter siden 2008 vært inkludert i den mest brukte modellavtalen (SNE). Vi har ikke opplysninger om hvorvidt royalty for e-bøker er andre enn for papirbøker.²²⁵ I Spania har en kommisjon nedsatt av forfatterforeningen ACE arbeidet med elektroniske rettigheter. Vanlige forlagsavtaler omfatter ikke elektroniske rettigheter. De mener at dette ikke er forlagsavtaler, men lisensavtaler som gir rett til å utnytte verket. Man anbefaler en royalty på 30-50% av utsalgsprisen. Men det fremstår som uklart hvorvidt dette er vilkår som faktisk brukes, eller bare vilkår som forfatterforeningen gjerne vil at skal brukes.²²⁶ I Storbritannia er det vanlig at også rettighetene til e-bøker inngår i den vanlige forlagsavtalen.²²⁷

Dette bringer oss inn i en diskusjon av avtaler om fremtidige og i dag ukjente utnyttelsesformer, noe som mange forfattere opplever å bli stilt overfor når de møter amerikanske forleggere. Det kan kun på visse vilkår inngås avtale om overføring av rettigheter til fremtidig verk. En slik avtale må være skriftlig.²²⁸ I Spania kreves at avtalen skal spesifisere hvilke utnyttelsesformer som omfattes, og avtale som omfatter fremtidige og i dag ukjente utnyttelsesformer vil ikke være bindende. Det kan ikke inngås generelle avtaler om overføring av rettigheter til fremtidige verk, men slike avtaler kan inngås ved konkrete oppdrag/bestillinger. I Portugal tillates overføring av rett til alle utnyttelsesformer, både eksisterende og det som måtte bli utviklet i fremtiden. Det tillates også avtaler om overføring av rettigheter til fremtidige verk, men ikke for en periode lenger enn 10 år.²²⁹ Storbritannia og Irland har ingen lovbestemmelser som regulerer fremtidige utnyttelsesformer eller fremtidige verk. I praksis er det vanlig med avtaler som omfatter også fremtidige og i dag ukjente utnyttelsesformer.

²²⁴ Pécher & Astier, op. cit., s. 25, som viser til modellkontrakten fra *Börsenverein*, som organiserer forlag, bokhandlere og distributører.

²²⁵ Ibid. s. 68.

²²⁶ Ibid., s. 41-42

²²⁷ Ibid. s. 57

²²⁸ Se UrhG § 31a <http://lexetius.com/UrhG/31a>

²²⁹ Se Hugenholtz & Guibault, op. cit., s 111-112.

Begrensninger i tid og geografisk område

Avtaler kan være begrenset i tid. Uten regulering av dette vil rettigheter kunne overføres for hele vernetiden, hvilket vil si i 70 år etter utløpet av opphavsmannens dødsår. Slike langvarige overdragelser kan imidlertid avsluttes dersom det er regler om tilbakeføring av rettigheter ved ikke-utnyttelse, se nedenfor.

I Norge er det ingen regulering av kontraktens varighet, slik at disse kan inngås for hele verkets vernetid. Det er heller ingen regulering av geografisk område. Men i alle fall for bøker utgitt på norsk må spørsmålet om geografisk avgrensning antas å ha mindre betydning.

I Belgia kreves at det angis hvilket geografisk område avtalen skal omfatte og avtalens varighet. Tilsvarende skal angis i Spania og Portugal. Hvis det ikke er angitt gjelder avtalen bare for det landet der den er inngått. Uten tidsangivelse gjelder den i Spania 5 år, i Portugal 25 år. I Spania kan forlagsavtaler inngås med en lengste varighet på 15 år, og det er dette som i praksis avtales.²³⁰ I Frankrike kreves at kontraktens varighet skal angis, men det er vanlig at avtalene inngås for hele verkets vernetid.²³¹ I Italia kan avtaler inngås for maksimum 20 år. I Nederland, Tyskland, Østerrike, Storbritannia, Irland og de nordiske landene er det ikke krav om angivelse av geografisk område eller varighet.

Tolkingsregler

I norsk opphavsrett har vi det såkalte spesialitetsprinsippet i åvl § 39a, som innebærer at avtaler om overdragelse av opphavsrett tolkes restriktivt i opphavsmannens favør. I praksis rekker dette lenger enn det som direkte følger av bestemmelsens ordlyd. Tilsvarende tolkingsregler finnes i flere andre land, og supplerer eller til dels erstatter bl.a. regler om angivelse av hva som overdras, geografisk område m.m. I Frankrike, Belgia og Nederland har man regler som på litt ulike måter sier at avtaler skal tolkes restriktivt i opphavsmannens favør, altså tilsvarende det spesialitetsprinsippet som vi har i Norge. I Tyskland, Østerrike og Spania er det ikke regler som direkte sier at avtaler skal tolkes i opphavsmannens favør. Utgangspunktet er der at erverver ikke får mer omfattende rettigheter enn det som er nødvendig ut fra avtalens formål. Tilsvarende

²³⁰ Pécher & Astier, op. cit, s. 35.

²³¹ Pécher & Astier, op. cit, s. 64.

antas å gjelde i Portugal selv om det ikke følger direkte av lovgivningen. I praksis synes denne tilnærmingen å lede til omtrent de samme resultater som tolkingsregler omhandlet i avsnittet over. I Storbritannia og Irland har man ingen særlige regler om tolking av opphavsrettslige avtaler. I disse landene må man derfor falle tilbake på de generelle kontraktsrettslige tolkingsprinsipper.

Tilbakekall ved ikke-utnyttelse

Når en opphavsmann har gitt et forlag eller en annen virksomhet rett til å offentliggjøre eller utgi et verk, er det viktig for opphavsmannen at så virkelig skjer. Hvis ikke risikerer opphavsmannen å ha gitt eksklusiv rett til noen som av en eller annen grunn velger ikke å utnytte denne, men som utelukker opphavsmannen fra å la andre offentliggjøre eller utgi sitt verk. I Norge følger det av åvl § 39e, annet ledd at et forlag som har enerett plikter å utgi en bok innen rimelig tid, og at opphavsmannen kan si opp avtalen og beholde mottatt honorar om så ikke skjer. Men noen presis frist er ikke angitt. Det kan presiseres i avtaler.²³²

Samtlige droit d'auteur land som vi har opplysninger om gir rett til å si opp en avtale og trekke lisensen tilbake dersom denne ikke utnyttes. Det kan gjelde hvis den aldri blir gitt i ut, eller om det for eksempel ikke gis ut nytt opplag. Nederland har ingen lovbestemmelser om dette, men vanlig praksis er at opphavsmenn gis en slik rett.²³³ Hvor lang tids som må ha gått før en slik rett kan gjøres gjeldende, prosedyrer m.m. varierer fra land til land.

I Storbritannia og Irland er det ingen slik lovbestemt rett. Man må her falle tilbake på de allminnelige kontraktsrettslige bestemmelser.

Regulering av vederlag

En del land har lovbestemmelser om fastsettelse av vederlag. I praksis vil det være regler om at man har krav på rimelig vederlag, eventuelt at vederlaget skal være forholdsmessig (royalty-betaling). Noen land har også bestselger-klausuler, som innebærer at man har krav på høyere vederlag eller på å reforhandle avtalen dersom

²³² I generelle vilkår for faglitteratur heter det eksempelvis i pkt. G-16.1.3 at forfatteren kan heve avtalen dersom det ikke er publisert 18 måneder etter at forlaget antok verket.

²³³ Hugenholtz & Gibault, op. cit., s. 61.

verket skulle vise seg å selge langt mer enn forventet. Det er vanskelig å få et helhetlig inntrykk av beregningsmåte for vederlag og vederlagenes størrelse uten å gå inn i de avtaler som benyttes, herunder i hvilken grad det brukes standardavtaler eller modellavtaler. Eksempelvis har vi i Norge (eller i de andre nordiske landene) noen lovregulering av vederlag, men i Norge brukes i stor grad standardkontrakter hvor dette er regulert. Vi har bare i begrenset grad oversikt over kontraktspraksis på området ut over gjennomgangen for Frankrike, Tyskland, Spania og Storbritannia.²³⁴

I Tyskland har opphavsmannen krav på rimelig vederlag, men kan også gi en eksklusiv lisens uten vederlag. Det er ingen bestemmelser som sier at vederlaget skal være forholdsmessig. En enkelt opphavsmann kan ikke kreve revisjon av en kollektivt inngått avtale. Det er vanlig å benytte en modellkontrakt utarbeidet av *Börsenverein*.²³⁵ En modellkontrakt utarbeidet av forfatterforeningen benyttes i praksis ikke.

Det er utarbeidet et rammedokument av forfatterforeningen og en rekke større forlag om hva som skal regnes som "rimelig vederlag". Det er ikke en bindende avtale. Anbefalingen er at royalty utgjør 10 prosent på utsalgsprisen, men kan være redusert til 8 prosent for bøker med forventet lavt salg. For pocketbøker er vanlig royalty 5-8 prosent, avhengig av opplagets størrelse.²³⁶ Tyskland har ingen egentlig bestselgerklausul, men det er en mer omfattende rett til å kreve endringer i denne type avtaler som også vil kunne komme til anvendelse der det har blitt en ubalanse mellom den fortjeneste et verk genererer og opphavsmannens vederlag.

I Frankrike følger det av lovgivningen at det skal betales et proporsjonalt vederlag, men det kan også avtales engangsvederlag. Det sies ikke i loven at vederlaget skal være rimelige, men det hevdes i litteraturen at man har krav på dette. I 1981 undertegnet den største forleggerforeningen, SNE, og to av forfatterforeningene, CPE og SGDL en *Code des usages dans la littérature générale*. Denne er under reforhandling, og så langt vi har oversikt har man ennå ikke kommet til noen enighet om fornyelse av denne.

²³⁴ Pécher & Astier, op. cit.

²³⁵ Ibid., s. 18. *Börsenverein* organiserer forlag, bokhandlere og distributører.

²³⁶ Avtalen er omtalt i *Le droit d'auteur en usage en Europe*, s. 17, men dokumentet finnes ikke på den nettadressen som der oppgis. Vi har derfor ikke kunnet se nærmere på dette dokumentet.

Det finnes flere modellkontrakter, men den kontrakten som anbefales av SNE er utarbeidet av de to forfatterorganisasjonene SGDL og SCAM.²³⁷ Royaltysatsene er vanligvis mellom 7 og 12 prosent av utsalgsprisen. Den kan øke til 16-18 prosent for bestselgere. For pocketbøker er den vanligvis 5, noen ganger 6 prosent.²³⁸

I Spania setter lovgivningen strenge rammer for hva som kan avtales mellom forfatter og forlag, noe som også sies å forklare hvorfor de spanske forlagskontraktene er korte.²³⁹ I 2009 ble det en rammeavtale mellom forlegger- og forfatterforeningene for det katalanske språkområdet.²⁴⁰ Betalingen skal være forholdsmessig, men engangsvederlag kan avtales. Vanlige royaltysats er ca 10 prosent, med 12-14 prosent som de høyeste og 7-8 prosent for bøker med begrenset salg. For pocketbøker er satsen typisk 5 prosent. Man har en bestselger-klausul som innebærer at man kan kreve endring i vederlaget dersom det er avtalt engangsvederlag.

I Storbritannia er det ingen lovregulering på dette området, og det er heller ingen modell- eller standardkontrakter. Det er vanlig av forlagene bruker sine egne kontrakter. I og med at Storbritannia ikke har faste bokpriser, er det vanskelig å finne et grunnlag for å kalkulere sammenlignbar royalty. Men den antas å være 10-15 prosent for vanlige bøker publisert for hjemmemarkedet og 7,5-12 prosent for pocketbøker.²⁴¹

I Belgia og Italia skal vederlaget være forholdsmessig om ikke annet er avtalt. Østerrike og Nederland har ingen regler om forholdsmessig betaling, men i Nederland er det et krav at betalingen skal være rimelig. Belgia og Portugal har bestselger-klausuler. I Nederland er det vanlig med stigende royalty ved høyere salg, men dette er avtalepraksis og ikke basert på lovgivning.

²³⁷ Se Pécher & Astier, op. cit, s. 63. Kontrakten er nærmere omtalt på <http://www.sgdl.org/les-services/les-contrats/le-contrat-dedition>, hvor kontrakten også er tilgjengelig for nedlasting. En kontrakt for verk i digital form er tilgjengelig på <http://www.sgdl.org/les-services/les-contrats/921-le-contrat-numerique>

²³⁸ Ibid., s. 65.

²³⁹ Ibid. s. 76.

²⁴⁰ Ibid. s. 34.

²⁴¹ Ibid., s. 53.

Oppsummering

Lovgivning og kontraktsregulering av forholdet mellom forfatter og forlag varierer mye fra land til land. Det er for så vidt et markert skille mellom Storbritannia på den ene side og *droit s'auteur* landene på den annen. Men forklaringen ligger nok vel så mye i ulike kontraktsrettstradisjoner som i ulike opphavsrettstradisjoner.

Også mellom *droit d'auteur* landene er det betydelige ulikheter, fra detaljert regulering i for eksempel Spania og Frankrike, til langt mindre omfattende regulering i bl.a.

Tyskland og de nordiske landene. Det synes heller ikke å være noen klar sammenheng mellom om landene har en boklov og hvordan man har regulert forholdet mellom forfatter og forlag. Vi kan her peke på Nederland, som har boklov, men veldig lite regulering av forholdet mellom forfatter og forlag.²⁴²

Bruk av standard- og modellkontrakter varierer også mye. Norge og Danmark synes her å representere ytterpunktene, hvor standardkontrakter dominerer i Norge, mens de er forbudt i Danmark. Det er vanskelig å forstå hvorfor man i Danmark også har forbudt forfatterforeningen å gi råd om disse spørsmål. I andre land, som Tyskland og Frankrike synes modellavtaler å være utbredt, uten at disse er standardavtaler som i Norge.

Forfatterens posisjon synes å være svakest i land med fri pris og lite regulering av forholdet mellom forfatter og forlag. Men det er vanskelig å konkludere om eventuelle sammenhenger mellom fastpris og forfatternes stilling. De landene som har fastpris har gjennomgående også en lovgivning som styrker opphavsmannens stilling. Unntaket synes å være Nederland, hvor man har en boklov og fastpris, men lite regulering av forholdet mellom forfatter og forlag. Det har imidlertid ikke vært mulig å fremskaffe mer inngående data fra Nederland, og innenfor rammen av dette utredningsarbeidet har det ikke vært mulig å foreta egne undersøkelser av forholdet i landet.

Det norske avtalesystemet er velfungerende. Men det har den samme grunnleggende svakhet som bokavtalen, nemlig at avtalene bare vil være bindende for de som er part i

²⁴² Bernt Hugenholtz og Lucie Guibault gjennomførte i 2004 en utredning for Nederland hvor de konkluderte med å ikke anbefale en mer utførlig regulering av dette forholdet. Se ” [Copyright contract law: towards a statutory regulation?](http://www.ivir.nl/publicaties/overig/auteurscontractenrecht.pdf)” Study conducted on commission for the department of Scientific Research and Documentation Centre (WODC) of the Dutch Ministry of Justice, August 2004. Nederlandsk tekst på <http://www.ivir.nl/publicaties/overig/auteurscontractenrecht.pdf> og engelsk sammendrag på <http://www.ivir.nl/publications/hugenholtz/Summary%2005.08.2004.pdf>.

avtalen. Uorganiserte forlag behøver ikke ta hensyn til de fremforhandlede standardavtalene.

En regulering av bokmarkedet som helhet bør ha som mål å sikre litteraturen og litteraturens tilgjengelighet, ikke å opprettholde dagens produksjons- og distribusjonssystem. Det er derfor viktig at også opphavsmennenes interesser ivaretas i et slikt reguleringsregime.

A4. Digital utvikling, e-bok og digital publisering

I dette avsnittet skal vi spesielt se på forholdet mellom den tradisjonelle, trykte boka, og den digitale boka når det gjelder omsetning og utvikling av det digitale bokmarkedet. Situasjonen i Europa viser et blandet bilde, der en utvikling om den digitale bokas gjennombrudd lenge har vært spådd, men ennå lar vente på seg. Det har fått flere aktører til å spørre seg om hva forholdet egentlig er mellom den trykte og den digitale boka, og de mest pessimistiske (eller om man vil optimistiske) tankene om at den trykte boka skal forsvinne kan ikke leses ut av foreliggende bransjestatistikk. Det rapporteres om at 2011 har vært et gjennombruddsår for nettboksalg i Europa, men det er viktig å huske at nettbokhandelen fortsatt først og fremst selger trykte bøker som sendes i posten.

Det som er helt sikkert, er at den digitale teknologien i lengre tid har preget forlagsbransjen, først og fremst på hele produksjonskjeden: Bøker skrives og behandles nå utelukkende som datafiler som i ulike formater lever et liv i transitt fra forfatterens harddisk, til forlagenes redaksjonelle prosesser og til trykkeri og digital publisering i bokhandel, bibliotek og digitale arkiver. Derneft har forfattere, forlag, bokhandlere og bibliotek i tur og orden alle forsøkt å finne frem til måter å anvende den nye teknologien rundt digital publisering og lesing av tekst på skjerm til å utgi bøker (forfattere kan være sine egne forleggere), selge bøker (forfattere kan selge sine digitale bøker fra egne sider, bokhandel og forlag kan selge forlagenes bøker), og utlån (bibliotekene kan i prinsippet låne ut alle innkjøpte bøker). For forlag og bokhandel har det vært viktig å finne modeller som både møter markedets forventninger om tilgjengelighet og digital funksjonalitet, og samtidig sikrer at det foregår et salg som gir inntekter til å dekke forfatterens krav på royalt, forlagets utgifter til redaksjonell bearbeiding, tilrettelegging, markedsføring og utgivelse og bokhandelens utgifter forbundet med å ha boka tilgjengelig og nedlastbar i ulike formater, mm.

En av de største utfordringene med å skape lønnsomhet i det digitale er knyttet til de uendelige kopieringsmulighetene som foreligger og at kopiering ikke så lett kan kobles til en salgshandling der rettighetshavere kan få vederlag. En test som nylig ble foretatt på bestselgere i det italienske markedet viste at 75 prosent av titlene befant seg som piratkopier på nettet samme år som de var utgitt. I en artikkel i *Livre Hebdo* oppgis det

at 17 av fjorårets 25 bestselgere i Italia finnes digitalt utgitt fra forlaget, men at 19 av de 25 finnes som piratkopier. Opplysningene er i følge den italienske forleggerforeningen, og artikkelen viser til at veksten i digitale utgivelser har vært spektakulært i Italia de siste årene, fra 1619 titler i 2009 til 18 816 titler i 2011. Forleggerforeningen uttrykker i denne forbindelse bekymring for rettighetshavere og inntektsituasjonen for forfattere og forlag i den digitale bokverdenen.²⁴³

Såkalt DRM (Digital Rights Management, eller digital rettighetshåndtering) er én måte som forleggerne møter denne truselen på, men dette utgjør også en ulempe for brukeren/leseren, da DRM-systemene gjerne hindrer overføring av bøker fra én enhet til en annen. Den britiske forleggerforeningen har i et annet type tiltak etablert en nettportal,²⁴⁴ der foreningens medlemmer (og øvrige betalende) kan varsle om filer som deles illegalt på nett, og der Publisher's Association så sender en såkalt "take-down notice". Siden nettets første pionérer tenkte rundt tilgjengelighet og nettets muligheter har det også vært kulturpolitiske og demokratiske stemmer og argumenter for "open access". Dette kommer vi tilbake til i Rapport B, fordi dette i særlig grad er en utfordring for forlagsbransjen innenfor kunnskapsliteraturen. I denne delrapporten vil vi spesielt ta for oss nettbokhandelen og e-bokas rolle i allmennmarkedet. Også biblioteksutviklingen blir kommentert.

Nettbokhandelen markedsandeler

Som tidligere nevnt refererer Gerd Roberts refererer til seks grunnleggende forretningsmodeller for omsetning av bøker (både trykte og digitale) på Internett.²⁴⁵ Det er viktig å se dette mangfoldet, men det vi først og fremst tenker på med internettbokhandlere er de rene, nettbaserte bokhandlene. Men i eierskap og allianser kan disse, som vi snart skal se, gjerne også være forbundet med andre ledd og aktører i den tradisjonelle bokbransjen. Sammenslutninger av bokhandelkjeder og forlag står bak ulike nettbokhandler i Europa, og den viktigste distinksjonen er ikke mellom de ulike type plattformer som finnes, men mellom de plattformene som tilbyr digitale bøker i flere formater, og de som i større eller mindre grad

²⁴³ Livre Hebdo: *L'Association des éditeurs italiens a calculé que 75 % des best-sellers sont disponibles en version piratée*, 6.2.2012.

²⁴⁴ www.copyrightinfringementportal.com

²⁴⁵ Og disse var: 1) rene internettbokhandlere som bare er tilgjengelige via nett, 2) enkeltstående fysiske bokhandlere som gir tilgang til nettbestilling, 3) fellesplattformer for mindre uavhengige bokhandlere, 5) digitalbestilling direkte til forlag, og 6) formidlingsplattformer for privat salg, f.eks av brukte bøker Gerd Roberts "Online-Vertrieb von Büchern", i Michel Clement u.a. (red.) (2009) *Ökonomi der Buchindustrie. Herausforderungen in der Buchbranche erfolgreich managen*. Wiesbaden: Gabler

låser bøkene inne i proprietær teknologi i form av egne digitale formater og lesebrett som spesielt Amazon og Apple gjør. Denne distinksjonen i markedet faller sammen med en geografisk og industriell forskjell: De tre toneangivende internasjonale e-boktilbyderne er alle amerikanske og har røtter i den digitale soft- og hardwareindustrien, samt e-handel. De mindre selskapene i Europa er nasjonalt baserte selskaper som utvikles av eller i samarbeid med aktører fra den etablerte bokbransjen. Dette gjør at kulturpolitiske reguleringer av nasjonal bokindustri møter motstand både fra internasjonale giganter og mindre nasjonale nettindustrielle aktører som ønsker dynamikk i bokindustrien og minst mulige lovmessige heftelser på digitale satsninger i Europa.

Det er særlig de amerikanske teknologiselskapene Amazon, Apple og Google som i dag setter agendaen for den digitale kulturpolitikken i Europa. Amazon markerte seg med sin nettbaserte bokhandel allerede i 1995, og har blitt en stadig mer innflytelsesrik bokbransjeaktør siden lanseringen av lesebrettet Kindle i 2007. Amazon opererer i dag med egne nasjonale e-bokhandler (*Kindle Stores*) i de store europeiske bokmarkedene Storbritannia, Frankrike, Tyskland, Spania og Italia. *Kindle Store UK* betjener kun det britiske markedet, men filialene i Frankrike og Tyskland betjener også henholdsvis Belgia og Monaco (*Kindle Boutique*) og Sveits, Østerrike, Luxembourg og Lichtenstein (*Kindle-Shop*). Amazons europeiske hovedkvarter er plassert i Luxembourg og er derved underlagt dette landets skattelovgivning innen EU-området.²⁴⁶

Apple er i dag en mindre aktør på e-bokmarkedet, men er en premissleverandør med sine iPhone- og iPad-apparater og de globale salgs- og distribusjonssystemene iTunes (primært musikk og audiovisuelle media) og iBooks (e-bøker) som man finner nasjonale varianter av i en lang rekke land verden over, deriblant samtlige land som er i fokus for denne utredningen og Norge. Apples App Store er den dominerende plattformen for salg av applikasjoner til mobile apparater, herunder også en lang rekke *bok-apps*. Også Google er en internasjonal aktør på e-bokmarkedet. Selskapet innehar en unik posisjon med sin søkemotor og sin enorme digitale bokdatabase Book Search. Selskapets mobile operativsystem Android sørger for at Google også er godt posisjonert på den mobile siden. Googles bokscanneprojekt har medført kontroverser i bokbransjen, men har også gjort selskapet til en attraktiv samarbeidspartner. Googles e-bokhandel finner man

²⁴⁶ Dette medfører at handel innad i EU-området fra Amazons butikker skattlegges etter de luxembourgske satsene. På momsområdet skiller Luxembourg seg ut med en lav standard MVA på 15 prosent. Luxembourg er også et av landene som ønsker å innføre redusert moms på e-bøker, helt ned i 3 prosent.

pr. i dag kun i én europeisk versjon, i Storbritannia. Det er ventet at Googles neste lansering i Europa blir Spania tidlig i 2012.²⁴⁷

Kanadiske Kobo, som ble lansert av bokhandelkjeden Indigo i 2009, er en hurtig ekspanderende aktør.²⁴⁸ Med sitt eget lesebrett og en villighet til å gå inn i partnerskap med etablerte aktører, har Kobo oppnådd rask vekst i nye markeder. Kobo har en britisk avdeling og ble lansert i Tyskland i 2011. Det er ventet at nasjonale butikker åpnes i Frankrike, Spania, Nederland og Italia i løpet av kort tid.²⁴⁹ I tillegg til disse er den amerikanske bokhandelkjeden Barnes & Noble aktiv på e-bokmarkedet og er ventet å lansere sine e-boktjenester internasjonalt i 2012.²⁵⁰ Også Barnes & Noble har integrert e-boktilbudet med et eget lesebrett, kalt Nook. Det må i denne sammenheng også nevnes at japanske Sony lenge har vært på banen med et e-boktilbud knyttet til deres familie med e-boklesere kalt Sony Reader. Etter lansering av e-bokhandler i USA (2006) og Japan (2010), skal det nå være klart for europeiske butikker i 2011/2012.²⁵¹

Sammen representerer disse aktørene en potensiell endringskraft på den europeiske bokbransjen som de etablerte aktørene må forholde seg til, og som kultur- og bokpolitikken må ta hensyn til. I dette ligger også en forståelse av at boka, inkludert e-boka og andre digitale formater – inngår i komplekse juridiske, teknologiske, sosiale, kulturelle og historiske sammenhenger. For å sitere Kobos Michael Tamblyn:

E-books are files, wrapped in a license, surrounded by technology, delivered by a contract. E-books are also books, wrapped in cultural life, surrounded by readers, delivered by history. The e-book retailer who wishes to succeed in Europe understands both.²⁵²

Det kan se ut som en konfliktsituasjon, men forleggere og bokhandlere i Europa ønsker ikke å komme bakpå i utviklingen. Det er således ikke entydig slik som det ofte fremstilles i norske medier at endringer i bransjen bare påtvinges den utenfra. Også de nasjonale aktørene forsøker å finne strategier videre, men mangler kontroll over hardwareutviklingen. De har

²⁴⁷ <http://publishingperspectives.com/2011/12/booksellers-multinationals-battle-over-spains-e-book-buyers/>

²⁴⁸ Kobo ble i 2011 solgt til japanske Rakuten. Transaksjonen forventes å være fullført i 2012.

²⁴⁹ <http://davidgaughran.wordpress.com/2011/07/13/kobo-target-europe-while-amazon-sleep-at-the-wheel/>

²⁵⁰ <http://www.thebookseller.com/news/nook-coming-uk-not-too-distant-future.html>

²⁵¹ <http://paidcontent.co.uk/article/419-sony-brings-its-e-book-store-to-europe/>

²⁵² <http://publishingperspectives.com/2011/07/sprechen-sie-kobo/>

imidlertid kontroll over rettigheter og innhold, noe hardware-tilbyderne også er avhengig av. Så det er her kampen først og fremst står, over rettigheter, inntektsstrømmer og innholdskontroll.

Internettbokhandelens andel av boksalget i ulike land

Som tabellen under viser,²⁵³ er salg via nettbokhandel spesielt utviklet i fri-prislandet Sverige, der antall fysiske bokhandler er gått ned og der vertikal integrasjon sannsynligvis spiller inn, slik at små forlag har utviklet alternative salgskanaler.

Sverige	20 %
Nederland	14 %
England/Irland	13 %
Tyskland	13 %
Danmark	11 %
Frankrike	8 %
Norge	8 %
Spania	5 %
Italia	3 %

Men tall i forbindelse med nettboksalg er vanskelige og uetterrettelige. En annen kilde fra Frankrike i 2010 angir markedsandelen i nettbokhandelen så lavt som 1,8 prosent og det bemerkes at mens franske e-boktilbydere har maks 80 000 titler tilgjengelig, har Amazon 825 000 titler, hvorav ca. 35.000 på fransk. Bare 19 prosent av de som leser e-bøker i Frankrike oppgir i følge denne kilden å gjøre dette via lese Brett.²⁵⁴

Nederland har også et høyt tall, noe som sannsynligvis skyldes den store omsetning av engelskspråklig litteratur i Nederland. Den nederlandske nettbutikken Bol.com har også en sterk stilling i det nasjonale e-bokmarkedet.

Tjenester som Amazon.com og iTunes har lenge vært tilgjengelige for europeiske konsumenter, og de globale aktørene åpner nå også lokale filialer med "lokalisert" innhold, for eksempel e-bøker på landets eget språk.²⁵⁵ De nordamerikanske e-

²⁵³ Kjell Bohlund: "Bokmarknaden 2010". Rapport från Svenska Förläggareföreningen, SVF (s. 13).

²⁵⁴ French Bookselling Market, Report January 2012, Syndicat de Distributeurs de Loisirs Culturels

²⁵⁵ En indikasjon på at det britiske bokmarkedet slekter mer på det amerikanske enn de øvrige europeiske finner vi i det faktum at Amazon allerede i 1998 etablerte en britisk netthandel, Amazon.co.uk.

bokaktørene har først og fremst rettet blikket mot de store europeiske markedene der det forventes å være et vesentlig potensial for vekst.

Bokverdenen er bundet sammen av språk, men også oppdelt i språkområder. I e-bokas første fase er de største språkområdene mest attraktive. Engelsk har styrket sin stilling globalt som *lingua franca* gjennom veksten i nettet og nettformidlet litteratur og Amazon og Kobo melder f.eks om god salgsvekst i Sverige.²⁵⁶ Markeder som de skandinaviske landene, der befolkningen generelt er kompetent i det engelske språk, er attraktive markeder. De etablerte hierarkiske strukturene i det europeiske oversettelsesmarkedet blir dermed ytterligere forsterket med ytterligere vekst i de internasjonale nettbokhandlenes lokale markeder.

Betydningen av nettbokhandlere for bredde og kvalitet i boksalg er spesielt blitt studert i Frankrike ut fra spørsmålet om disse bokhandlerne faktisk fører til at flere titler blir solgt eller om det er spesielle trekk som gjør at nettbokhandlere forsterker konsentrasjonstendenser i produksjon og salg. Studiene peker i to retninger: På den ene siden er nettbokhandel og e-boksalg i ferd med å øke på bekostning av etablerte bokhandlere og de er derfor viktige for forlagenes opprettholdelse av salg og omsetning. På den annen side virker det som om den såkalte "long tail-effekten"²⁵⁷ er liten og overdrevet, og at spesielt bestselgersalget blir forsterket av nettbokhandlenes salg. Dersom nettbokhandel øker på bekostning av ordinære bokhandlere og andre distribusjonskanaler, blir mangfoldet med andre ord mindre. Igjen og igjen peker franske forskere på at det er reduksjon i mangfoldet i bokhandlerleddet som er den store faren for at dagens mangfold skal svekkes.²⁵⁸

E-boka og lesebrettindustrien

Det er i det amerikanske bokmarkedet at e-bøker har tatt den største markedsandelen, og vurderinger av den digitale utviklingen i Europa er i stor grad knyttet til overføring av erfaringer fra den amerikanske situasjonen. Med andre ord er *overføringsverdien* av erfaringer i de europeiske markedene som denne utredningen tar for seg også relatert til

²⁵⁶ Ref. <http://www.thebookseller.com/news/english-language-e-books-global-surge.html>, se også <http://davidgaughan.wordpress.com/2011/10/13/kobo-partners-with-major-european-booksellers-as-global-english-e-book-sales-surge/>

²⁵⁷ Chris Anderson (2009): *The Longer Long Tail*. Random House Business Books.

²⁵⁸ Se Pierre-Jean Benghozi og Francois Benhamou, "Longue traîne: levier numérique de la diversité culturelle?" MCC-DEPS, *Culture Prospective*, no. 2008-1, Paris og Francois Moreau og Stephanie Peltier, op.cit.

overføringsverdien fra USA til Europa. Det er i denne sammenheng viktig å understreke at det er store forskjeller på de nasjonale bokmarkedene. Språk og befolkningstall er viktige variabler og ulikheter i de etablerte bokmarkedene (tilgang til bokhandler og biblioteker, i hvilken grad befolkningen leser bøker etc.) og andre relevante faktorer som generelt prisnivå spiller inn også på den digitale utviklingen. Sagt med andre ord: Den voldsomme veksten i det amerikanske e-bokmarkedet skjer fra et annet utgangspunkt enn det som eksisterer i land som Tyskland, Frankrike, Sverige og Danmark. Tilsvarende er det nasjonale forskjeller mellom de europeiske landene. Bokkulturen er ikke ens over hele Europa. Et eksempel kan være betydningen som tegneseriebøker har i Belgia og Frankrike (såkalte *bandes dessinée*).

Oppdatert og pålitelig statistikk for e-bokomsetning er vanskelig å finne. Dominerende aktører som Amazon og Apple frigir ikke salgsstatistikker, og det er ikke etablert organer tilsvarende Nielsen BookScan (som fører statistikk over salg av trykte bøker). Et nylig anslag er at e-bøker innen voksen skjønnlitteratur i USA utgjorde 13,6 prosent av omsetningen i 2010.²⁵⁹ Tilsvarende tall for de europeiske markedene indikerer langt lavere tall, med markedsandeler fortsatt helt nede på 1-2 prosent eller mindre. Det høyeste anslaget på e-boksalg i Europa er fra Storbritannia der markedsandelen anslås til mellom 3 og 6 prosent.²⁶⁰ Det er altså påtakelige forskjeller i tallene mellom Europa og USA, og spørsmålet er hvorvidt bransjen kan bruke amerikanske utviklingstall som modeller for egen utvikling.

Til en viss grad skyldes den sene utviklingen i Europa at tilbudet av digitale titler fortsatt er relativt lite. For forlagene betyr den digitale utviklingen at bøker publiseres parallelt, både som trykket og digital bok. Man ser den samme tendensen som med andre formater at trykte og digitale formater ikke trenger å komme ut på samme tidspunkt. Men i tillegg til å være to ulike formater, er det også ulike forretningsmodeller knyttet til dem der det digitale åpner for andre koblinger enn den tradisjonelle bokhandelen. Som tidligere diskutert er bokklubbkonseptet et viktig element. Men den digitale teksten kan

²⁵⁹ Wischenbart, Rüdiger (2011): *The Global eBook Markets. Current Conditions & Future Projections*. O'Reilly Media, Inc. (s. 4). Tallene er hentet fra American Association of Publishers/Book Industry Study Group.

²⁶⁰ Alle tall fra Wischenbart, op.cit.

også kobles til andre typer nettbaserte produkter og tjenester som kan bygge inn forfatterens opprinnelige tekst i en større sammenheng.

Nedenforstående tabell presenterer e-bøkers andel av utvalgte lands bokmarkeder. Vi har også tatt med noen land utenfor Europa, som sammenligningsgrunnlag.

*E-bøkers andel av nasjonale markeder*²⁶¹

Frankrike	0.5 % of overall sales or €13m (£10m), 2009
Tyskland	“Well below 1%” [1% = €90m (£75m)]
Nederland	estimated 350,000 e-books sold in 2010
Spania	1.6 % or €51.3m (£44.1m)
Italia	between 0.1 and 0.2% of the total trade market (€1.5bn)
Storbritannia	“Some UK publishers are reporting e-book sales growth of between 100% to 800% from 2009 to 2010, with a percentage of print book sales ranging from 1% to 9% of total revenues in 2010.”
USA	approximately 8 % or \$440m (£270m)
Japan	1.1 % or ¥11.7bn (£90m), 2010
Sør-Afrika	estimated at less than 1.5%, or £4m
Sør-Korea	197.5bn won (£110m)

Digital publisering utgjorde i 2010 6 prosent av det totale salget til britiske forleggere. Salg av e-bøker og nedlastninger økte fra 2 prosent til 11 prosent av det totale markedet for digitalt salg fra 2009 til 2010.²⁶²

Sverige

40 prosent av forlagenes salg av ”profesjonell litteratur” foregikk i 2010 digitalt. Til sammenligning så var kun 0,5 prosent av salget på allmennmarkedet digitalt.²⁶³ Dette dreier seg i stor grad om salg over internett. E-boksalget i Sverige utgjorde i 2010 1,4 % av det totale salget til forlagene.²⁶⁴

Nasjonale e-bokinitiativ

Som nevnt er det altså vesentlige forskjeller på det amerikanske markedet og bokmarkedene i de europeiske landene. Mens Amazon har fungert som et lokomotiv på bokmarkedet i USA, må e-bokaktører i Europa finne løsninger som passer markedene og

²⁶¹ Basert på artikkelen “Charting the global e-book market - exclusive data”:

<http://futurebook.net/content/charting-global-e-book-market-exclusive-data>

²⁶² Tall fra 2010 fra the Publishers Association.

²⁶³ Bohlund, Kjell (2010): ”Bokmarknaden 2010”. Rapport från Svenska Förläggareföreningen, SVF.

²⁶⁴

<http://forlaggare.se/media/40441/svenska%20inneh%C3%A5llstj%C3%A4nster%20i%20den%20digitala%20ekonomin.pdf>

aktørenes ressursituasjon. Digitalisering er ikke billig og krever omstilling for tradisjonelle aktører i små markeder. Som én kommentator har notert om de europeiske e-bokmarkedene:

For publishers in small markets as The Netherlands and Italy, there is a need for a more cooperative model of business to get the necessary investments of the grounds. This is not the way publishing traditionally works in these territories. So in order to reach the necessary scale, publishers need to change the way they do business.²⁶⁵

Samarbeid er en måte å realisere gode e-bokløsninger på i små markeder. Ulike samarbeid, allianser og partnerskap preger da også det europeiske e-bokmarkedet pr. i dag. Et aktuelt spørsmål for offentlige myndigheter er hvordan de kan, og hvor vidt de skal, legge til rette for gode samarbeidsløsninger. I tråd med litteratur- og kulturpolitiske målsettinger om mangfold vil det være hensiktsmessig at det finnes gode salgs- og distribusjonskanaler og at det også er nasjonale eller europeiske aktører å forholde seg til.

Inntoget av internasjonale selskaper i europeiske bokmarkeder har av mange blitt sett som en trussel mot europeisk forleggeri og bokbransje. E-bokløsningene som har vært lansert er av de internasjonale selskapene gjerne sett som proteksjonistiske tiltak mot deres legitime, proprietære systemer. Dette gjelder for eksempel den norske Bokskya, men har også vært et erkjent og uttalt mål i for eksempel Frankrike, der den franske kulturminister har ivret for at de franske forlagene går sammen i utviklingen av et fransk e-bokmarked.²⁶⁶ Fortsatt er e-boktilbudet i de europeiske landene fragmentert på flere plattformer. Det vi kan kalle de nasjonale løsningene har enten vært samarbeid mellom flere forlag/distributører/bokhandlere eller mer enkeltstående plattformer lansert av ett forlag eller mediekonsern alene. I andre markeder har forlag, distributører og bokhandlere i større grad vært villige til å godta Apples, Amazons, Googles og Kobos betingelser og i tilfeller inngått samarbeid med disse. Vi vil i den følgende gjennomgangen se eksempler på ulike typer modeller i de forskjellige landene, men ingen nasjonale initiativ fra myndighetenes side.

²⁶⁵ <http://futurebook.net/content/difference-between-us-and-eu-digital-markets-%E2%80%93-need-new-approach>

²⁶⁶ http://www.lexpress.fr/culture/livre/frederic-mitterrand-appelle-les-editeurs-francais-a-s-unir-face-a-amazon_971810.html

Det varierer om det er forlag, distributører eller bokhandlere som er initiativtakere til e-bokløsningene. Plattformene er enten rene distribusjonsløsninger for bokhandlere (B2B), rene salgskanaler (B2C) eller kombinasjonsløsninger. I tillegg til de initiativene som kommer fra tradisjonelle bokbransjeaktører har det vokst frem en rekke spesialiserte tilbydere som sørger for salgs- og distribusjonsløsninger, særlig for mindre forlag. Det finnes for eksempel flere distributører på det nordiske markedet som spesialiserer seg på dette: Sveitsiske MVM tilbyr via Emviem.com salgs- og distribusjonsløsninger for e-bøker i Norge, Sverige og Finland. Ebok Norden er en norskeid distribusjonssentral for det nordiske e-bokmarkedet og har lisens for distribusjon via Apples iBookstore. Bak B2B-løsningen Elib står de svenske forlagene Bonnier, Natur & Kultur, Norstedts og Piratforlaget.

I tillegg er telekomindustrien i flere tilfeller involvert. Dette gjelder både i Spania (Telefonica), Tyskland (Deutsche Telekom) og Italia (Telecom Italia). Dette er leverandører som har lang erfaring med å utvikle digital infrastruktur og som bokbransjen kan hente lærdom og kompetanse fra. For øvrig er helhetsinntrykket at det til forskjell fra USA stort sett synes å være tradisjonelle bokbransjeaktører som fører e-bokutviklingen i Europa. Ved siden av de internasjonale aktørene, er det tre modeller som skiller seg ut i det europeiske markedet:

1. Nasjonale samarbeidsstrategier
2. Transnasjonale allianser
3. Enkeltstående initiativ

Eksempler på *nasjonale samarbeid* finner vi i Frankrike der tre ulike distribusjonsplattformer er lansert av franske forlag. Numilog er Hachettes plattform, bak Eden-Livres står Gallimard, La Martiniere/LeSeuil og Flammarion, mens ePlateforme er eid av Editis, Media Participations og Michelin. Som allerede nevnt har den franske kulturminister Frédéric Mitterand uttalt ønske om en samlet e-bokløsning

for å demme opp for påvirkning fra utlandet. Det har vært samtaler om å integrere de tre plattformene,²⁶⁷ men dette har ikke latt seg realisere pr. i dag.

Tilsvarende løsninger som i Frankrike finner vi i Italia, Spania og Tyskland. Edigita.it er en salgs- og distribusjonsplattform et samarbeid mellom de italienske forlagene Feltrinelli, Grupo Gerns og Rizzoli, sammen med ti mindre forlag. Plattformen er åpen for øvrige forlag også. I det italienske markedet for øvrig kommer to konkurrerende tjenester fra Telecom Italia og Mondadori. Den spanske Librandia er distribusjonsplattform til bokhandlere, eid av forlagene Planeta, Santillana og Random House/Mondadori. Markedsledende i utsalgsleddet er Casa del Libro, eid av forlagsgiganten Planeta. Verdt å merke seg er at telekomleverandør Telefonica har lansert eget Movistar-lesebrett og egen e-bokhandel. Bak den tyske distribusjonsplattformen Libreka! står Börsverein, den tyske forlegger- og bokhandlerforeningen. En annen e-boktilbyder er BooksOn.de, et samarbeid mellom nettbutikken Ciando.de og Deutsche Telekom. På det store tyske markedet finner vi også forlags- og detaljistaktøren Weltbild, som driver nettbokhandelen Buecher.de.

De tyske og spanske plattformene er imidlertid også bemerkelsesverdige fordi de representerer *transnasjonale partnerskap*. Librandia er i samarbeid med Barnes & Noble i det amerikanske markedet, der det finnes en stor spansktalende befolkning. Libreka! samarbeider med kanadiske Kobo. Tilsvarende allianser finner vi i det britiske markedet, der Kobo er i samarbeid med bokhandlerkjeden WH Smith. Kobos lesebrett kan du også kjøpe i supermarkedkjeden Asda. Det britiske e-bokmarkedet er ellers preget av å være engelskspråklig og derfor attraktivt for alle de store internasjonale aktørene.

I Skandinavia er e-boktilbudet kommet sent i gang. Den svenske tjenesten Dito.se representerer en suksess som et *enkelstående initiativ*, støttet av KF Media (Koopertiva förbundet). Bonnier tilbyr i Sverige e-bøker og lesebrettet Letto via Adlibris. I Danmark er de to største forlagene i kompaniskap om distributøren Publizon, men har valgt hver sin løsning for salg. Danske Gyldendal selger e-bøker via

²⁶⁷ Jf. Musinelli, Cristina (2010): "Digital publishing in Europe: A focus on France, Germany, Italy and Spain", i *Publishing Research Quarterly* 26 (2010), s. 168-175

nettbokhandelen g.dk, mens det nest største forlaget Lindhardt & Ringhof samarbeider med Apple/iBooks. Vel verdt å notere er det at mange bokhandlere tar etter modellen fra Barnes & Noble og deres Nook, med lesebrett som i større eller mindre grad er knyttet til deres egen bokhandel: Thalia i Tyskland (lesebrettet Oyo), Waterstones i Storbritannia (ikke lansert), Adlibris i Sverige (Letto), Fnac i Spania og Frankrike (Fnacbook), Casa del Libro i Spania (Tagus) og Norli Libris i Norge (Kibano) er eksempler på denne tendensen. I forbrukerperspektiv er det sentralt at disse plattformene ikke blir lukkede systemer som binder bakkundene til ett "økosystem".

E-bøker og biblioteksektoren (allmennmarked)

For den trykte boka er bibliotekene helt sentrale formidlingspunkter for litteratur. Bibliotekene i Europa har også vært pådrivere i den digitale utviklingen, både ved å være tidlig ute med å ta i bruk nye tjenester og ved å utvikle egne digitale bibliotekstjenester. For allmennmarkedet er det særlig utlån av e-bøker som er interessant, men også digitale lydbøker. I denne sammenheng er det særlig offentlige folkebibliotek og nasjonalbibliotek som er mest interessante.

I bibliotek-Europa jobber man med å finne løsninger for e-bokutlån som er akseptable for alle parter: Brukere, forlag, bibliotek og bokhandlere. I motsetning til i det fysiske bokmarkedet er det ingen naturlige begrensninger på utlånstilbudet for e-bøker.²⁶⁸ E-bøker kan eksistere i et ubegrenset antall eksemplarer og blir således ikke utlånt slik som trykte bøker. Brukerne kan også potensielt få tilgang til e-bøker fra alle biblioteker via Internett og trenger altså ikke oppsøke sitt lokale bibliotek eller bestille bøker gjennom innlånsordningene til bibliotekene. Og når lånetiden er over, behøver man heller ikke returnere boka til utlånsstedet. Dette er faktorer som utgjør store fordeler for brukerne og for bibliotekene, men som kan true forretningsgrunnlaget til de kommersielle aktørene, forlag og bokhandlere. Dersom bibliotekbrukerne kan få tilgang til en e-bok som er gratis tilgjengelig i et ubegrenset antall eksemplarer fra hvor som helst i landet, vil dette nødvendigvis gå ut over boksalg gjennom bokhandlere, kanskje særlig nettbokhandlerne. Bibliotek og forlag jobber derfor med ulike pilotprosjekter og prøver ut samarbeidsmodeller som kan fungere for alle parter. Det er grunn til å

²⁶⁸ Mens man tidligere har opplevd at brukerne manglet en hensiktsmessig plattform å lese e-bøker på, er dette i ferd med å endre seg i takt med utbredelsen av lesebrett, smarttelefoner og nettbrett. Ordninger med utlån av lesebrett i bibliotekene er dermed i stor grad i ferd med å fases ut.

understreke at mange av utlånsmodellene for e-bøker i bibliotekene per i dag er forsøksprosjekter og ikke nødvendigvis varige løsninger.

Ulike modeller

Kort fortalt er de ulike modellene som er under utprøving av følgende slag:

Man kan praktisere en *flat rate*, der biblioteket betaler en gitt sum per e-boktittel som gjøres tilgjengelig. Dette kan eventuelt kombineres med en *eksemplarmodell*, der det legges en begrensning på antall "eksemplarer" av en e-bok som gjøres tilgjengelig for brukerne. En begrensning på brukerne er den såkalte "*timebomb*", der e-bokfilen automatisk gjøres ubrukelig ved låneperiodens slutt. Det kan igjen kombineres med en *karensperiode* på gjenlån. Forlagene (og/eller e-boksdistributørene) kan også pålegge bibliotekene en *pris pr. nedlasting*, det vil si en gitt sum for hver gang en e-bok lånes ut/lastes ned. Prisen kan også differensieres avhengig av om det er tale om nye titler eller backlist-titler. Tilsvarende kan man også begrense tilgangen på nye titler, ved å innføre en *forsinkelsestid* på nye e-bøker. En *mengderabatt* kan gis til bibliotekene enten ved pakkekjøp, eller ved at det settes en trappesats der bibliotekene får rabatter basert på antall utlån over tid. En generell løsning som ikke påfører forlagene ekstra ulemper, er selvsagt å overføre alle betingelser som gjelder for trykte bøker til digitale. Modellen med ett utlån per eksemplar er en løsning som det svenske forfatterforbundet har tatt til orde for.²⁶⁹ Dette er også modellen som er valgt for prøveordningen som er iverksatt av det norske Kulturrådet med innkjøp av 1000 e-bøker til utvalgte bibliotek.²⁷⁰

Utlånsmodeller, eksempler og konsekvenser

Bibliotekene opererer normalt med en modell der de eier og fritt kan disponere en bok som er kjøpt inn. En modell som er under utprøving dreier seg om å belegge utlån med en ekstra avgift som pålegges bibliotekene. Dette påfører da bibliotekene ekstra utgifter jo mer etterspurt en bok er. For eksempel har de svenske bibliotekene en avtale med distributøren Elib som innebærer at e-bokutlån belastes med SEK 20. Et eksempel på konsekvensene er at Stadsbiblioteket i Skellefteå innførte utlånsbegrensninger på e-

²⁶⁹ http://www.svd.se/kultur/kulturbedatt/infor-ett-lan-per-bok-aven-for-e-bocker_6769009.svd

²⁷⁰ <http://www.bokogsamfunn.no/svenske-forlag-innf%C3%B8rer-karantene-for-e-b%C3%B8ker/>

bøker fordi etterspørselen sprengte budsjetttrammene. Eva Abrahamsson ved Skellefteå stadsbibliotek uttalte til Sveriges Television i sakens anledning at hun håpet på økte statlige bevilgninger for å møte disse utgiftene.²⁷¹ En annen måte å møte disse kostnadene på er å overføre dem til brukerne. For eksempel har biblioteket i Nottinghamshire i Storbritannia innført en pris på 1 £ per utlån av e-bok.²⁷² Dette er således et brudd med det gjengse gratisprinsippet i offentlige biblioteker.

Et interessant samarbeid i nordisk sammenheng er den danske utlånsportalen Ereolen.dk. Prosjektet startet våren 2011 og er et resultat av et samarbeid mellom de seks danske centralbibliotekene, bibliotekene i Frederiksberg, København og Aarhus, forlagene Gyldendal og Linhardt & Ringhof og leverandørerne DBC og Publizon, samt Litteratursiden.dk. Et femtitalls forlag bidrar med innhold til tjenesten. Ereolen praktiserer *timebomb* i kombinasjon med begrensninger og karenperiode på gjelån. Nettsiden er også satt opp med en kjøpsknapp, slik at brukere kan velge å kjøpe e-bøkene dersom de foretrekker dette, men denne funksjonaliteten er ennå ikke i bruk. Dersom slike tjenester tas i bruk, innebærer det at biblioteket også må vurderes som en salgskanal med de forpliktelser og rettigheter som det medfører i litteraturpolitisk sammenheng.

Det er selvsagt også slik at bibliotekene og de kommersielle aktørene har felles interesser i det å fremme litteraturen generelt. For e-bokas vedkommende kan bibliotekene bistå forlagene i å etablere et marked for digital litteratur. I stor grad opererer aktørene også med samme digitale infrastruktur for e-bøker, dette gjelder for eksempel den danske Publizon-plattformen og den svenske Elib.

I tillegg til de nasjonale bibliotekstjenestene er det også et knippe internasjonale aktører. Europeana er et initiativ fra EU og skal fungere som en felleseuropeisk digital portal for tilgang til kulturarv og forskning i Europa. Google Books er den amerikanske søkemotorgigantens bokscanneprojekt. Prosjektet er omstridt, og Google har vært gjennom flere runder i rettsapparatet på grunn av anklager om brudd på opphavsretten.

²⁷¹ <http://www.biblioteksforeningen.org/index.php/2011/10/17/skelleftea-begransar-sin-e-boksutlanning/>

²⁷² <http://www.thebookseller.com/news/notts-libraries-to-charge-e-book-loans.html>

Selskapet er uansett i partnerskap med en rekke biblioteker verden over, deriblant i Storbritannia, Tyskland, Belgia, Frankrike og Spania.

Det er en grov forenkling å snakke om den digitale utviklingen som en utvikling. Det er mange utviklingstrekk som både styrker og svekker eksisterende forlagsstrukturer og bokhandlerstrukturer. Det blir fra tid til annen stilt spørsmålstegn ved om den etablerte forlagsbransjen i Europa har tilstrekkelige incitamenter for å utvikle den digitale linjen. Slik vi ser det er det ingen tvil om at de store aktørene i Europa for lengst har tatt denne utfordringen, men at bærekraftige løsninger fremdeles er under utvikling. Innen digitale løsninger for kunnskapslitteraturen er europeiske aktører sågar ledende. På allmennt markedet er som tidligere nevnt situasjonen mer kompleks, fordi den trykte boka fortsatt anses som et kulturelt gode med spesielle, språkpolitiske, utdanningspolitiske, demokratiske og kulturpolitiske verdier som gjør at den må gjøres tilgjengelig via velassorterte fysiske bokhandler og nettbokhandlere. De teknologiske løsningene er fortsatt i stor grad kontrollert av selskaper som opprettholder proprietære egenskaper ved sitt boksalg. Kulturpolitisk kan det se ut som de europeiske landene, anført av Frankrike, forsøker å få til felles regulering av e-boka og den trykte boka, både når det gjelder fastpris og moms. Om dette lar seg gjøre mer allment på europeisk basis er ikke avklart i dag.

A5. Oppsummering det europeiske allmennt markedet

Situasjonen på det allmennt kulturelle bokmarkedet i Europa er preget av store forskjeller landene i mellom. Det er likevel mulig å trekke noen forsiktige konklusjoner. I land som har boklov, og som også har en bevisst bok- og kulturpolitikk, legges det vekt på å fremme mangfold både i distribusjon og produksjon av bøker. Dette fremmer ikke minst betydningen av det som kan kalles midtutgivelsene, det vil si verdifulle bøker, som ikke nødvendigvis har et stort salgspotensial. Bestselgerpressen later til å være størst i friprislandene. Det er ikke mulig å si at friprissystemer entydig fremmer konsentrasjon i bransjen, men situasjonen i Storbritannia, Danmark og Sverige er preget av få store og dominerende aktører både på forlags- og bokhandelsiden. I tillegg kommer at forfatterens rettigheter later til å være svakere beskyttet i friprissystemene – Danmark, Sverige, Storbritannia.

Delrapport B. Europeisk fag- og kunnskapslitteratur

Som skissert i kapittel 2, kan det knyttes ulike verdimessige, politiske argumenter for og i mot de ulike legitimeringsnormene og dermed for og i mot de ulike reguleringsregimene. En boklov vil fremheve bokmediets og bokkulturens betydning og egenart, mens et friprissystem kan legitimeres gjennom konkurranselovgivningens vektlegging av bokkjøperes frie valg (av både bok og distribusjonskanaler, og med digitale bøker også valg av noe annet enn en trykt bok), samt markedets evne til å redusere pris for forbrukeren. Om de politiske myndighetene ønsker det, kan de altså gjøre kulturpolitiske valg ved å vektlegge ulike legitimeringsnormer. Når det gjelder fag- og kunnskapslitteratur er den politiske horisonten imidlertid bredere enn for skjønnlitteraturens del, og omfatter også kunnskapspolitiske normer og mål knyttet til skole- og universitetspolitikk i tillegg til språkpolitikk. Dermed er det også andre politiske virkemidler enn prisregulering (fast vs. fri) som er viktige å trekke inn i analysen. Generelt er betydningen av prisregulering avhengig av hvorvidt en eventuell boklov eller bransjeavtale overhodet omfatter skole- og utdanningslitteratur og akademiske utgivelser av alle slag.

Som vi har beskrevet i kapittel 2 og 3, skiller boklovene seg på dette punktet. Spesielt i Nederland har det som tidligere nevnt vært en diskusjon knyttet til dette, siden de store forlagene i Nederland også er sterke, internasjonale aktører i det akademiske forleggeriet.²⁷³ Hvordan relasjonen mellom produksjon, distribusjon og resepsjon er organisert, må med andre ord studeres spesielt i de europeiske landene også på dette litteraturområdet, uavhengig av om de ellers har boklov, bransjeavtale eller fripris for annen litteratur. Underveis må også betydningen av andre virkemidler tas med i betraktningen, så som momsfratak, støtteordninger for produksjon og distribusjon av fag- og kunnskapslitteratur, andre språkpolitiske og utdanningspolitiske reguleringer som virker inn på tekstproduksjon og bokproduksjon. Feltet angår således kulturpolitiske og kulturøkonomiske sider av fag- og kunnskapslitteraturens industrielle organisering knyttet f.eks. til import og eksport, akademisk publisering, spesialiserte

²⁷³ Se følgende diskusjon rundt fast- og friprisregimer i Nederland fra *Book and Market*, 2002, http://www.scp.nl/english/Publications/Summaries_by_year/Summaries_2002/Book_and_Market/Book_and_Market (sist besøkt 11.2.2012).

fagbibliotek og bibliotekstjenester. Og på en helt annen måte enn i allmennmarkedet er det også nødvendig å diskutere den digitale utfordringen for fag- og kunnskapslitteraturens del.

Denne delen av utredningen er organisert rundt følgende punkter:

I B1 tar vi for oss distribusjons- og salgssystemene for fag- og kunnskapslitteratur i de ulike land og ser blant annet på størrelsesforhold og av ulike delmarkeder i den øvrige forlagsbransjen. Om forlagene er spesialiserte eller generelle utgivere, er som vi tidligere har vært inne på av spesiell betydning i forhold til produksjon av læremidler og akademisk og vitenskapelig faglitteratur.

I B2 tar vi spesielt for oss utviklingen innenfor det internasjonale vitenskapelige forlagsmarkedet for akademisk publisering, og spesielt det området som gjerne kalles STM (Science, technology, medicine). Vi påstår at dette feltet er iferd med å bli et omdreiningshjul i det internasjonale forleggeriet, der inntjening er spesielt høy og der konsentrasjonstendenser tiltar internasjonalt.

I B3 ser vi på fagbokforfatterens situasjon i de ulike land og språkmarkeder, og i B4 ser vi på den digitale utviklingens innvirkning på forleggeri og forfatterskap innenfor fag- og kunnskapslitteratur.

B1. Produksjon og distribusjon av kunnskapslitteratur

Noe av det første vi vil peke på er forskjellen i de europeiske land, mht hvorvidt forlagene som arbeider med fagbøker og skolebøker, er spesialiserte, dvs. rene fagbokforlag, eller om de også samtidig gir ut skjønnlitteratur, barnebøker eller annet. Et gjennomgående trekk i det europeiske forleggeriet er at de største forlagsgruppene, med størst omsetning og inntjening, er mer eller mindre rene utdanningsforlag. For eksempel er de fire største tyske forlagene rene fagbok- og skoleforlag. Der det er store sammenslåinger og forlagskonserner, rangerer de høyest som kombinerer allmenne forlag med fagbokforlag. Rene skjønnlitterære forlag er derfor ofte små, sammenlignet med store fagbokforlag, og i Skandinavia er det vanlig at mellomstore og store forlag både gir ut mange typer skjønnlitteratur (barnebøker, krim, noveller og romaner) og sakprosa av ulik art (kunnskapsbøker, hobbybøker, essays, allmenn sakprosa mm). I de nordiske land er det også slik at store forlag har en overgripende utgivelsesprofil og derfor også har store og viktige lærebokavdelinger og akademiske imprints eller

delforlag. Denne bredden i utgivelser fra ett og samme forlag er mindre vanlig i store markeder (Spania, Frankrike, Tyskland, England).

Men det betyr at også for disse brede, kombinerte forlagene er inntjeningen fra skole- og undervisningsmarkedet stor og ofte større enn inntjeningen de har fra allmennmarkedet (skjønnlitteratur og allmenn sakprosa). Det kreves samtidig betydelige investeringer i kapital og kompetanse mht å utvikle undervisningsmateriale og lærebøker. Av denne grunn er det generelt vanskeligere for nykommere å etablere seg i skolebokmarkedet, spesielt på lavere trinn, der man må forholde seg til løpende pedagogiske reformer og offentlige reguleringer av undervisningsformene. Det er imidlertid nødvendig å være oppmerksom på at det er svært varierende betingelser og strukturer rundt produksjon og distribusjon av kunnskapslitteratur i de europeiske landene.

Det er viktig å se at det i alle europeiske land er spesialiserte delmarkeder for de ulike utdanningstilbudene, og at disse har ulike produksjons- og distribusjonsbetingelser som virker inn på konkurranseforhold og det offentliges mulighet til å utøve en kultur- eller kunnskapspolitisk rolle. Det er naturlig å skille mellom fire markeder:

- 1) det nasjonale, institusjonaliserte bokmarkedet knyttet til grunn- og videregående utdanning.
- 2) det nasjonale eller regionale bokmarkedet knyttet til bokproduksjon innen høyere utdanning (høgskole, universitet, fagutdanning).
- 3) det engelskspråklige (internasjonale) bokmarkedet knyttet til det engelske språkets styrkede posisjon som det internasjonale "lingua franca" for alle vitenskaper som i stigende grad konkurrerer med den nasjonalt eller regionalt produserte litteraturen på andre språk innenfor høyere utdanning.
- 4) det akademiske publikasjonssystemet, internasjonalt og nasjonalt.

De nasjonale bokmarkeder for grunnskole og videregående utdanning

Tall fra OECD viser at i gjennomsnitt 80 prosent av en generasjonskohort går videre fra obligatorisk skole og gjennomfører videregående utdanning (secondary). De skandinaviske land ligger her over gjennomsnittet, og har også en høyere andel av videregående elever som fullfører når de er over 25 år. Forøvrig scorer gjerne europeiske land som Italia, Spania og Portugal lavest på flere indikatorer, men her er også generasjonsforskjellene størst og en sterk vekst i utdanningssektoren også synlig. Yngre kohorter er i ferd med å utdanne seg mer enn sine foreldre både i videregående og høyere utdanning (tertiær). I gjennomsnitt tar 35 prosent av personer over 25 år høyere utdanning, og vekst ventes i følge OECD spesielt i Frankrike, Polen og Luxembourg.²⁷⁴ På kostnadssiden kommer Norge høyt opp på listene og scorer klart høyere mht investeringer pr. elev/student enn mange andre europeiske land. Tallene viser flere viktige premisser for forlagsindustrien: Veksten i utdanning er stabil, og skoler og utdanningsinstitusjoner i Europa vil vokse videre. Bøker og digitale læringsmidler vil være store stabile markeder i vekst. Samtidig forventer forleggere at man i dagens situasjon vil forsøke å få kostnadene ned gjennom f.eks økt standardisering, digitalisering og nettløsninger med fri tilgang, osv. I denne sammenheng ønsker europeiske forleggere å fremheve den kompetansen og kvalitet de står for i produksjon av læremidler. Spesielt fremholder de at fordelene med digitale læringsmidler kan fremstå alt for lyseblå i forhold til de kravene som må stilles til læremiddelkvalitet og hvordan dette påvirker læringsutbyttet.²⁷⁵

På forlagssiden finnes det store spesialiserte forlag i de store landene, og allmenne, mellomstore, kombinerte forlag i både store og små land. Alle markedene er nasjonale og på forskjellige måter knyttet til utdanningspolitiske, språkpolitiske og kunnskapspolitiske mål og valg av virkemidler i ulike europeiske land. Spesielt viktig i den kulturpolitiske regulering av skolebokproduksjon er graden av statlig engasjement og kontroll over produksjon og distribusjon. På produksjonssiden er det snakk om rutiner for forhåndsgodkjenning av skolebøker, finansiering av produksjon av innhold,

²⁷⁴ Education at a Glance, 2010. OECD Indicators

²⁷⁵ I et utkast til statement fra IPA (International Publishers Association) i 2012 heter det bl.a. "Digital learning resources bring new costs of their own, and the cost-benefits from the use of digital technology may not be readily evident. Production cost is only a minority of the cost of producing quality learning material".

f.eks gjennom tilskuddsordninger, direkte produksjon gjennom statseide forlag (som f.eks i Hellas og enkelte land i Øst Europa). Tradisjonelt har produksjonskontroll enten vært legitimert ut fra pedagogiske regimer eller også ut fra ønsker om å kontrollere enhetlige fremstillinger av historien, språkbruk eller nyere fortolkninger av samfunnets kulturelle identitet og mangfold. I dag er slik kontroll dessuten økonomisk motivert, fordi det offentlige kan håpe det er penger å spare dersom man går fra trykte til digitale tekster og bøker. Dette har ført til at man har mange ulike systemer i Europa der relasjoner mellom forlag, bokhandlere, skoler og familier innenfor skolebokproduksjon og -distribusjon varierer.

Tabellen nedenfor gir en oversikt over variasjonsmuligheter i de ulike leddene innenfor skolebokmarkedet i europeiske land.

produsent	innkjøpskontroll	distribusjon	støtteordning
Forlag (privat eller statseid)	lærer	bokhandel	refusjon i bokhandel
Forlag (privat eller statseid)	innkjøpskomité	kommune/fylke	refusjon via skatt e.l.
Forlag (privat eller statseid)	skole	direkte til skole	skolefinansiering
Forlag (privat eller statseid)	sentral skoleforvaltning	Nettbasert (rene nettbøker eller kombinasjoner med bok)	fri nettilgang
Statlig organisasjon	Forpliktet medlemskap	Nettbasert (rene nettbøker eller kombinasjoner med bok)	Fri nettilgang

I Vesteuropeiske land har utvikling av læremidler tradisjonelt vært lagt til forlagsbransjen og ikke til statseide foretak som kunne tenkes å ville påvirke fremstillinger av nasjonens historie og posisjon i det internasjonale samfunn ut fra politiske eller doksiske forestillinger. I dagens situasjon er statlige aktører igjen blitt aktive pådrivere i retning av å få skolebokproduksjon over på digitale plattformer, med bl.a. den argumentasjonen at dette reduserer utgifter for foreldre og skoler. Et eksempel på et tiltak som faller inn i den nederste kategorien er, Norsk Digital Lærings Arena (NDLA).

Tabellen nedenfor viser organisering av lærebokmarkedet i utvalgte land²⁷⁶

	Sveits	Tyskland	Storbritannia	Spania	Sverige	Ungarn	Østerrike	Finland
Antall lærebokforlag i markedet	5 (pluss en rekke små aktører)	Ca. 80	Ca. 50	Ca. 40	12-15 (4 store deler 80 % av markedet)	Ca. 60 (6-8 store)	Ca. 100 (kun 15 med omsetning over 1 mill. Euro)	Ca. 8
Finnes det et system for godkjenning av lærebøker?	Avhengig av Kantonen. Som regel noen føringer	Delstatene/ "Länder" godkjenner lærebøker til bruk i skolen.	Nei	Nei	Nei	Nei	Ja	Nei
Finnes det restriksjoner på antall bøker?	Avhengig av Kanton: hvis restriksjon, 1-2 bøker til hvert fag	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Ja. 10-20 versjoner fra ulike forleggere, avhengig av fagets viktighet	Nei
Hvem bestiller bøkene fra forlagene?	Skolene	Lærere	Lærere	Lærere	Skoler bestiller fra bokhandlere eller forlag	Skolene	Lærere bestiller fra bokselgere. Bokselgere bestiller fra forleggere. Egen nettside for bestilling og betaling.	Grunskolen: kommunen. Vidg skole: bokhandlere.

²⁷⁶ Basert på: EEPG survey of the textbook situation in 20 European countries (Spring 2010), hvilket er et notat vi har fått fra Paul Hedlund i Gyldendal. Undersøkelsen inkluderer ikke flere av de landene vi har omtalt spesielt i denne utredningen.

Hvem betaler for bøkene?	Staten eller Kantonen	Avhengig av Länder betaler foreldre 100, 50 eller 0 %. Lokale myndigheter betaler det foreldre ikke betaler	Lokale myndigheter	Avhengig av delstatene: foreldre, delstats - eller lokale myndigheter	Skoler eller lokale myndighet.	Foreldre, med unntak av vanskeligstilte barn som får det dekket av staten	Staten ved Finansdepartementet betaler ca. 85 %. Foreldrene betaler resten	Kommunen for grunnskolen. Elever eller foreldre for vdg skole
--------------------------	-----------------------	---	--------------------	---	--------------------------------	---	--	---

I mange land er det fortsatt en målsetning å distribuere skolebøker gjennom bokhandlene, fordi man mener dette skaper gode effekter for deres omsetning og sikrer at alle familier må oppsøke bokhandlene. Slik vil barn og foreldre samtidig bli oppmerksomme på mangfoldet i bokhandelen og få et innblikk i den generelle bokkulturen. Dette fungerer godt i fastprisland og kan kombineres med former for refusjon til familienes skolebokkjøp. I Frankrike og flere tyske Länder er det et system der læreren deler ut et skjema som foreldre eller barn må ta med i bokhandlene, og der bokhandlene blir refundert av staten for dokumentert salg. I Frankrike er dette systemet blitt digitalisert og elever får utlevert et kjøpekort som er forhåndskodet for de bøker som må kjøpes. På denne måten blir bokhandelen umiddelbart refundert for sitt salg. Det statlige finansieringssystemet for læremidler omfatter aldersgruppene 6-10 år (école élémentaire) og 11-15 år (collège). For élémentaire finansieres bare papirbaserte lærebøker, mens for collège finansieres både hardware og software for digitale læremidler, i tillegg til lærebøker. For aldersgruppen 16-18 (lycées généraux/lycées professionnels) år er det privat læremiddelfinansiering, men i noen grad finnes en regional finansiering av digitale læringsressurser.²⁷⁷ Systemer med salg i bokhandel finnes også uten noen form for subsidiering i f.eks Italia, Belgia (flamsktalende del), Spania og Irland.

Østerrike har lenge hatt gratis skolebøker for lavere skoletrinn og en egen lov om foreldresubsidiering har vært bestemmende for et sinnrikt system med refundering av skolebokkjøp via østerrikske bokhandlere. Skolebøker er ikke dekket i bokloven, men også for skolebøker må et forlag angi en minstepris slik at boken også kan selges i

²⁷⁷ Den norske forleggerforeningens læremiddelutvalg: "Publisering av digitale læremidler. Sammendrag av rapport fra utvalgte europeiske land". Dette er et norsk sammendrag av rapporten "Educational Publishing Country Reports", publisert av International Publishers Association 12. januar 2010.

bokhandel, utenfor det spesielle systemet for innkjøp som man har utviklet gjennom den såkalte "Schulbuchaktion". Systemet har eksistert siden 1972 og har gått gjennom noen små forandringer på 1990-tallet. Først med en innføring av 10% foreldrebetaling (1995), siden med frivillig retur og gjenbruk (1998).²⁷⁸

Systemet fungerer på følgende måte: Først fastsetter utdanningsdepartementet i Østerrike et høyeste bidrag som skal brukes til understøttelse pr. elev i østerrikes grunnskoler. Hvert år må forlagene få de titlene de ønsker å tilby skolene godkjent av myndighetene for så å bli oppført i "Skoleboklisten". Fra denne listen velger skolene de bøker de vil ha for de ulike skoletrinnene og bestiller dem direkte fra skolebokaksjonens nettsted, www.schulbuchaktion.at. Fra denne plattformen får skolen tildelt bokhandlere som befinner seg i deres nærhet og som tilbyr de bøkene de etterspør. Når de bestiller, får samtidig forlagene vite hvor stort opplag som må trykkes opp for det kommende skoleåret og de er forpliktet til å levere bøkene i god tid før skolestart. Innkjøpene blir dekket direkte via de avsatte beløpene for foreldrekompensasjon. Slik blir skolebokproduksjonen styrt av etterspørsel fra skolene, og innteks- og utgiftsstrømmene fordelt. Den fordelene man hadde fra det gamle systemet av å pålegge familiene å gå i den fysiske bokhandelen er riktignok borte, men effektiviteten i det nye systemet sikrer forlagene mot overproduksjon og opprettholder samtidig konkurranse mellom forlagene når det gjelder kvaliteten på utgivelsene. Fortsatt fantes det i følge Hanreich et al. 879 spesialbokhandlere for skolebøker i Østerrike. For skoleåret 2008/2009 var 188 forlag engasjert i produksjon av skolebøker i Østerrike. Omsetningen av skolebøker i Østerrike var i 2006 på over 100 mill. euro.²⁷⁹

I flere land, og spesielt i alle friprislandene, Storbritannia, Danmark, Sverige og Finland, men også i enkelte land med boklov eller annet fastprissystem, som f.eks Nederland, deler av Tyskland og Norge, går skolebokdistribusjon i dag helt utenom bokhandlene. Her er innkjøpet organisert som offentlige innkjøp med bruk av offentlige anbudssystemer tilsvarende det norske Doffin-systemet (Public procurement). Disse anbudssystemene virker på den ene siden som åpne systemer for konkurranse mellom

²⁷⁸ Hanreich et. al. op. cit.

²⁷⁹ Ibid.

forlagene. Men i følge våre informanter kan anbudene også stykkes opp og utformes slik at EUs konkurransereglement ikke blir like rigid praktisert overalt.

I Danmark hevder våre informanter at lærerens stilling er spesielt sterk, og at offentlige innkjøp gjennom skole eller kommuneforvaltning vil anses som et inngrep i lærerens autonomi og faglige integritet. Men i andre land, og i den europeiske forleggerforeningen, er det en viss bekymring for at de økonomiske nedgangstidene i Europa vil bringe økonomiske prioriteringer til topps. Den europeiske forleggerforeningen og bokselgerforeningen er opptatt av at slike innkjøpssystemer ikke definerer pris som eneste eller viktigste kriterium for anbudene, men kvalitet, og ikke minst i forhold til utviklingen av elektroniske læremidler, undervisningspakker og oppgradering. Et rent prisbasert anbudssystem vil fort kunne føre til at kvaliteten på læremidlene blir lidende.²⁸⁰ Det er blant annet slik overveielser som ligger til grunn for at det er fastprissystemer for undervisningslitteratur i de fleste land med boklover.

Markedet er i stor utvikling som følge av at digitale læringsmidler er i ferd med å finne en tydeligere plass i skole og læreplaner. Forlagene i europeiske land er derfor overalt i gang med å utvikle digitale produkter. Her er norske forlag meget langt fremme, og i stedet for overføringsverdi til Norge, er det snakk om overføringsverdi fra Norge til Europa. Det kan f.eks tenkes å være et marked for de digitale løsningene som for tiden utvikles i de store norske forlagenes undervisningsavdelinger. Norge er langt fremme når det gjelder kollektive avtaler og samarbeid mellom forlagene. Men i det digitale markedet møter forlag og bokhandlere også nye konkurrenter; internasjonalt er både Google og Apple i ferd med å utvikle teknologi (brett og tavler mm) som kan knyttes til deres ulike distribusjonsmodeller (Android, iTunes/apps) og som lett kan tilpasses ulike språkmarkeder og utdanningsmarkeder. Spesielt er Apple i ferd med å etablere seg i markedet for høyere utdanning.²⁸¹ Som et norsk eksempel på hvordan dette markedet internasjonaliseres kan det nevnes at Pearson i desember 2008 kjøpte det norske

²⁸⁰ Samtaler med Francois Dubruille og Anne Bergman-Tahon, Brussel 7. og 8. februar, 2012. Andre uheldige konsekvenser kan også være forbundet med at forlagene setter prisen på boka lavt, men skaper tilleggstjenester på nettet som gjør at skoler og elever likevel betaler.

²⁸¹ Se http://www.economist.com/blogs/babbage/2012/01/apple-and-digital-publishing?fsrc=nlw|newe|1-20-2012|new_on_the_economist, (sist besøkt 21.1.2012)

digitale undervisningsverktøyet Fronter.²⁸² Nasjonalt finnes det også mindre, lokale tilbydere av pedagogisk tilpasset innhold, spesielt til de lavere skoletrinn og fag der produksjonskostnader ikke er så høye.

Mens e-bokmarkedet innenfor allmennmarkedet i Europa utvikler seg sent, og nesten ikke i det hele tatt, i følge noen kommentatorer, er situasjonen helt annerledes innenfor publiseringsindustrien for høyere utdanning. Europeiske forleggere forsøker å komme på offensiven, men har to store utfordringer. For det første er den digitale nettbokhandelen i ferd med å utkonkurrere de lokale campusbokhandelene og gjøre de fysiske utsalgstedene overflødige. For det andre er den engelskspråklige litteraturen utviklet ved de store multinasjonale undervisningsforlagene i ferd med å kapre stadig større andeler av "textbook"-markedet ved europeiske læresteder. For det tredje er e-bokindustrien for full fart inn med lesebrett og skjermlesning som fremste distribusjonsmåter, og her snakker vi nesten utelukkende om internasjonale aktører som Apple, Amazon og Google. I bibliotekssektoren har det dessuten utviklet seg en helt ny situasjon rundt tidsskriftsindustrien, og som vi skal se i forbindelse med vår analyse av STM-forlagene i Europa og internasjonalt har dette ikke bare økonomiske konsekvenser for forlagsbransjen, men i høyeste grad også kulturelle, demokratiske og språkpolitiske konsekvenser for de europeiske landene.

Den europeiske forlagsbransjen (med unntak av de store flernasjonale aktørene) er bekymret for om utviklingen vil føre med seg redusert omsetning og inntjening i denne sektoren, til tross for det stabile behovet for utvikling av læremidler. I økende grad ser det ut til at inntjening finner veier til de store, internasjonale aktørenes bunnlinjer. Undervisningsfeltet er i ferd med å bli et av de viktigste transnasjonale investeringsområdene for store og mellomstore europeiske forlag. Et eksempel på dette er den finske forlagsgruppen SanomaWSOY. Utdanningssektoren i konsernet er nå etablert i følgende europeiske land, i tillegg til Finland: Nederland, Belgia, Ungarn, Polen, Russland og Sverige. Nettosalget innenfor sektoren var i 2010 249 millioner euro. Selskapets forretningsmodell bygger blant annet på å kople undervisningsfeltet opp mot andre deler av selskapets medieportefølje og utvikle regionale markeder innenfor et

²⁸² Se: <http://blogs.msdn.com/b/ukeducationpartnernews/archive/2008/12/11/pearson-acquires-fronter.aspx> (sist besøkt 13.02.2012) og <http://www.pearsonfronter.com/e1/home.html> (sist besøkt 13.02.2012)

helhetlig europeisk perspektiv. Dette lå også bak SanomaWSOYs kjøp av Bonniers interesser innenfor undervisningsmarkedet både i Finland og Sverige i april 2011.²⁸³

Et annet eksempel på en dominerende internasjonal undervisningsgruppe er det tyske Klett-Gruppe som er Tysklands nest største forlag og som har 40 avdelinger i 16 land foruten Tyskland. Omsetningen var i 2010 på 465 millioner euro.²⁸⁴

På det nåværende tidspunkt står de norske undervisningsforlagene sterkt og har et klart nasjonalt fortrinn, men samtidig kan det relativt lukrative norske markedet være interessant også for store internasjonale aktører. Et eksempel på dette kan observeres innenfor høyere undervisning hvor Pearson er i ferd med å etablere seg både i Norge og Danmark med grunnbøker innenfor store fagfelt, som tilbys med svært gunstige rabatter.²⁸⁵

B2. Akademisk litteratur

Den mest profitable delen av den store internasjonale forlagsindustrien finnes innenfor STM feltet (Science, Technology, Medicine). Dette forlagssegmentet kan defineres på litt ulik måte. Det kan være en del av et totalt forlagskonsept og omfatter ikke da bare det som i streng forstand er naturvitenskapelige disipliner, men alle former for akademisk publisering – også innen samfunnsvitenskap, humaniora, jus osv. Det kalles da ofte akademisk forlagsvirksomhet, på engelsk "academic" eller "scholarly publishing". Det er et felt der det publiseres mange ulike forlagsmessige produkter – læremidler for høyere utdanning i form av bøker så vel som elektroniske læremidler og "teaching packs", monografier, vitenskapelige avhandlinger, antologier, og sist men ikke minst, vitenskapelige tidsskrifter. Fordi det genereres informasjon fra de vitenskapelige kretsløpene til de mer allmenne og anvendte feltene innen medisin, teknisk industri,

²⁸³ <http://www.sanoma.com/about-us/sanoma-in-brief/news/sanoma-acquires-learning-business-in-finland-and-sweden-and-divests-its-general-literature-operations> (sist besøkt 13.02.2011)

²⁸⁴ Frankrike, Spania, Sveits, Østerrike, Tsjekkia, Slovakia, Polen, Ungarn, Slovenia, Kroatia, Serbia, Bosnia, Bulgaria, Hellas, Romania, Ukraina. Se: <http://www.klett-gruppe.de/sixcms/media.php/35/Imagebrosch%C3%BCre%20Klett%20Gruppe%202011.pdf> (sist besøkt 13.02.2011)

²⁸⁵ Opplysninger fra direktør Anne Posner i Studia og adm. direktør Hanne Salomonsen i Gyldendal akademisk i Danmark.

ledelse, politikk og økonomisk styring, kan forlagsvirksomhetene innen akademisk publisering med hell knyttes til andre medier og informasjonskretsløp, f.eks nyhetsmedier eller profesjonsspesifikke publikasjoner. Det beste eksemplet på dette er Thomson Reuter som i 2010 var den tredje største forlagsgruppen i verden med en omsetning innenfor forlagsdelen av virksomheten på \$ 5,637 milliarder.

At STM er blitt en så viktig betegnelse, fanger opp nettopp det forretningsmessige, gunstige med dette feltet, og fenomenet har gjort International Association of Scientific, Technical & Medical Publishers til en organisasjon for spesielt profitable forlag.²⁸⁶ Denne delen av bokbransjen har sin egen store hall ved internasjonale bokmesser, som i Frankfurt, der Hall 4.2, som kombinerer Educational og Academic Publishing, og er en av messens største.

Når vi diskuterer overføringsverdi fra de europeiske boksystemene til norske forhold, er det viktig å forstå at dette feltet er det mest lønnsomme i hele bransjen, og at det derfor er i ferd med å utvikle seg nye maktstrukturer i det internasjonale forleggeriet. En avgjørende årsak til dette er at det er innenfor STM at den raskeste utviklingen av digitale produkter og nettbaserte løsninger foregår. Allerede 2005 utgjorde nettbasert publisering av forskningsresultater 57 prosent av det totale europeiske markedet for forskningspublisering. Og i mai 2011 slo Bill Cook, Director of Publications i American Geophysical Union, fast: In 1995, nearly all publishing was print. In 2011, nearly all publishing is electronic."²⁸⁷

Hvor viktig akademisk, STM forleggeri og undervisningspublisering er for tiden, viser seg om man betrakter listen over de største forleggerne i verden. I 2010 representerte STM forlagene 43 prosent av omsetningen for de ti største forlagsgruppene i verden. Undervisningsforlag stod for 26 prosent, mens allmennforlagene representerte 31 prosent. Av de tjue største forlagsgruppene i verden befant åtte seg innenfor feltet STM,²⁸⁸ og tre var primært undervisningsforlag.²⁸⁹ Det er interessant å legge merke til at

²⁸⁶ <http://www.stm-assoc.org/>

²⁸⁷ www.arl.org/bm~doc/mm11sp-cook.pdf (sist besøkt 11.02.2011).

²⁸⁸ 1. Pearson (britisk) (det hører med til historien at de også eier Penguin), 2. Reed Elsevier (nederlandsk/britisk/amerikansk), 3. Thomson Reuter (kanadisk/britisk), 4. Wolters Kluwer (nederlandsk), 11. Holzbrink (tysk) også noen interesser i allmenn forleggeri og særlig utdanning), 13. Wiley (britisk/amerikansk), 19. Springer (oppr. tysk), 20. Informa (britisk) (eier bl.a. Taylor and Francis).

innenfor STM feltet er de fleste dominerende forlagene opprinnelig europeiske, selv om de også har store avdelinger, og delvis har etablert seg, i USA. Som tidligere nevnt er akademisk forleggeri et mangslungent felt. Det omfatter de mest kommersielle og lønnsomme delene av internasjonal forlagsvirksomhet,²⁹⁰ tradisjonsrike akademiske forlag som Oxford²⁹¹ og Cambridge University Press, mindre og spesialiserte fagforlag, og små europeiske akademiske forlag som f.eks Universitetsforlaget i Norge, som er en del Aschehoug gruppen, eller det lille Oslobaserte Unipub. Nettopp det svært uensartete ved forlagsgruppen, gjør at den vanskelig kan behandles under ett.

Den delen av denne forlagsbransjen som er viktigst å studere med tanke på overføringsverdi til Norge, er de relativt små, men likevel kulturelt betydningsfulle akademiske forlagene i Europa. En grunn til at disse forlagene er så betydningsfulle er at publisering er en integrert del av selve forskningsprosessen. Uten muligheten til å kunne publisere resultater av forskning, ville mye av det akademiske arbeidet være uten betydning. Men det er viktig å være oppmerksom på hvor forskjellig det arbeid som utføres innenfor forsknings- og akademiske institusjoner, er fra fag til fag og fra institusjon til institusjon. Prosessene og resultatene innenfor naturvitenskapene er svært forskjellige fra aktiviteten innenfor humaniora. Felles er likevel at ny forskning bygger på foregående, og at ny viten må spres gjennom etablerte publikasjonskanaler. Det er her den akademiske forlagsvirksomheten kommer inn. Mangfold, både i et økonomisk og kulturpolitisk perspektiv er viktig i denne delen av forlagsverden. De store STM forlagene i dag er internasjonale aktører som i de senere årene også har kjøpt seg inn og markert seg innenfor de samfunnsvitenskapelige og humanistiske fagområdene. De mindre akademiske forlagene som tradisjonelt har vært viktige innenfor samfunn- og humanvitenskapene i de ulike europeiske land, er kommet under press. Ved siden av å være en del av de ulike akademiske feltene i de enkelte land, bidrar disse forlagene til den allmenne samfunnsdebatten og til allmenn kunnskapsheving. Forskning og vitenskap er en viktig del av de politiske og kulturelle

²⁸⁹ 7. McGraw-Hill Education (amerikansk), 9. Gengage Learning (kanadisk/amerikansk), 10. Scholastic (amerikansk) (også store innenfor barnebøker).

²⁹⁰ En meget kritisk framstilling av denne delen av internasjonal forlagsvirksomhet er Monbiot, George (2011) "Academic publishers make Murdoch look like a socialist", The Guardian 29.08.2011 <http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/aug/29/academic-publishers-murdoch-socialist> (sist besøkt 24.01.2012)

²⁹¹ Nummer 22 på listen over verdens største forlag.

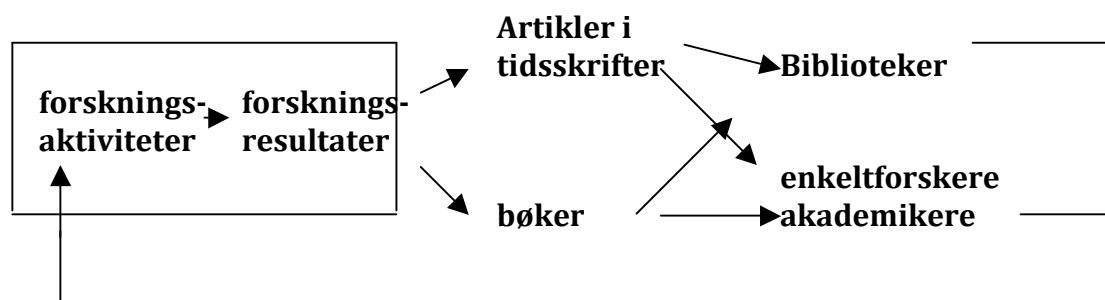
offentlighetene i Europa. Dette er et særlig viktig hensyn utenfor det engelske språkområdet som er svært internasjonalisert, og spesielt for de mindre europeiske språkene.

Å publisere forskning

Forlagsindustriell publisering av forskningsresultater har tre viktige funksjoner. For det første gjør publisering forskningens resultater og funn videre kjent i ulike offentlighetssammenhenger. Forskningsresultatene blir tilgjengelig og spredd på en helt annen måte enn om de bare forble tilgjengelig i form av "papere" for kongresser og seminarer, eller i form av notater og upubliserte manuskripter. For det andre danner publisert forskning grunnlag for læremidler og pensum innenfor utdanningsinstitusjonene. For det tredje har publisering også en viktig intern funksjon ved å gjøre det mulig å etterprøve, kritisere og anerkjenne andres forskningsresultater, noe som igjen gjør at publiseringen kan fungere som akademiske kreditering og evaluering.

Å publisere en akademisk tekst eller forskningsresultat er en prosess med mange ledd. Før en tekst kan publiseres blir den vurdert av fagfeller og redaktører, som ofte foreslår forbedringer og omskrivninger. Deretter blir artikkelen eller boka redigert av en akademisk redaktør. Internasjonalt er de gode forskningsredaktørene svært ettertraktete og respekterte. Etter publisering blir artikkelen eller boka ofte diskutert offentlig, men også vurdert i forhold til hvilken anerkjennelse forskningsinstitusjonen oppnår. I stadig sterkere grad får dette også følger for finansiering av videre forskning. Både tidsskrifter og forlag nyter godt av anerkjennelse og prestisje. Slik sett er forskningspublisering et sentralt element i forskningens kulturelle kapital. Akademisk forlagsvirksomhet er med andre ord både en del av bokbransjen, og en forutsetning for virksomheten innenfor forsknings- og høyere utdanningsinstitusjoner. Figuren under illustrerer forskningspubliseringens kretsløp.²⁹²

²⁹² Bearbeidet etter figur i Thompson, John B. (2005) *Books in the Digital Age*. Cambridge: Polity Press. (s. 82).

**Grunnlag for ny forskning. Anvendt i en videre offentlighet.
I undervisning.**

Omfang

I 2007 utgjorde verdensmarkedet for vitenskapelig publisering innenfor alle forskningsfelt 16 milliarder dollar, og dette omfattet bøker, tidsskrifter, referanseverk og databaser.

Tidsskriftomsetningen utgjorde ca. halvparten, og 55 prosent av omsetningen kom fra USA, 30 prosent fra Europa, 10 prosent fra Asia og Stillehavsområdet og 5 prosent fra resten av verden. STM området stod for 8,3 milliarder dollar (5,5 milliarder euro). For sammenlikningens skyld kan det nevnes at det globale markedet for humaniora og samfunnsvitenskap utgjorde 50 millioner euro. Det tyske markedet i streng forstand omfattet 200 millioner euro, det britiske (i Storbritannia, ikke internasjonalt) 170 millioner euro, og det franske mellom 80 og 100 millioner euro.²⁹³

110.000 mennesker er direkte sysselsatt innenfor denne delen av forlagsbransjen, 40 prosent i EU-området. Og i tillegg er mellom 20- og 30.000 knyttet til bransjen på full tid, frilansere av alle slag, noen av dem er på deltid, og de har ofte andre oppgaver innenfor publiseringsfeltet.

Elektroniske utgivelser vokser svært raskt både når det gjelder tidsskrifter og andre periodiske publikasjoner og bøker, ofte i formater som er mer utviklet og interaktive enn e-bøkene innenfor allmennmarkedet. I 2009 fantes det omlag 25.400 aktive akademiske tidsskrifter som publiserte til sammen 1,5 millioner artikler. De aller fleste av disse fantes både elektronisk og på papir.²⁹⁴ I 2009 fantes det omtrent 4360 såkalte 'open access' tidsskrifter.²⁹⁵ I 2008 ble det

²⁹³ Opplysningene er hentet fra: www.gfii.fr/.../c6d3773290c8778835502691c45b3e931c627ca0.pdf. (sist besøkt 12.02.2012)

²⁹⁴ Tallet var i 2008 96 prosent elektronisk innenfor STM området i streng forstand, og 87 prosent innenfor humaniora og samfunnsvitenskap.

²⁹⁵ Dette tallet omfatter både den typen tidsskrifter som drives på en grunnleggende idealistisk måte, og det store flertall som publiseres av STM forlag, og der forfatterne må betale for å få sine artikler publisert. Det vil si at forretningsmodellen ikke bygger på at biblioteker og abonnenter betaler, men at forskerne bidrar med et beløp som varierer for at artiklene skal vurderes, antas, redigeres og publiseres, og

anslått at kostnadene for å få publisert en fagfellelvurdert artikkel i et vitenskapelig abonnent tidsskrift på papir og i digital form, var 3.800 dollar. Men fagfellelvurderingen utføres uten betaling av andre akademikere.²⁹⁶ I 1998 skrev den amerikanske vitenskapsjournalisten Carol Kaesuk Yoon

[...] academia is a paradise for publishers. First the public pays for most scientific research through, for example, the National Science Foundation. Then universities pay the salaries of scientists who do virtually all the writing, reviewing and editing. Universities sometimes even provide free office space to journals. Finally, authors typically sign over their copyright to publishers, who can sometimes bring in many millions of dollars a year in subscriptions for a single high-priced journal -- subscriptions paid by university libraries supported by tax dollars and tuition.²⁹⁷

Langt de fleste vitenskapelige tidsskriftene publiseres i USA (ca 3.800 og Storbritannia (ca 1.900). Deretter følger Nederland (ca 700) og Tyskland (ca 600), så Japan, Frankrike, Sveits, Australia, Russland, Kina, Canada, Polen, Italia. 86 prosent (nesten 8000) av alle tidsskrifter er på engelsk, deretter følger flerspråklige (også betydelige innslag av engelsk) ca 750, fransk ca 250, spansk ca 200, tysk det samme, og andre også ca 200.²⁹⁸

Konsentrasjon og spesialisering

Mange av de utviklingstendensene som er påpekt i den internasjonale forlagsbransjen som helhet, er særlig tydelige innenfor STM og det sentrale akademiske forleggeriet. De store forlagskonglomeratene har i lang tid foretatt strategiske oppkjøp blant de store forsknings- og undervisningsforlagene. Samtidig har de konsentrert sine satsninger og etter hvert solgt seg ut av annet enn STM og tilhørende undervisningsområder. Det hører med til historien at siden profitraten innenfor denne delen av forlagsbransjen er så høy, er flere av de store STM forlagene også blitt kjøpt opp av internasjonale investeringsselskaper. Ett eksempel er hvordan den britiske investorgruppen Infinte

dessuten bidra til forlagets overhead. Dette betyr også at de som finansieres forskningen, får stadig større betydning også som bidragsytere til at forskningen publiseres. Det er mange (bl.a. EU) som etter hvert krever at forskningsresultatene skal gjøres tilgjengelig som 'open access'.

²⁹⁶ Opplysningene er hentet fra Ware, Mark & Michael Mabe (2009), *The STM Report. An Overview of Scientific and Scholarly Journal Publishing*. Oxford (International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers).

²⁹⁷ Yoon, Carol Kaesuk (1998) "Soaring Prices Spur a Revolt in Scientific Publishing" *New York Times* December 8, 1998. <http://www.nytimes.com/1998/12/08/health/soaring-prices-spur-a-revolt-in-scientific-publishing.html?ref=carolkaesukyoon> (Sist besøkt 27.01.2012)

²⁹⁸ Disse tallene bygger på oversikten over de tidsskriftene som inngår i Thomson Reuters *2010 Journal Citation Reports*. De er hentet fra Graham, M., Hale, S. A. and Stephens, M. (2011) *Geographies of the World's Knowledge*. London, Convoco! Edition. <http://www.zerogeography.net/2011/09/geographies-of-worlds-knowledge.html> (sist besøkt 24.01.2012)

Group står bak svenske Liber,²⁹⁹ og hvordan de britiske investeringsselskapene Candover og Civen har deltatt i utviklingen av Springer (Springer Science and Business Media) i 2004, etter sammenslåingen av det nederlandske Kluwer Academic Publishers og Bertelsman Springer Group. I 2009 ble så Springer kjøpt av det svenske investeringsselskapet EQT og GIC, som er det statlige investeringsselskapet i Singapore. I følge Springer selv er forlagsgruppen den nest største innenfor STM feltet.³⁰⁰

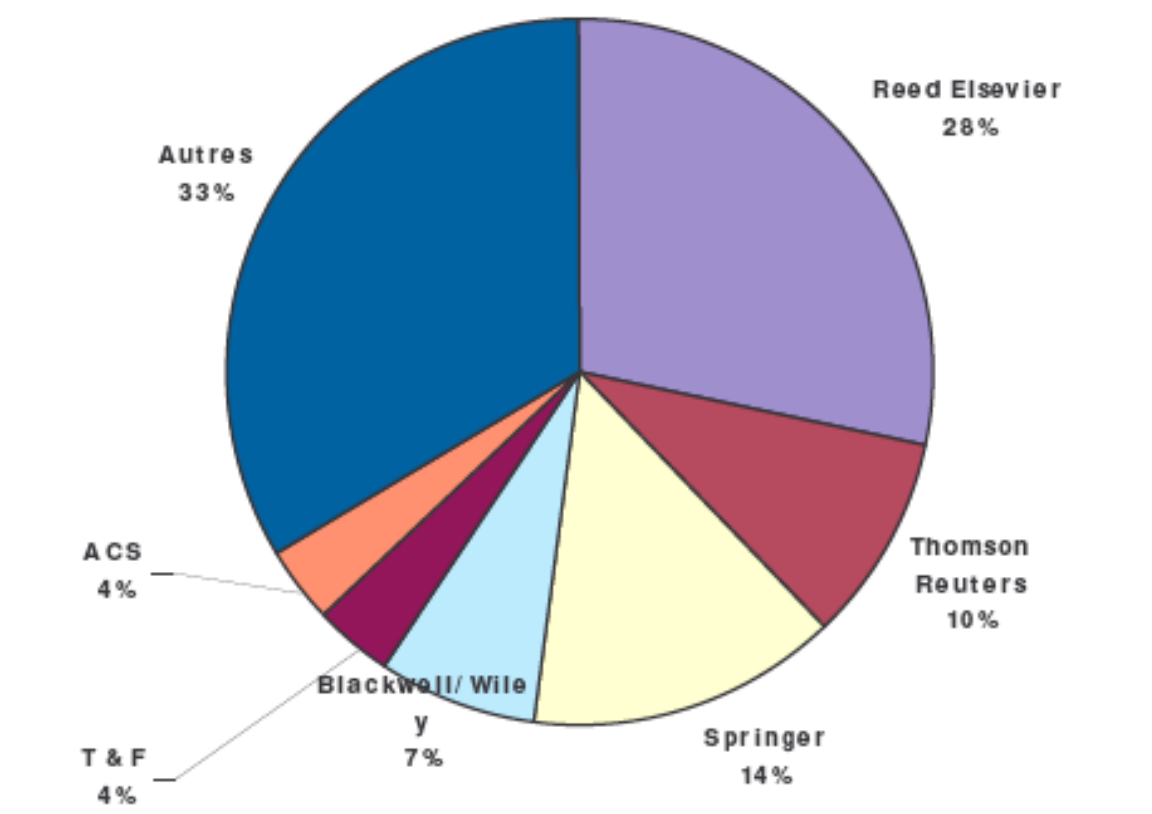
Som nevnt, har flere av de største av disse internasjonale akademiske forlagene sin opprinnelige base i europeiske land, spesielt i Nederland og Tyskland. De største forlagene innenfor STM-sektoren er Pearson (som også har interesser utenfor STM og det akademiske feltet), Reed Elsevier, Thomson, Wolters Kluwer, Springer, Taylor & Francis (som igjen er en del av Informa), Wiley (som også omfatter Blackwell). Innenfor sjiktet av mellomstore, akademiske forleggere finner man oftere nasjonale forlagsgrupper, også brede allmennforlagsgrupper, som gjennom ulike avdelinger eller datterselskaper (imprints) dekker alle former for utgivelser, slik situasjonen er for eksempel i Norge. Det finnes også en viktig gruppe utgivere innenfor denne sektoren som ikke er kommersielle og det er de såkalte "learned societies", som særlig publiserer tidsskrifter innenfor sitt spesialområde, som i enkelte tilfelle kan være svært omfattende. Et eksempel er American Chemical Society (ACS) som i 2009 representerte 4 prosent av markedet for vitenskapelige tidsskrifter.

I de ulike landene i Europa finnes det altså nasjonale eller regionale forlagsgrupper som er viktige og store innenfor vitenskapelig og akademisk publisering. Men ingen av dem har samme posisjon, hverken internasjonalt eller på det hjemlige marked, som de store og dominerende multinasjonale forlagene. Dette illustrerer også hvor kompleks og forskjellig forlagsbransjen er i de ulike europeiske landene. Bare de forlagene som makter å bevege seg over de nasjonale grensene og som er i stand til å bygge opp en engelskspråklig portefølje, blir dominerende og særlig lønnsomme. Slik sett er den pågående utviklingen innenfor det akademiske og vitenskapelige forlagsfeltet en enorm utfordring for eventuelle, europeiske ambisjoner om å bevare og utvikle andre europeiske språk enn engelsk som akademiske fagspråk.

²⁹⁹ www.infinitegroup.co.uk

³⁰⁰ <http://www.springer.com/about+springer/company+information/history?SGWID=0-175807-0-0-0> (sist besøkt 27.01.2012).

Illustrasjonen under viser den totale globale markedsandelen for de store vitenskapsforlagene innenfor kjerneområdet av tidsskriftspubliserings på STM-området i 2007.³⁰¹ Det totale markedet for feltet var den gang anslått til å utgjøre 8,3 milliarder dollar.

Utviklingen har ikke vært tilsvarende klar når det gjelder den delen av akademisk forlagsvirksomhet som er knyttet opp mot universitetsforlag (university and academic presses) og forlag som har konsentrert seg rundt humaniora og samfunnsvitenskap. Disse er ofte ikke kommersielle forlag i streng forstand. De eies av stiftelser som igjen ofte er knyttet til universiteter. De største av disse akademiske forlagene er Oxford University Press og Cambridge University Press, som begge også er aktive innenfor læremiddelproduksjon for høyere utdanning. De har et betydelig internasjonalt marked blant annen innenfor områder som internasjonal engelskopplæring (English Language

³⁰¹ *L'édition scientifique, technique et médicale en France et dans le monde: Chiffres clés et questions vives.* Université d'été du GFII. 10 septembre 2009.
<http://www.gfii.fr/uploads/docs/c6d3773290c8778835502691c45b3e931c627ca0.pdf?symfony=h434d0g6ecfglbq3mkrh34lq75> (sist besøkt 15.02.2012).

Teaching. ELT). Imidlertid har de mindre universitetsforlagene møtt problemer med synkende salg, spesielt til institusjonelle kjøpere. Universitetsbiblioteker har ikke lenger midler til bokkjøp, fordi prisene på særlig tidsskrifter og tilgang til digitale arkiver har gått opp.³⁰² Antall publiserte akademiske monografier er som en følge av dette gått sterkt ned, med det selvforsterkende resultat at prisene på de gjenværende titlene også er steget.

Distribusjon

Dette bringer oss over på den neste utviklingstendensen i det akademiske forleggeriet, nemlig hvordan omsetningsleddet har endret seg. De store STM og allmennakademiske forlagene markedsfører mer og mer sine produkter – bøker, men særlig tidsskrifter – i såkalte "pakker", innrettet mot de akademiske bibliotekene som betaler svært høye priser for å få tilgang både til papir og elektroniske utgaver. Dette skjer ofte ved hjelp av såkalte "gateway eller content hosts".³⁰³ Samtidig bukker de tradisjonelle campusbokhandlene under fra presset fra de internasjonale forlagene og fra nettbokhandlene, som har stor suksess på det akademiske feltet, særlig Amazon. I tillegg kommer kjededannelser på bokhandlersiden og priskrig når det gjelder rabattordninger, samt at subsidieringen fra universitetene i økende grad er falt bort. De store internasjonale undervisningsforlagene tilbyr i denne situasjonen attraktive og veltilpassede "teachingpacks" på engelsk, skreddersydd for stadig mer standardiserte og internasjonaliserte kurs ved europeiske universiteter.

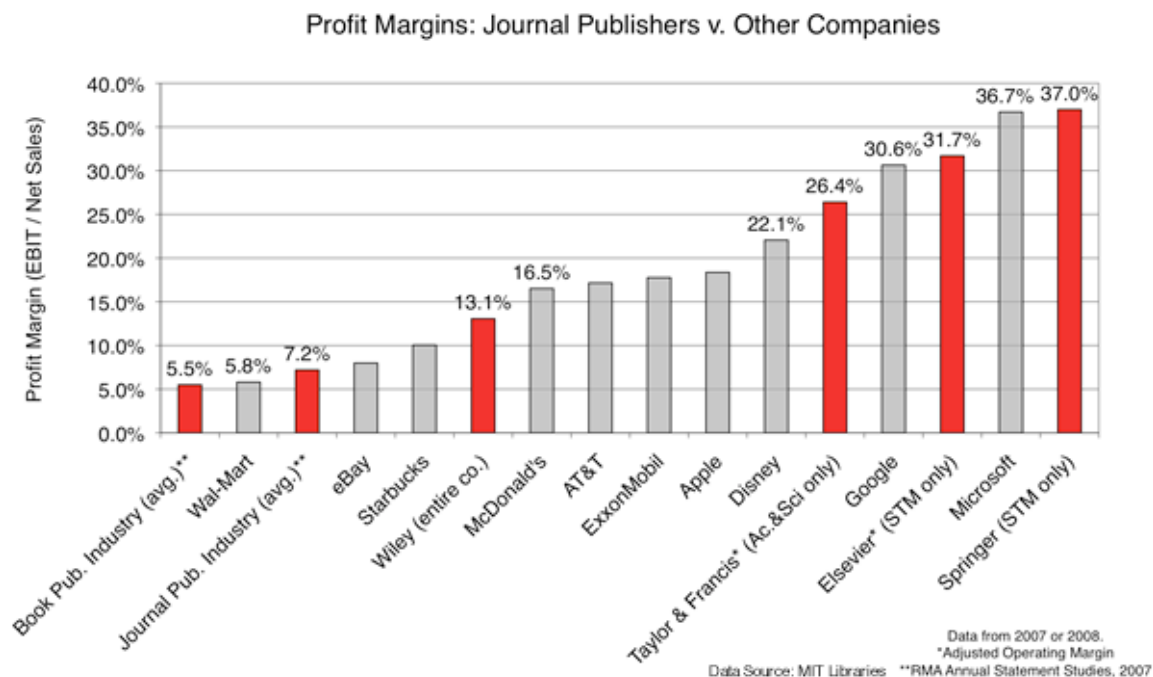
Den økonomiske betydningen av de store STM forlagenes virksomhet illustreres av grafen nedenfor som sammenlikner STM tidsskriftbransjen med andre kjente selskaper. Her er det viktige å legge merke til hvordan de store forlagene vi har omtalt over, har høy profittmargin, mens den internasjonale forlagsbransjen generelt og de allmennakademiske forlagene som gir ut tidsskrifter vurderes som å ligge relativt lavt.³⁰⁴

³⁰² Se statistikk fra Kyrillidou, Martha & Morris, Shaneka (2011): ARL Statistics 2008–2009. Association of American Research Libraries.

<http://www.arl.org/stats/annualsurveys/arlstats/> (sist besøkt 30.01.2012).

³⁰³ The gateway is a large collection of links to publishers' full text content. The gateway does not host the full text.

³⁰⁴ Kilde: <http://scienceintelligence.wordpress.com/tag/stm-publishers/> (sist besøkt 27.01.2012).

Et utviklingstrekk innen det vitenskapelige forleggeriet er at alle de viktige tidsskriftene nå foreligger både digitalt og analogt. De mest prestisjefylte er imidlertid svært dyre, og er en viktig inntektskilde for mange internasjonale forlagshus, så "open access" er ingen aktuell strategi. Den gjennomsnittlige årsabonnementsprisen for internasjonale tidsskrifter innenfor fagfeltet kjemi er for eksempel 3490 dollar.³⁰⁷ De vitenskapelige forlagene selger sine tidsskrifter i pakker. I 2007 brukte norske fag- og forskningsbibliotek 163 millioner kroner på tidsskriftabonnementer, av disse gikk 131 millioner til elektroniske tidsskrifter. Kostnaden for én tidsskriftpakke fra ScienceDirect,³⁰⁸ som eies av Elsevier, var på ca 45 millioner kroner i 2008.³⁰⁹

Dette er noe av bakgrunnen for det stadig økende kravet fra forskningsinstitusjoner og bibliotek om at forskningsresultater bør gjøres tilgjengelige ved hjelp av ulike 'open

³⁰⁷ Tallet er hentet fra Robert Darnton (2009) "Google & the Future of Books", *The New York Review of Books*. Volume 56, Number 2, February 12, 2009.

³⁰⁸ Som det heter på hjemmesiden: "Elsevier's full-text platform, ScienceDirect, now offers over a quarter of the world's STM (Science, Technical and Medical) articles integrated with a growing range of authoritative books, including reference works, handbooks and book series." http://www.elsevier.com/wps/find/electronicproductdescription.cws_home/622109/description#description (besøkt 09.01.10)

³⁰⁹ Kristine Abelsnes (2008) *Nasjonale lisenser. En utredning om nasjonale lisenser for informasjonsressurser* (ABM-utvikling. Statens senter for arkiv, bibliotek og museum) s. 19.

access'-løsninger.³¹⁰ Men det som opprinnelig var en argumentasjon rettet *mot* den sterke dominansen til STM-forlagene, er nå i ferd med å tjene de stores interesser: Stadig flere etablerte vitenskapelige forlag begynner nå å utvikle 'open access'- plattformer. Det betyr imidlertid ikke at de gir fra seg grepet om markedet. Først og fremst betyr dette at kostnadene for publisering flyttes *fra* brukerne og abonnentene — i første rekke bibliotekene — *til* forfatterne og deres institusjoner. Vitenskapelige forfattere må stadig oftere betale for å få sine artikler vurdert for publisering og avstå fra honorar. Samtidig foretas fagfellevurderingen fortsatt uhonorert av andre akademikere, som dermed gjør en stor gratisjobb for de store forlagskonsernene. Det å få en skikkelig redigert, kontrollert og gjennomgått vitenskapelig artikkel publisert, er dermed på ingen måte billig om alle kostnader regnes inn. I tillegg kommer at selve redaktørarbeider for en vitenskapelig artikkel er noe av det mest spesialiserte og kostbare innenfor et forlags redaksjonelle prosesser. Et eksempel: Karen Hunter, Senior Vice President i "Global Academic & Customer Relations" hos Elsevier i New York, opplyser at det å ferdigstille en artikkel for et av den medisinske verdens mest prestisjefylte tidsskrifter, *New England Journal of Medicine*, koster 6–7000 dollar.³¹¹

Nå er det mye som tyder på at utviklingen fra papir til online går svært hurtig når det gjelder vitenskapelig publisering. Dette er et medvirkende årsak til at de store internasjonale STM forlagene nå kaster seg over open access publisering. Dessuten regner de med at de på denne måten også kan få økt nytte av sine backlister gjennom både e-bok og online publisering samt ulike former for print-on-demand løsninger. Det vil si at den lange halen vil få en helt ny betydning også innenfor det vitenskapelige forleggeriet. Dette vil kanskje gjelde mer innenfor akademiske bokutgivelser enn tidsskriftfeltet. Imidlertid kan det føre til at konkurransen mellom universiteter som vil legge sine ansattes publikasjoner ut i åpne arkiver, vil møte motstand for forlag som nå ser nye muligheter for å utnytte de rettigheter de har skaffet seg.

³¹⁰ Se f.eks Ellonen, Hanna-Kaisa (2006) "The effect of the Internet on the magazine Publishing Industry" FRONTIERS OF E-BUSINESS RESEARCH 2006: <http://iceb.nccu.edu.tw/proceedings/2006/defevent/papers/cr1021.pdf> (sist besøkt 13.02.2012) og Kværndrup, Hanne Marie (2003) "A Nordic Co-operative Solution for Scholarly Publishing", lastet ned fra <http://elpub.scix.net/data/works/att/0309.content.pdf> (sist besøkt 13.02.2012).

³¹¹ I samtale september 2010.

Dette er altså et forlagsfelt hvor det på den ene side er store økonomiske interesser fra forlagssiden, og hvor det på den andre siden er forskere som er avhengige av dem. Det hører med til historien at kontraktsforholdene innenfor dette feltet er svært ugunstige for forfatterne. Forlagene opererer ofte med det som kalles støvsuger- og kosmoskontrakter, der de sikrer seg absolutt alle rettigheter. I mange tilfeller må forskerne, og de som finansierer forskningen, stille midler til rådighet for at resultatene skal kunne publiseres. Et klart tegn i tiden er at forlagene i stadig sterkere grad krever direkte publiseringsstøtte for å gi ut monografier. Dette er en utvikling som åpner for favorisering og nepotisme, og den utgjør en trussel mot fri forskning, og mot den uavhengige forskningspubliseringen.

Det er tendenser som tyder på at det er i ferd med å utvikle seg en spesialisering innenfor forlagene, slik at fag- og STM-forlagene kommer til å utgjøre en sterk og spesialisert bransje. STM-forlagene er allerede organisert i en egen internasjonal sammenslutning – The International Association of STM Publishers og de arbeider for å utvikle sine egne distribusjonskanaler koplet opp mot egenutviklede, multimediale produkter. Slike kanaler og produkter bygger blant annet på særavtaler med læresteder og bibliotekskonsortier.³¹² De integrerte nordiske forlagskonsernene som omfatter skolebokavdelinger, akademiske kanaler, barneavdelinger skjønn- og faglitteratur, er kanskje ikke det mønster som den transnasjonale forlagsverdenen kommer til være preget av.

Situasjonen i ulike europeiske land

Situasjonen for de mellomstore og små forskningsforlagene i de europeiske landene varierer i betydelig grad. I de fleste europeiske land, også de store, er det, med noen unntak, sterke nasjonale interesser knyttet til å opprettholde nasjonalspråklige publiseringskanaler som står i direkte forhold til en nasjonal intellektuell offentlighet. Særlig i de store landene er mange av forlagene innenfor fag- og forskningspublisering også sterke innenfor det mer allmenne skolebokmarkedet.

³¹² Det norske Helsebiblioteket er en sjelden konstruksjon internasjonalt, fordi den opererer som en portal mellom forlagene og alle norske brukere. Den viktigste grunnen til at de internasjonale gigantene kan akseptere dette, er at Norge er et svært lite marked for dem. Modellen er vanskelig å gjenta: Helsebiblioteket ble utbygget på et gunstig tidspunkt og viser hvordan man til tider kan komme utviklingen internasjonalt i forkjøpet. I andre europeiske land inngås kontrakter enkeltvis med biblioteker og universiteter.

Tyskland

Med unntak av de aller største som Springer og Klett spiller de tyske forsknings- og undervisningsforlagene eller som det heter på tysk 'Fachverlage' en relativ liten internasjonal rolle. De virker hovedsaklig innenfor det tyskspråklige området (Tyskland, Østerrike, Sveits). Dette gjelder særlig innenfor samfunnsvitenskap, humaniora og rettsvitenskap, men også innenfor deler av realfagene og økonomi. En illustrasjon på denne situasjonen er forholdene innenfor jus og rettsvitenskap, der de tre store internasjonale forlagene Reed Elsevier, Thomson og Wolters Kluwer behersker over halvparten av det totale europeiske markedet med utgivelser på lokale språk. Men deres andel av markedet i Tyskland er svært begrenset. Det eneste større internasjonale fagbokforlaget uten opprinnelig tysk base som har fått innpass i Tyskland, er Wolters Kluwers Deutschland som ligger som nummer åtte på listen over de store tyske forlagene.

Av de tjue største forlagene i Tyskland var i 2009³¹³ 13³¹⁴ mer eller mindre spesialiserte fag-, forsknings- eller undervisningsforlagsgrupper. Undervisningsforlagene i Tyskland dekker alle undervisningstrinn. De ledende forlagene innenfor samfunnsvitenskap og humaniora er imidlertid ikke egentlige akademiske forlag som sådan, men snarere allmennforlag med en sterk utgivelsesprofil innenfor filosofi, humaniora og samfunnsvitenskap. Det fremste eksempelet på dette er det berømte Suhrkamp Verlag som i 2007 var nummer 36 på listen over de store tyske forlagene. Omsetningen fra fag- og informasjons og vitenskapsforlagene utgjorde 43 prosent av det tyske bokmarkedet. Undervisningsforlagene stod for 19 prosent av omsetningen, og 38 prosent av omsetningen stammet fra det allmenne bokmarkedet.

Generelt er ikke den utenlandske innflytelsen i tysk bokbransje særlig stor. Innenfor fag-, undervisnings- og vitenskapsforlagene har følgende store aktører utenlandske eiere: Springer Science + Businessmedia, (nr 1 på listen over de største tyske forlagene), Wolters Kluwer (nr. 8), Wiley-VCH (nr. 16), Elsevier (nr. 26), Bildungsverlag Eins (nr. 36) og Pearson Education Deutschland (nr. 48). Rapporter peker på at tendensene for omsetningen innenfor feltet akademisk litteratur beveger seg fra bokhandler og over på nett. Dette rammer universitetsbokhandelne spesielt, men for forlagene har det ikke stor betydning, enn så lenge. Om de selger bøkene over nett eller gjennom bokhandel, betyr ikke så mye. I juli 2011

³¹³ Opplysningene i det følgende er hentet fra *Buchreport* April 2009.

³¹⁴ Springer (1), Klett (2), Cornelsen (3), Haufe (6), Westermann (5), Weka (7), Wolters Kluwer (8), Thieme (11), Deutscher Fachverlag (12), C.H. Beck (13), Rentrop (14), Vogel Medien (15), Wiley-VCH (16).

avgjorde også en domstol i Hamburg at det var ulovlig for nettbokhandlere å selge faglig og vitenskapelig litteratur til priser under det som var fastsatt i bokloven.³¹⁵ Dette betyr at den akademiske litteraturen ikke er særlig prisømfintlig. Med i dette perspektivet hører det også med at det akademiske bokmarkedet i Tyskland både er stort og stabilt.

Frankrike

Et viktig element i diskusjonen om akademisk publisering i Frankrike dreier seg om det franske språks stilling, og den rollen som franske vitenskapelige forlag spiller i forhold til utviklingen internasjonalt. Slik sett kan historien om den medisinske forskningspubliseringen i Frankrike være illustrerende. Det hører med til dette perspektivet at markedet for franske medisinske publikasjoner utgjøres av hele den fransktalende del av verden – Quebec, Afrika, deler av Asia, Belgia, Sveits.

Den franske industri- og medie gigant Vivendi Universal solgte i 2002 sin medisinske forlagsgruppe Medimedia til investeringsfondene CINVEN, Carlyle, og APAX. I 2004 avhendet så Medimedia de tre fremste franske tidsskriftene i tillegg til det medisinske forlaget Vidal videre til det britiske media og informasjonsfirmaet United Business Media. Videre solgte Medimedia det viktigste og største franske medisinske forlaget Masson til Reed Elsevier, som gjorde at Elsevier i 2005 dannet sin franske underavdeling Elsevier Masson SAS.³¹⁶ Gjennom sin nettservice Science Direct³¹⁷ tilbyr Elsevier konglomeratet tilgang til mer enn 9 millioner vitenskapelige artikler og 6000 bøker. Av disse er 220 nå franske medisinske tidsskrifter (som har artikler både på fransk og engelsk) og 220 nye bøker, samt 78 kirurgiske håndbøker.³¹⁸

Denne historien illustrerer hvordan det særlig innenfor de naturvitenskapelige og tekniske forskningsfeltene foregår en global utvikling, der også store europeiske språkområder tilpasser seg et sterk anglisert område. I 2006 publiserte franske forskere totalt 50.122 vitenskapelige artikler av disse var 4.297 på fransk. Antallet vitenskapelige artikler publisert av franske forskere innenfor realvitenskapene på fransk har sunket fra 15,2 prosent av det totale antall i 1997 til 8,6 prosent i 2006. Innenfor samfunnsvitenskapsområdet og humaniora

³¹⁵ <http://www.channelpartner.de/recht/internet/2386294/> (sist besøkt 05.02.2012)

³¹⁶ <http://www.elsevier-masson.fr/> (sist besøkt 12.02.2012)

³¹⁷ <http://www.sciencedirect.com/> (Sist besøkt 12.02.2012)

³¹⁸ Kilden for denne framstillingen er: <http://www.infoguerre.fr/edito/les-editions-masson-menacees-par-la-multinationale-elsevier/> (sist besøkt 12.02.2012)

er imidlertid tallene omvendte. Da var 2800 artikler på andre språk, og 25.200 på fransk i 2007. Slik sett taper fransk språk domene innenfor realvitenskapene, men det har fortsatt en sterk posisjon innenfor humaniora og samfunnsvitenskap. Dette henger selvfølgelig sammen med en sterk fransk intellektuell tradisjon. Det hører også med i dette bildet at disse publikasjonene utgis av mindre universitetsforlag med relativt beskjedne markedsandeler innenfor det totale forskningspubliseringsmarkedet.

Det franske eksempelet gir mulighet til å se på hvilke områder det brukes mest midler til å skaffe seg vitenskapelig litteratur og de franske tallene er sannsynligvis sammenliknbare med situasjonen ellers i Europa. I 2007 brukte franske forskere ansatt ved universiteter (*enseignant chercheurs*) 1.762 millioner euro på publikasjoner innenfor STM området, og 668 millioner euro innenfor humaniora og samfunnsvitenskap, 844 millioner euro innenfor det rettsvitenskapelige feltet, og 1.936 millioner euro innenfor andre felt og flervitenskapelige forskningsområder. Salget av franske og internasjonale utgivelser innenfor de humanistiske og samfunnsvitenskapelige fagene viser også hvordan det franske språk- og forskningstradisjoner gir tapt for en internasjonal sammenheng. I 2007 utgjorde 47 prosent av innkjøpene innenfor disse fagene franske bøker og tidsskrifter. 53 prosent var internasjonale. Universitetsbibliotekenes innkjøp av forskningslitteratur i Frankrike viser for øvrig også den relative svake stillingen til franske vitenskapelige forlag. I 2007 var 26 prosent av alle monografier utgitt utenfor Frankrike. 90 prosent av de vitenskapelige tidsskriftene var ikke-franske, og av de elektroniske basene som var innkjøpt av bibliotekene var også 90 prosent utenlandske.³¹⁹

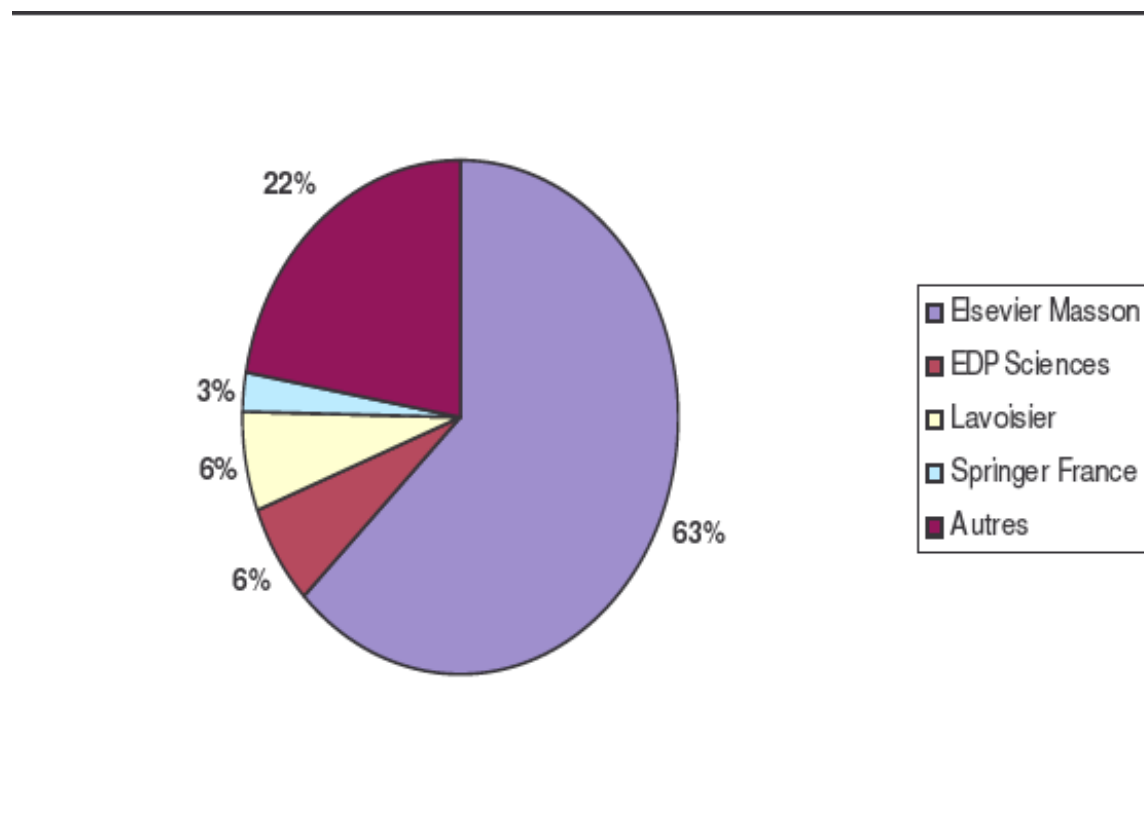
Forholdet mellom de ulike utgiverne på det franske akademiske markedet viser også andre interessante tendenser, som bekrefter en mer generell internasjonal utvikling, nemlig at de store internasjonale forskningsforlagene styrker sin stilling også på de nasjonale markedene. De store franske forskningsforlagene utgjøres av fire store og en rekke mindre utgivere. En av de fire store er, som før nevnt, Elsevier Masson. Men det største forlaget er også en internasjonal gruppe, nemlig Springer France,³²⁰ som ble grunnlagt i 1986. EDP Sciences³²¹ (Edition Diffusion Presse Sciences) er den største helfranske utgiveren. Det er en stiftelse som

³¹⁹ Alle tallene er hentet fra: www.gfii.fr/.../c6d3773290c8778835502691c45b3e931c627ca0.pdf. (sist besøkt 12.02.2012)

³²⁰ <http://www.springer.com/about+springer/locations+worldwide?SGWID=4-173904-2052-653447-48> (sist besøkt 12.02.2012)

³²¹ <http://publications.edpsciences.org/> (sist besøkt 12.02.2012)

har sitt utspring i det vitenskapelige franske selskapet for fysikk og radium (La Société du Journal de Physique et Le Radium). Det fjerde forlaget er Editions Lavoisier³²² som i tillegg til å være et primært STM forlag også er en distributør av internasjonale vitenskapelige tidsskrifter. Illustrasjonen under viser hvordan deres markedsandeler er fordelt dem i mellom.³²³

Dette er en utvikling som vi ikke har opplevd særlig sterkt ennå, verken i Norge eller Norden. Men det må i sammenlikningens navn nevnes, at om man utvider perspektivet fra den rene vitenskapelige publiseringen til også å gjelde undervisningslitteratur innenfor universitets- og høyskolefeltet, er den engelskspråklige tilstedeværelsen stor, ikke minst når det gjelder salg av pensumlitteratur. Enkelte nordiske forlag har også skaffet seg en internasjonal posisjon innenfor dette feltet – f.eks. SanomaWSOY.

De mindre franske forskningsforlagene tilhører det mer allmenne intellektuelle markedet. Typisk kommer mye betydningsfull humanistisk og samfunnsvitenskapelige på forlag som vender seg til en bred gruppe lesere. For eksempel kommer bøkene til den kjente sosiologen

³²² <http://editions.lavoisier.fr/> (sist besøkt 12.02.2012)

³²³ www.gfii.fr/.../c6d3773290c8778835502691c45b3e931c627ca0.pdf (sist besøkt 12.02.2012)

Pierre Bourdieu på forlaget Seuil, som også er berømt for sine litterære utgivelser. Det må nevnes at franske forskningspublikasjoner særlig innenfor humaniora og samfunnsvitenskap har et visst internasjonalt marked. Således utgjorde eksporten av forskningsbaserte bøker 7 prosent av det totale markedet for franske forlag i 2007, og tidsskriftene stod for 40 prosent.³²⁴ Det er imidlertid betydelig bekymring i Frankrike når det gjelder situasjonen for det akademiske bokmarkedet. Allerede i 2004 utgav den kjente boksosiologen Sophie Barluet en bok som hun ga tittelen *Édition de sciences humaines et sociales : le cœur en danger?*³²⁵ (Samfunnsvitenskapelige og humanistiske utgivelser. Et hjerte i fare?).

Det finnes tjueseks viktige 'presses universitaires' (universitetsforlag) og akademiske forlag i Frankrike. Det er en uensartet forlagsgruppe som utgjøres av mange relativt små forlag, og noen større. Blant disse kan nevnes PUF (Presses Universitaires de France), La Découverte, Les Belles Lettres). Utgivelsene er mange og ofte viktige, men solgte eksemplarer er få. I 2007 utkom 834 bøker på disse forlagene, men gjennomsnittsopplaget var bare 440. Det betyr at dette er en forlagssektor som står overfor store utfordringer. Og det er i flere sammenhenger blitt pekt på at nettopp for denne sektoren er stabile og forutsigbare forhold betydningsfull.³²⁶

Oppsummering

Det er tre hovedtyper forlag i denne delen av forlagsbransjen. For det første er det de store transnasjonale. For det andre er de større nasjonale forlagene som gir ut både vitenskapelig litteratur for det nasjonale markedet og et begrenset internasjonalt marked – ofte på engelsk. Eksempler på disse finnes typisk også i Spania, som er det fjerde største språket i verden, og der spanske forlag, særlig akademiske, har et stort marked i Latin-Amerika er tendensen at flere og flere vitenskapelige tidsskrifter utgitt i Spania er på engelsk. Av dem som falt inn under Journal Citation Reports i 2003, var 45 prosent bare på engelsk.³²⁷ Også de store

³²⁴ *L'édition scientifique française en sciences sociales et humaines. vol 2 "Economie de l'édition française de recherche en SHS"*. s. 27. Nedlastet fra: <http://www.gfii.fr/fr/document/l-edition-scientifique-francaise-en-sciences-sociales-et-humaines?symfony=lqh4ivtemm5b4ego730igl93l2> (sist besøkt 12.02.2012)

³²⁵ Barluet, Sophie (2004) *Édition de sciences humaines et sociales le cœur en danger*. Paris. PUF

³²⁶ Lévy-Rosenwald, Marianne (2008) *Rapport sur l'édition publique*. Nedlastet fra <http://www.centrenationaldulivre.fr/?Rapport-sur-l-edition-publique> (sist besøkt 12.02.2012) og se videre:

L'édition scientifique française en sciences sociales et humaines - Rapport de synthèse, og *L'édition scientifique française en sciences sociales et humaines. vol 2 "Economie de l'édition française de recherche en SHS"*. Nedlastet fra: <http://www.gfii.fr/fr/document/l-edition-scientifique-francaise-en-sciences-sociales-et-humaines?symfony=lqh4ivtemm5b4ego730igl93l2> (sist besøkt 12.02.2012)

³²⁷ Kindelan, Paz (2009) "A Fresh Look at Spanish Scientific Publishing

fagbokforlagene i Danmark og Norge, som er store integrerte forlagshus, tilhører denne gruppen forlag. Den siste typen forlag er mindre spesialforlag. Disse kan i noen tilfelle være svært lønnsomme, men er ofte grunnlagt ut fra interesse for et bestemt forskningsområde, og like mye en pasjon som en business.

I et europeisk perspektiv styrker de store internasjonale forlagssammenslutningene sin stilling særlig innenfor STM markedet. Men det er også klare tendenser til at de går inn på markeder som har med samfunnsvitenskapene å gjøre – typisk økonomi og til en viss grad juridisk litteratur. Situasjonen for akademiske utgivelser i Tyskland og Frankrike illustrerer som nevnt mange av de utfordringene som dette feltet står overfor i Europa – både i store og små land. Ett unntak i denne sammenhengen er Nederland, fordi så mange av de store internasjonale vitenskapelige forlagene har sin bakgrunn i Nederland. I tillegg til dem vi har nevnt ovenfor, kommer også Brill, som har imprints som har spesialisert seg innenfor internasjonal rett bl.a. Martinus Nijhof Publishers, og de samarbeider med The Hague Academy of International Law så vel som Leiden universitetet.

I Nederland finnes det imidlertid også mer enn hundre forleggere innenfor gruppen ”Uitgevers voor Vak en Wetenschap”, så på dette nivået avspeiler også situasjonen i Nederland situasjonen i Europa som helhet.

B3. Fagbokforfatterens situasjon

Fagbokforfattere utgjør en svært uensartet gruppe. Den spenner fra forfattere av håndbøker, populære hobbybøker, livsstilsbøker, over lærebokforfattere til forskere. Disse har ulike relasjoner til sine utgivere, og det er ulike grunner til at de utgir sine verk. Fagbokforfatterne på allmennmarkedet utgir bøker av samme grunn som skjønnlitterære forfattere – ofte med et håp om å tjene penger. Lærebokforfattere er interessert i å utvikle sitt fag, men også å tjene penger på sitt verk. Ofte skaper de læreverk på en slik måte at de kjøpes fri fra lærergjeringen i en periode for å skrive, og at de opptjener royalty når frikjøpsperioden er dekket. Vitenskapelige forfattere publiserer som et ledd i akademisk og forskningsmessig kvalifisering.

Den britiske forfatterforeningen The Society of Authors har utviklet et sett prinsipper for

hvilke forhold en ideell kontrakt mellom fagbokforfattere og forlag bør dekke: Educational Writing and Publishing Guidelines.³²⁸ Her slås det for det første fast at ved kontraktinngåelse og før manuskript er levert må både forfattere og forlag være bevisst at det er gjensidig forbundet og forpliktet i forhold til hverandre. Det betyr også at det finnes gjensidig informasjonsplikt mellom forfattere og forlag om alle forhold som er av betydning for prosjektet. Videre må det når kontrakten utformes tas hensyn til forholdet mellom det som kan kalles modellkontrakten og særlige forhold som gjelder den aktuelle bokas illustrasjoner o.l.

Forfatteren skal beholde rettighetene. Det er særlig viktig å være oppmerksom på de ideelle rettighetene. Dette innebærer videre at om deler av verket blir brukt i annen sammenheng skal forfatteren både ha redaksjonell kontroll med dette og dessuten ha rett til godtgjøring. Dette gjelder også når man omarbeider undervisningsmateriale for nye kurs eller reviderte undervisningsopplegg. Det må være klare avtaler om hva slags redigeringsarbeid som forlaget er ansvarlig for, og hva som forfatteren skal stå for.

Alle forhold som har med betaling å gjøre må være klart avtalt, og forfatteren skal være sikret et rimelig vederlag. Dette gjelder uansett hva slags oppgjørsform som velges, det være seg i form av royalty, en fast sum eller en såkalt fifty-fifty contract der forfatter og forlag deler investeringskostnadene, og forfatteren så får full uttelling når alle utgifter er dekket. I de fleste europeiske land finnes det modellkontrakter som blir mer eller mindre respektert, men det er et problem at forfatterne ofte ikke er bevisst hvilke rettigheter de har. Det er også viktig at det finnes ulike kontrakter som gjelder vitenskapelige forfattere, som ofte publiserer fordi det går inn i det rene forskningsarbeidet. Lærebokforfattere skriver også bøker for å tjene penger på dem. I den sammenheng er det interessant at rene lærebøker ikke får uttelling i de såkalte tellekantsystemer for vitenskapelige publikasjoner.

For å illustrere situasjonen kan det vises til situasjonen i Danmark og Sverige.

Det finnes ingen bindende avtale mellom forfattere og forlag for dansk faglitteratur. Det foreligger derimot en gammel avtale som Dansk Forfatterforening anbefaler, hvor forlagene oppfordres til å betale en royalty på minst 15 prosent. Denne anbefalingen etterkommes ikke alltid av forlagene, som ofte bruker egne og svært ulike kontrakter.³²⁹ Udvalget til beskyttelse af videnskabeligt arbejde (UBVA) har utarbeidet modellavtaler for ulike typer faglige verk – monografier, tidsskriftartikler og populærvitenskapelige arbeider. Felles for disse er at forfatterne ikke skal si fra seg alle sine rettigheter på en gang, men være sikret kontroll over dem hver for seg.³³⁰ I Sverige har Läromedelforfatterne en normalavtale med Föreningen

³²⁸ <http://www.societyofauthors.com/educational-writing-and-publishing-guidelines> (sist besøkt 13.02.2012)

³²⁹ Andreassen, Trond (2006): *Bok-Norge*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget. S. 532.

³³⁰ <http://ubva.dk> (sist besøkt 13.02.2012)

Svenska Läromedelproducenter for bokutgivelser, men bokavtalen inneholder ikke minimumssatser for royalty.³³¹

B4. Digital utvikling

*Digitale læremidler i skolen*³³²

Sverige

Markedet for digitale læremidler (DLM) anslås til 2-3 prosent av det samlede læremiddelmarkedet. Det gis ingen særskilt finansiering for DLM. Statlige undervisningsmyndigheter står bak programmet "IT for Schools" som inngår i en nasjonal utdanningsportal. Programmet er primært sikket inn mot lærere og skoleadministrasjon. "Lektion.se" er en portal som tilbyr mer eller mindre ferdiglagede oppgaver og hjemmelekser. Portalen er primært beregnet for lærere. Utbildningsradion (UR) drifter en portal med fri tilgang til undervisningsrelevant materiale. 40 prosent av forlagenes salg av "profesjonell litteratur" foregikk i 2010 digitalt. Til sammenligning så var kun 0,5 prosent av salget på allmennmarkedet digitalt. Dette dreier seg i stor grad om salg over internett. E-boksalget i Sverige utgjorde i 2009 0,04 prosent av det totale salget til forlagene.³³³

Frankrike

Det franske undervisningsdepartementet har engasjert seg direkte i utviklingen av DLM gjennom nettstedet "Educnet". Siden 1998 har man støttet til sammen 200 prosjekter, ca. 150 for skoleverket og ca. 50 for høyere utdanning. Totalt har ca. 700 produkter blitt vurdert å ha "undervisningsverdi". Myndigheten legger dog ingen føringer på skolenes og lærernes valg av læremidler, så lenge man holder seg lojalt innenfor den nasjonale læreplanen. CNED er en fjernundervisningsenhet under Undervisningsdepartementet. De etablerte i 2009 "L'académie en ligne" med sikte på å gi et læreplanbasert online fjernundervisningstilbud i alle fag for aldersgruppen 6-18 innen 2012. I løpet av de siste 10 årene har også en rekke lærerskapte undervisningsopplegg blitt gjort gratis tilgjengelig via internett. Dette har skjedd i fag som fransk, historie, geografi og matematikk. Det mest vellykkede initiativet kommer fra

³³¹ Andreassen (2006) op. cit.

³³² Denne delen er basert på: Den norske forleggerforeningens læremiddelutvalg: "Publisering av digitale læremidler. Sammendrag av rapport fra utvalgte europeiske land". Hvilket er et norsk sammendrag av rapporten "Educational Publishing Country Reports", publisert av International Publishers Association 12. januar 2010.

³³³ Bohlund, Kjell (2010): "Bokmarknaden 2010". Rapport från Svenska Förläggareföreningen, SVF.

matematikklærerforeningen "Sesamath". Ca. 15 000 lærere sier at de bruker dette materialet aktivt. Opplegget er også publisert som en kommersiell lærebokutgave gjennom et privat forlag og har oppnådd en markedsandel på ca. 15 prosent.

Franske forleggere har en klar holdning til at statlige myndigheter bør konsentrere sin innsats om å skaffe til veie best mulig infrastruktur i form av utstyr (pc, interaktive tavler, videoprojektører) og kommunikasjon (bredbånd), men overlate produktutvikling og innhold for DLM til de private forlagene. Franske forlag tilbyr sine DLM-produkter via to distribusjonsplattformer: Canal Numerique des Savoirs (DLM), drevet av Editis, og Kiosque Numerique de l'Education (KNE), drevet av Hachette.

Tyskland

Markedet for DLM utgjorde i 2008 omtrent 5 prosent av det totale lærebokmarkedet i Tyskland. Det finnes en stor variasjon i offentlige og private initiativer innen de ulike delstatene. Forlagene samarbeider gjerne med delstatenes skolemyndigheter i utviklingen av sitt DLM-tilbud for å sikre at det er i overensstemmelse med læreplanen.

Storbritannia

I Storbritannia ligger statlig inngripen vesentlig på infrastruktur og ikke direkte på DLM. Det finnes et stort tilfang av lærer- og elevskapt materiale som er gratis tilgjengelig gjennom ulike nettverk. Dette oppfattes ikke å være i konkurranse med DLM fra kommersielle forlag. Mycurriculum.com, et nettverk som åpner for kommunikasjon og samarbeid mellom lærere, er sponset av læreplanmyndighetene. Forleggerforeningens læremiddelseksjon (EPC) har overfor denne typen aktører innskjerpet behovet for å ivareta opphavsrettigheter og hindre misbruk. BBC har lenge spilt en viktig rolle som leverandør av DLM. BBC Jam ble etablert i januar 2006 som et program for å forsyne ca. 50 prosent av læreplaninnholdet med DLM. Programmet møtte imidlertid massiv motstand fra enkeltforleggere og deres organisasjoner og ble innklaget for EU-kommisjonen. Som et resultat av dette ble BBC Jam avviklet i mars 2007. Etter dette har BBC lansert en ny portal, BCC Learning, hvor det tilbys en reelle DLM-produkter. Forlagene har produsert DLM for skolen siden 1982. I økende grad inneholder alle læremiddeltilbud en digital komponent. DLM leveres både som online abonnement, som nettlisens, som CD-rom og i noen tilfeller også via satellitt. Salg av digitale utgivelser innen

akademisk og ”professional publishing” har doblett seg i løpet av de siste tre årene. Salg i kategorien akademisk og ”professional publishing” utgjorde 72 prosent av alt digitalt salg.³³⁴

Nederland

Departementet for utdanning, kultur og vitenskap stimulerer utvikling og bruk av DLM. To offentlige institusjoner Kennisnet og Open Universiteit står for koordinering og implementering av relaterte programmer. Forleggerforeningens læremiddelseksjon (GEU) er representert i en styringsgruppe. Wikiwijs er sponset finansielt og ideologisk av departementet, og har som mål å skaffe vilkår for utvikling og lagring av digitalt læringsinnhold. Et delmål er at lærerne skal kunne utvikle sitt eget digitale læringsinnhold. Den ledende distributøren Van Dijk Education kjøpte opp tre konkurrenter på slutten av 2009 og har på denne måten skaffet seg et tilnærmet monopol på distribusjon. Myndighetenes rolle begrenser seg gjerne til å tilrettelegge for infrastrukturen, samt stimulere at lærere selv kan utvikle DLM. Forlagene utvikler på eget initiativ materiale som samsvarer med læreplanen og som kan brukes i skoleverket. Dette vil gi grobunn for nyskaping fra forlagene.

B5. Oppsummering av fagbokfeltet

Det feltet som kan defineres som fagbokfeltet, er omfattende og mangslungent.

- De viktigste delene er de rene hardvitenskapelige og informasjons publiseringsformene, ofte kalt STM (Science, Technology, Medicine, her hører også Engineering med),
- andre forsknings- og akademiske utgivelser innenfor en rekke fagområder (samfunnsvitenskap, humaniora, jus, økonomi),
- læremidler for universitets- og høyskoleområdet,
- undervisningsmateriale for alle skoleslag,
- og fagbøker som vender seg til en videre offentlighet (bøker om historiske og aktuelle sosiale forhold og populærvitenskap).

Forlagsmessig og distribusjonsmessig kan feltet deles i fire med hver sin logikk.

³³⁴ Tall fra 2010 fra the Publishers Association.

- Det vitenskapelige området er dominert av de mektigste og mest lønnsomme delene av forlagsindustrien som i stor grad satser på tidsskriftpublisering og digital distribusjon.
- Denne er av til overlappende med, men også skilt fra bredere akademiske utgivelser, som ofte omfatter universitetsforlag og andre akademiske spesialforlag. Begge disse utgivertypene er også sterke innenfor læremiddelfeltet for høyere utdanning.
- Skolebokmarkedet domineres i mange land av særlige undervisningsforlag, men også av store integrerte nasjonale forlagsgrupper. Distribusjonssystemet for dette markedet er svært uensartet i Europa.
- Utgivelser rettet mot den allmenne offentlighet innenfor feltet kommer ut både på akademiske forlag og på allmennforlag med en sterk intellektuell profil.

Økonomien i dette feltet varierer: Det mest lønnsomme er STM forlagene.

Læremiddelforleggeriet leverer viktige økonomiske bidrag til bokbransjen som helhet.

Den mest utsatte delen av feltet er de allmenne akademiske delene, og da særlig monografiutgivelser. En viktig del av markedet er knyttet til universitetene og i stor grad til bibliotekene. Dette er et sårbart marked, på grunn av budsjettkutt. Det er en klar utvikling i retning av ulike former for open access publisering der kostnadene flyttes fra kundedet til forfattere og dem som finansierer forskningen.

Feltet som helhet er utsatt for press fra internasjonale engelskspråklige utgivere, og det er viktig å styrke mulighetene for å utvikle og styrke de nasjonale fagspråklige utgivelseskanalene. I land med boklov regnes feltet som helhet som utsatt og med behov for særlig oppmerksomhet.

Kapittel 5 Oppsummering om overføringsverdi

Oppdraget gikk også ut på å vurdere overføringsverdien fra europeiske til norske forhold og hvordan et friprissystem, en ordning med bransjeavtale eller et lovregulert fastprisregime ville fungere i forhold til følgende problemstillinger:

- Oppfylle kulturpolitiske mål knyttet til opprettholdelse av nasjonale kulturer og språk og kulturelt mangfold.
- Opprettholde sterke faglige miljøer innenfor både fag- og allmennlitteraturen og ivareta forfatterens rettigheter og muligheter i et boksystem i endring.
- Opprettholde norskspråklige vitenskaps- og utdanningskulturer med tilstrekkelig bærekraft og bredde, og/eller kvalitetsheving på fag- og kunnskapslitteratur i et marked med tilstrekkelig konkurranse med tanke på å sikre kvalitet og tilgjengelighet.
- Sikre en moderat prisutvikling, eventuelt muligheter for prisnedgang.
- Bransjens evne til å fornye seg og utvide tilbudet til nye utgivelsesformer f.eks. e-bøker.
- Moderere konsentrasjons- og integrasjonstendenser, horisontalt og vertikalt.
- Vurdere et boklovsystem opp mot et friprissystem i forhold til europeiske utviklingstendenser.

Kulturpolitiske mål

I Europa er det knyttet ulike verdimessige, politiske argumenter for og i mot ulike reguleringsregimer innenfor bokmarkedet. En boklov, som den franske, fremhever bokmediets og bokkulturens betydning og egenart og har som overordnede målsetninger å opprettholde mangfold og universell tilgjengelighet. Den tar sikte på å sikre bokkulturen og bokbransjen som en *kulturell helhet*. Den franske bokloven og alle dens tilhørende dokumenter legger stor vekt på den enestående betydningen boka har hatt og har i fransk kultur og åndsliv, og argumenterer for at boka ikke er en vare som andre varer, men del av et litterært kulturelt system. I dette er alle delene – bokhandlere, biblioteker, leseforeninger, bokklubber, forleggere og forfattere – like viktige. Loven er altså noe mer enn en regulering av pris.

Andre boklover som f.eks den sveitsiske eller den tyske er enklere og mer tydelig rettet mot prisregulering. I disse landene er loven mer økonomisk og konkurransepolitisk begrunnet, ut fra en erkjennelse av at bøker er unike produkter som må møte markedet i tilgjengelige distribusjonsledd. For alle boklover gjelder imidlertid det at de forstås som nasjonal kulturpolitikk, ikke europeisk konkurranseregulering.

De analyser og studier vi har hatt tilgang til konkluderer gjennomgående med at boklover best ivaretar kulturpolitiske mål.

Kunnskapslitteratur vs allmennlitteratur

Boklovene kan variere på en rekke punkter mht hvilke boktyper som omfattes, tidsperioder og tilleggsbestemmelser mht rabatter mm.. I de fleste land som har boklov, omfatter den alle boktyper. Erfaringene og evalueringene viser at dette gir best effekt i forhold til lovenes målsetninger. Vi mener at det er helt essensielt i en eventuell norsk boklov at skolebøker og bøker til høyskoler og universiteter blir omfattet av loven. Det er faktisk på dette området at dynamikken er størst, og der internasjonale forlag kan komme til å spille enda større roller enn i dag, gitt et friprissystem der det er muligheter for sterke rabatteringer. Det er også grunn til å se om det finnes andre regulatoriske virkemidler til å opprettholde campusbokhandlene som sikrer at studenter og lærere fortsatt har en fysisk bokhandel å forholde seg til.

Når det gjelder læremidler for skolene, mener vi at det bør vurderes om et system tilsvarende det østerrikske og eller det franske bør vurderes for norske forhold. Det fungerer bra at bokhandelen formidler salg, men når det offentlige står som innkjøper kan pris bli den dominerende faktor, snarere enn kvalitet og egnethet. Vi mener det kan være interessant å gå opp grensene for lærernes innflytelse på pensum igjen. Dagens norske system unndrar seg lokale beslutninger og svekker lærernes mulighet til å gjøre individuelle valg av lærebøker.

På kunnskapsfeltet vil en boklov bidra til å sikre bredde og sterke faglige miljøer

Mangfold og kvalitet

Det er vanskelig å trekke entydige erfaringer av situasjonen i friprislandene.

Storbritannias situasjon og utvikling som friprisland er godt dokumentert. Tradisjonelle bokhandlere synes å være under sterkt press, og et sterkt bestselgerfokus synes å være tiltagende. Samtidig er det engelskspråklige bokmarkedet et privilegert og ekspanderende marked internasjonalt, slik at bredde og mangfold opprettholdes uansett. Data tyder på at det snevre britiske bokmarkedet stagnerer, men dette kompenseres ved at britiske forlag markedsfører sine utgivelser i omfattende grad på et raskt voksende internasjonalt marked. Dette gjelder både i europeiske land som ikke har engelsk som hovedspråk, og i land utenfor Europa.

Situasjonen i Sverige blir for tiden evaluert. Situasjonen i det svenske bokmarkedet har utviklet seg mot sterk konsentrasjon og vertikal integrasjon både på utgiver og distributørsiden. Tilsvarende utviklingstendenser finnes både i fripris- og fastprissystemer og vi kan ikke entydig si at utvilingen skyldes friprissystemet. Men situasjonen for forfatterne i friprislandene virker spesielt utsatt, og i flg. den svenske utredningen har bokhandlene hatt en klar, negativ utvikling. De foreslår nå støtteordninger for svenske bokhandlere.

For norske forhold mener vi situasjonen i Danmark er spesielt interessant, der man nå befinner seg i et fritt marked etter at den danske bransjeavtalen ble mer og mer uthult over en ti års periode for så å bli opphevet per første januar 2011. Våre samtaler med danske forleggere viser at bransjen er splittet, men at mange mener at man må tilbake til fastprissystemet for å få en kulturelt forsvarlig utvikling. Man forventer nedleggelser av bokhandlere, reduksjon i tittelproduksjon og innsnevring av mangfold i store deler av bransjen.

I boklovland holdes kvaliteten og mangfoldet i utgivelsene oppe, og antall salgs- og distribusjonsheter er større enn i friprisland.

Pris

Friprissystemene legitimeres gjennom konkurranselovgivningens vektlegging av bokkjøperes frie valg av både bok og bokhandel. Viktigst er imidlertid markedets evne til å redusere pris for forbrukeren.

Friprissystemer kan vise til at antall bøker som selges øker, og mye tyder på at det fører til lavere priser på enkelte titler (bestselgere) og nye utsalgssteder (supermarkeder) som rekrutterer nye lesere på andre måter enn fastprissystemet gjør det.

Prisutviklingen har vært forsøkt sammenlignet i fripris- og fastprissystemer.

Utredninger som analyserer Tyskland, Østerrike og Sveits komparativt med Storbritannia, samt de franske og britiske analysene vi har sett på, mener alle å finne indikasjoner på at gjennomsnittlige priser stiger mest i land med fripris.

Våre analyser viser at land med boklover ikke har priser som gjennomsnittlig er høyere enn i land med frie priser.

Innovasjon

Ut fra et dynamisk utviklingsperspektiv blir det også i friprissystemer lagt vekt på et ønske om å la markedet være uregulert i en teknologisk uoversiktlig tid. Det argumenteres med at et uregulert bokmarked legger forholdene spesielt godt til rette for raskest mulig overgang fra trykte til digitale medier.

En parallell til denne argumentasjonen kan finnes i den løsningen som ble valgt mange steder i Europa da man bygde ut digital fjernsynsdistribusjon. Da mente man investeringene som trengtes i infrastruktur var for store og i for stor grad heftet med teknologisk usikkerhet, og at markedet snarere enn det offentlige måtte ta risikoen. En tilsvarende argumentasjon virker ikke like relevant i forhold til kulturpolitisk regulering av boka og litteraturen, i og med at det i liten grad er påkrevd at det offentlige bidrar til å bygge infrastruktur, utvikle ny teknologi eller lignende. Dessuten er de drivende kreftene i den digitale utviklingen ikke nasjonale, men internasjonale aktører. Hva norske myndigheter finner på mht regulering av bokmarkedet vil neppe ha særlig stor innvirkning på de teknologiske løsningene som vil komme. I stedet kan det ses som

viktig at det er innholdet, allmennlitteraturen og kunnskapslitteraturen, som skrives på de nasjonale språkene som blir beskyttet, og ikke industrien som sådan.

Litteraturen og bokkulturen er en grunnleggende bestanddel av den egne skrift- og språkkulturen og i en opplyst og kritisk nasjonal offentlighet. Skriftkulturen vil leve videre også i den digitale kommunikasjonssituasjonen, bokarven vil leve videre både som bøker og digitalt tilgjengelige kilder. Diskusjonene omkring bokpolitikken har også industrielle trekk der det finnes motsetninger mellom et etablert system basert på produksjon og distribusjon av trykte bøker, og et nytt system for tilsvarende produksjon og distribusjon av digitale bøker. Den siste tidens debatt om norske forlags evne og vilje til å satse digitalt handler også om dette.

Initiativene til de første boklovene i Europa har røtter i en tid som ligger forut for den digitale utvikling. Nå er en viktig utfordring hvordan man skal integrere den digitale boka i lovtekstene, slik at den teknologiske utviklingen og konkurransen mellom ny og gammel teknologi foregår på en måte som sikrer opprettholdelsen av det eksisterende boksystemet, samtidig som åpenhet og mulighet for endring blir ivarettatt. Denne problemstillingen reises spesielt fordi mange av de aktørene som presser på i den digitale delen av forlagsindustrien er store, amerikanske konserner som Google, Apple og Amazon. Dette er aktører som ikke forventes å ha noen stor interesse i eller forståelse for europeisk kulturpolitikk: De er distributører, ikke skapere og tilretteleggere av kulturelt innhold. Boklovene i Europa gir mulighet for å kontrollere utviklingen i noen grad.

Om det er boklov eller friprissystem, later ikke til å innvirke på bransjens mulighet for å være innovativ, men en boklov kan bidra til å beskytte nasjonale aktører.

Levende bokmiljøer

Slik vi ser det er den norske allmennlitteraturen ved god helse, og det vil være en naturlig overføringsverdi *fra Norge til Europa* at fastprissystemet i Norge, selv i moderert form, har fungert relativt godt, samtidig som innkjøpsordninger, bruk av normalkontrakter og systemer for håndtering av kollektive rettigheter gjør at forfatteres økonomi og rettigheter ivaretas rimelig godt i Norge sammenliknet med andre

europiske land. Den kollektive forvaltning av rettigheter styrker alle delene av boksystem og bidrar også til aktive faglige miljøer. De norske akademiske forlagene bidrar til en aktiv forskningspublisering, særlig i humaniora og samfunnsvitenskap. Det er viktig å møte utfordringen fra de store internasjonale vitenskapsforlagene.

De norske fagmiljøene både innenfor allmenn- og det faglitterære området er relativt sterke og nyter godt av en velregulert bokbransje innenfor alle ledd. Forfatternes rettigheter later til å være bedre beskyttet i fastprissystem.

Konsentrasjon og integrasjon

Det er betydelig konkurranse i bokbransjen i Europa og også i Norge. Det har vært trukket fram at i Norge er bransjen vertikalt integrert og at dette hindrer konkurranse. Vi har sett på dette i forhold til situasjonen i andre land og i andre bransjer. Konkurransen er sterk også i andre bransjer med vertikal integrasjon; olje, dagligvarehandel, supermarkeder, apoteker. Produksjon og omsetning av legemidler er regulert og prisfastsettelse og patentbeskyttelse sikrer at produsenter ikke blir utsatt for utilbørlig kopiering mens de ennå høster inntekter som dekker store utviklingskostnader. Bokbransjen er for øvrig vertikal integrert også i andre deler av Europa, spesielt Sverige.

I Europa (både fripris- og fastprisland) og Norge er erfaringene at:

1. terskelen i bokbransjen for nyetableringer er relativt lav og i liten grad påvirket av den vertikale integrasjonen. Dette gjelder imidlertid særlig nettbokhandler og nisjebokhandler. Kjededannelsene har i de mest konkurranseutsatte markedene ført til enten oppkjøp av lokale fullassorterte bokhandlere,³³⁵ eller nedleggelse når kjeden går konkurs som Borders i Storbritannia.
2. digitalisering og konvergering med andre tilstøtende bransjer som åpner for alternative produksjons- og distribusjonsmåter i formidling av bøker og andre (mer

³³⁵ Formannen for den europeiske bokhandlerforeningen eide en uavhengig irsk bokhandel og ble tvunget til å gå inn i den irske kjeden Eason. Dette førte imidlertid til en utvidelse av bokhandelen.

eller mindre) tekstbaserte produkter³³⁶ er ikke avhengig av prissystemene.

3. de store forlagene som eier bokhandlere i Norge, kontrollerer ikke mer enn rundt 50 – 60 prosent av omsetningen og det er tilstrekkelig konkurranse i alle ledd, noe som gjør at forlagsbransjen ikke kan sies å være nevneverdig konsentrert.

Det later ikke til å være noen forskjell på fastpris- og friprissystemer når det gjelder å moderere konsentrasjons- og integrasjonstendenser.

Boklov eller fripris?

Vi er av den klare oppfatning at mange europeiske land som har hatt mulighet til å velge, har vurdert deres situasjon de siste 5-10 årene slik, at de har ønsket å utvikle boklover snarere enn friprissystemer. Såkalte fleksible bransjeavtaler er ikke aktuell politikk i Europa i dag og har enten blitt avløst av boklover eller av innføring av friprissystemer. For det første alternativet er Sveits det siste eksempelet, for det andre Danmark. Historisk sett er det derfor en utvikling i Europa vekk fra bransjeavtaler (fra 1970 og fremover) til etablering av boklover.

I Sverige og Danmark mener mange at når friprissystemer først har fått utvikle seg, er det vanskelig å gå tilbake til fastpris. Overføringsverdien til norske forhold er dermed entydig: De europeiske erfaringene vi bygger på, tilsier at man bør få på plass en boklov i Norge. Det er en grunnleggende oppfatning i de europeiske landene at boklover er det eneste politiske reguleringsinstrumentet som vil bli godtatt av EU. Slike lover anses å være nasjonale og dermed kulturpolitisk begrunnet. De rammes derfor ikke av EUs kritikk av konkurransehindre, slik bransjeavtaler om fastpris er blitt.

Bransjeavtaler er ikke gangbar politikk i Europa, og Norge må enten velge boklov eller fripris.

³³⁶ Her er det viktig å ha in mente at det som menes med "en bok" i seg selv er blitt vanskeligere å avgrense og definere en gang for alle, som følge av den teknologiske utvikling og de stadig nye produktene som etterhvert tilbys både som fysiske objekter (f.eks billedbøker, puslespill, interaktive bøker og andre grafiske produkter for barn og skoleelever på lavere trinn), og som digitale produkter (f.eks det økende markedet for apps til barnemarkedet for spill, tekster, lek og læring).

Litteratur

Abelsnes, Kristine (2008) *Nasjonale lisenser. En utredning om nasjonale lisenser for informasjonsressurser*. ABM-utvikling.

Anderson, Chris (2009): *The Longer Long Tail*. Random House Business Books.

Andreassen, Trond (2006): *Bok-Norge*. 2. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

Appelman, Marja & Andries van den Broek (2002): "Book and Market"

http://www.scp.nl/english/Publications/Summaries_by_year/Summaries_2002/Book_and_Market (Sist besøkt 11.02.2012).

Barluet, Sophie (2004): *Édition de sciences humaines et sociales le cœur en danger*. Paris. PUF.

Barluet, Sophie (2007) *Pour que vive la politique du livre. Rapport Livre 2010*, se http://www.culture.gouv.fr/culture/guides/dll/Rapport_Livre_2010_juin2007.pdf (sist besøkt 27.1.2012).

Benghozi, Pierre-Jean & Benhamou, Francois (2008): "Longue traîne: levier numerique de la diversité culturelle?" MCC-DEPS, *Culture Prosepctive*, no. 2008-1, Paris.

Billing, Greta (1978): *Kulturpolitikk og samfunnsforandring. En kultursosiologisk analyse av statens tilskottsordning til allment kulturarbeid i kommunene*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bohlund, Kjell (2010): "Bokmarknaden 2010". Rapport från Svenska Förläggareföreningen, SVF.

Bokavtalen 2009.

Bokklubben: *Arbeidsnotat om bokklubber i Europa*.

Buchreport magazin 41 (2010), Heft 4.

COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL AND THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE on the future of VAT. Towards a simpler, more robust and efficient VAT system tailored to the single market. COM(2011) 851/3

COUNCIL DIRECTIVE 2008/8/EC of 12 February 2008 amending Directive 2006/112/EC as regards the place of supply of services.

Davies, S., Coles, H., Olczak, M., Pike, C. & Wilson, C. (2004): "The Benefits from Competition: some illustrative UK cases". *DTI Economics Paper* no. 9.

Darnton, Robert (2009): "Google & the Future of Books", *The New York Review of Books*. Volume 56, Number 2, February 12, 2009.

Den norske forleggerforeningens læremiddelutvalg: "Publisering av digitale læremidler. Sammendrag av rapport fra utvalgte europeiske land". Norsk sammendrag av rapporten "Educational Publishing Country Reports", publisert av International Publishers Association 12. januar 2010.

Det danske bogmarked 2001-2005. Rapport med anbefalinger fra udvalget vedrørende fremtidens danske bogmarked. Kulturministeriet.

Dir. 2011:24: Komittdirektiv. Litteraturens ställning.

Directive 2001/29/EC 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society.

Directive 2006/115/EC 12 December 2006 on rental right and lending rights related to copyright in the field of intellectual property.

Education at a Glance, 2010. OECD Indicators

EEPG survey of the textbook situation in 20 European countries (Spring 2010)

Ellonen, Hanna-Kaisa (2006) "The effect of the Internet on the magazine Publishing Industry" FRONTIERS OF E-BUSINESS RESEARCH 2006:

<http://iceb.nccu.edu.tw/proceedings/2006/defevent/papers/cr1021.pdf>

European Booksellers Federation (2004): *Finland. Free prices fact sheet.*

European Booksellers Federation (2004): *Germany. Fixed prices fact sheet.*

European Booksellers Federation (2009): *Country Reports 2009.*

European Commission: C-531/07 Fachverband der Buch- und Medienwirtschaft v LIBRO Handelsgesellschaft mbH, judgment of 30 April 2009.

European Commission (2004): *Publishing Market Watch, Sectoral report 2: Book Publishing.* Turku School of Economics and Business Administration:

<http://www.rightscom.com/Portals/0/European%20Book%20Publishing%20Report.pdf> (sist besøkt 06.02.2012).

European Commission (2006): *The Economy of Culture in Europe.* Directorate-General for Education and Culture, October 2006.

European Commission (2012): *VAT Rates Applied in the Member States of the European Union.* Situation at 1st January 2012. Tilgjengelig her:

http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf (sist besøkt 06.02.2012).

Federation of European Publishers (2008): *European countries with fixed book price schemes.* August 2008.

Federation of European Publishers: "Europe and the book".

http://www.fep-fee.be/documents/FEP_EPB_DRAFT_VER2909_EN.pdf (sist besøkt 13.02.2012)

Fishwick, Francis (2008): *Book retailing in the UK since the abandonment of fixed prices*.

Tilgjengelig her: http://www.buchvielfalt-bewahren.ch/files/symposium/Buchvielfalt_Rede_Fishwick.pdf (sist besøkt 06.02.2012).

Fock, Holger, de Haan, Martin & Lhotová, Alena: "Comparative income of literary translators in Europe" fra 2007/2008 Utarbeidet for CEATL Conseil Européen des Associations de Traducteurs Littéraires, <http://www.ceatl.eu/wp-content/uploads/2010/09/surveyuk.pdf> (sist besøkt 15.02.2012).

Fredriksen, Terje (2006): *Bok og marked. En komparativ rapport*. Kulturudvalget KUU alm. del. Bilag 116.

French bookselling market, Report January 2012, Syndicat des Distributeurs de Loisirs Culturels.

Gambaro, Marco (2005): "Vertical Integration in Media Industries" Paper presented at the 16th Biennial Conference ITS Europe 4-6 September, 2005 – Porto.

Gaymard, Hervé (2009): *Situation du livre. Évaluation de la loi relative au prix du livre et Questions prospectives*. Rapport à la Ministre de la Culture et de la Communication, Mars 2009.

Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz) vom 9. September 1965.

Gezetz über die Preisbindung für Bücher (Buchpreisbindungsgesetz). Vedtatt 02.09.2002. Iverksatt 01.10.2002.

Goldschmitt, Regina (2000): Grenzüberschreitende Buchpreisbindung und Internationaler Buchmarkt. *Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutschen Bucharchiv München*, vol. 64, Wiesbaden.

Gottberg, Hans-Döring von (2004): *Wirkungsanalyse der gesetzlichen Buchpreisbindung in deutschland*. Doktoravhandling. Universität Würzburg.

Graham, M., Hale, S. A. and Stephens, M. (2011): *Geographies of the World's Knowledge*. London, Convoco! Edition. <http://www.zerogeography.net/2011/09/geographies-of-worlds-knowledge.html> (sist besøkt 24.01.2012).

Hanreich, Hanspeter, Kuschej, Hermann, Grohall, Günther og Reis, Sebastian (2009): *Buchpreisregelungen in Europa als Mittel der Kulturpolitik Wirksamkeit und wohlfahrtsökonomische Bedeutung*. Institut für Höhere Studien (IHS), Wien.

Heilbron, Johan (2010): "Structure and Dynamics of the World System of Translation" UNESCO, International Symposium 'Translation and Cultural Mediation', February 22-23, 2010.

Holterhoff, Julia & Kassner, Martina (2000): *Buchpreisbindung in der EU*. Kölner Arbeitspapiere zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft. Band 27.

Huemer (2010): *Die Zukunft des Buchmarktes. Die Reaktion des (herstellenden) Buchhandels auf das digitale Zeitalter*. Magisteravhandling. Universität Wien.

Hughenoltz, P.B. & Guibault, L. (2002): "Study on the Conditions Applicable to Contracts Relating to Intellectual Property in the European Union" <http://www.ivir.nl/publications/other/final-report2002.pdf> (sist besøkt 13.02.2012).

Josefsson, Dan (2010): "Målet: Krossa småföretagen", *Aftonbladet* 10. 11. 2010.

Kindelan, Paz (2009): "A Fresh Look at Spanish Scientific Publishing in the Framework of International Standards", *European Educational Research Journal*, Volume 8 Number 1.

Knoph, Ragnar (1936): "Åndsretten". Oslo: Nationaltrykkeriet.

Konkurransetilsynet (2004): *Kven lyt setja pris på boka? Ei vurdering av den norske bokmarknaden*. Konkurransetilsynets skriftserie 2/2004.

Konkurransetilsynet (2006): *Effekter av friere bokpriser*. Konkurransetilsynets skriftserie 1/2006.

Konkurransetilsynet (2008): *Salgutvikling i bokbransjen 2004 til 2007*. Konkurransetilsynets skriftserie 1/2008.

Konkurrencestyrelsen: *Konkurrenceredegørelse*. Juni 2010.

Korsets Seier: "Reddet av Bibelen", Fredag 10, februar, 2012.

Kovac, Milha & Wischenbart, Rüdiger *Bestselling Fiction in Europe 2008/2009: An Extraordinary Vase of Diversity within Strict European Contours*.
<http://www.wischenbart.com/publishing/> (besøkt 07.01.2009).

Kovac, Milha & Wischenbart, Rüdiger (2009) *Diversity Report 2009. Culural Diversity in Translations of Books; Mapping Fiction Authors Across Europe*.
<http://www.wischenbart.com/diversity/index.htm> (besøkt 07.01.2009).

Kværndrup, Hanne Marie (2003) "A Nordic Co-operative Solution for Scholarly Publishing", lastet ned fra <http://elpub.scix.net/data/works/att/0309.content.pdf> (sist besøkt 13.02.2012).

Kyrillidou, Martha & Morris, Shaneka (2011): *ARL Statistics 2008–2009*. Association of American Research Libraries.

L'édition scientifique française en sciences sociales et humaines. vol 2 "Economie de l'édition française de recherche en SHS".

L'édition scientifique française en sciences sociales et humaines - *Rapport de synthèse*.

Leuven, K.U. (red.) (2009): *Independent Study on Indicators for Media Pluralism in the Member States – Towards a Risk-based Approach*. Prepared for the European Commission Directorate-General Information Society and Media SMART 007A 2007-0002, European Communities.

Lévy-Rosenwald, Marianne (2008) *Rapport sur l'édition publique*. Nedlastet fra <http://www.centrenationaldulivre.fr/?Rapport-sur-l-edition-publique> (sist besøkt 12.02.2012)

Lyons, Martin (2010): *A History of Reading and Writing*. Houndmills: Palgrave Macmillan.

Litteraturutredningen. KU 2011:04. Første delrapport fra den svenske litteraturutredningen.

Løyland, Knut & Ringsad, Vidar (2011): "Fixed or free book prices: as a hybrid system superior?" *International Journal of Cultural Policy*, nr. 1, 1-17.

Mangset, Per (1992): *Kulturliv og forvaltning. Innføring i kulturpolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Martin, Bill & Tian, Xuemei (2010): *Books, Bytes and Business*. Farnham: Ashgate.

Miller, Laura J. (2007) *Reluctant Capitalists*. Chicago: University of Chicago Press.

Monbiot, George (2011): "Academic publishers make Murdoch look like a socialist", *The Guardian* 29.08.2011.

Moreau, Francois & Peltier, Stephanie (2011) "La diversité culturelle dans l'industrie du livre en France (2003 - 2007)", *Culture études*, 2011-4, octobre 2011, Economie de la culture et de la communication, Paris.

Musinelli, Cristina (2010): "Digital publishing in Europe: A focus on France, Germany, Italy and Spain", i *Publishing Research Quarterly* 26 (2010), s. 168-175.

National Endowment for the Arts (2009): "Reading on the Rise".

Notenboom, A., Schrijvershof, C. & Goudriaan, R. (2009) *Evaluatie van de Wet op de vaste boekenprijs*. Den Haag: Aarts De Jong Wilms Goudriaan Public Economics bv (APE).

Observatorio de la Lectura y el Libro: *El Libro Electrónico*. Grupo de Trabajo sobre El Libro Electrónico. Abril 2010.

Oslo Economics, Simonsen Advokatfirma og Oeconomica (2012): *Utredning om litteratur og språkpolitiske virkemidler*. Utarbeidet for Kulturdepartementet.

Parlamentarische Initiative: *Regulierung der Bücherpreise – Bericht der Kommission für Wirtschaft und Abgaben des Nationalrates* (04.430), 20. april 2009.

Pécher, Laure & Astier, Pierre (2010): *Droits d'auteur en usage en Europe. Régimes de droits d'auteur et pratiques contractuelles en Allemagne, Espagne et Grande-Bretagne, concernant les ouvrages de littérature générale*.

http://www.lemotif.fr/fichier/motif_fichier/184/fichier_fichier_le.droit.d.auteur.en.usa.ge.europe2.pdf (sist besøkt 15.02.2012).

Poirrier, Philippe (2000): *L'État et la Culture en France au XXe siècle*. Paris: Librairie Générale Français.

Publishers Association (2010): *The UK Book Publishing Industry in Statistics 2010*.

Roberts, Gerd: "Online-Vertrieb von Büchern", i Michel Clement u.a. (red.) (2009) *Ökonomi der Buchindustrie. Herausforderungen in der Buchbranche erfolgreich managen*. Wiesbaden: Gabler.

Rognstad, Ole Andreas (2009): "Opphavsrett". Oslo: Universitetsforlaget.

Rønning, Helge & Slaatta, Tore (2012-under utgivelse): "Småforlagsundersøkelsen. En rapport til NFF".

Sapiro, Gisèle (ed.)(2009a) *L'espace intellectuel en Europe. De la formation des États-nations à la mondialisation XIXe - XXIe siècle*. Paris: La Découvert.

Sapiro, Gisèle (ed) (2009b) *Les contradictions de la globalisation éditoriale*. Paris: Nouveau Monde éditions.

Schweizer Buchhändler- und Verleger-Verband: *Sammendrag av høringsuttalelsen fra Det sveitsiske bokrådet om WAK-Ns foreløpige utkast til lov om fastpris på bøker*.

Sich, Verena (2004): "The system of fixed book prices in Germany. A short overview of the history of regulations, and the impact of retail price maintenance". Foredrag i Korean Publishing Forum. Frankfurt/Seoul.

Sich, Verena (2006): "O sistema de preços fixos do livro na Alemanha. Uma breve visão geral da história, das regulamentações e o efeito da sustentabilidade do preço a varejo" i *Pensar o livro* no.4. 2006.

SOU 1997:141 *Boken i tiden*. Kulturdepartementet.

SOU 2005:12 *Bokpriskommisionen. Slutrapport*. Fritzes offentlige publikationer.

Stiglhuber, Johanna (2010): *Macht und Ohnmacht der Unabhängigen. Independent-Verlage und ihre Verortung in der deutschen und österreichischen Verlagsszene*. Magisteravhandling. Universität Wien.

St.meld. nr. 23 (2008-2009) *Bibliotek*. Det kongelige kultur- og kyrkjedepartement.

Stockman, Doris (2004): "Free or Fixed Prices on Books – Patterns of Book Pricing in Europe", *Javnost – the Public* 11(4): 49-64.

Stockmann, Doris, Bengtsson, Niklas & Repo, Yrjö (2006): *The Book Trade in Finland. From author to reader — support measures and development in the book trade*. Helsinki.

Striphas, Ted (2009) *The Late Age of Print. Everyday Book Culture from Consumerism to Control*. New York: Columbia University Press.

Styrelsen for bibliotek og medier (2008): *Rapport fra bogutvalget 2007-2008*.

Théoret, Yves (2008): *David contre Goliath: la Convention sur la protection et la promotion de la diversité des expressions culturelles de l'UNESCO*. Montréal (Québec): Éditions Hurtubise HMH Itée.

Thompson, John B. (2005): *Books in the Digital Age*. Cambridge: Polity Press.

Thompson, John. B. (2010): *Merchants of Culture. The Publishing Business in the Twenty-First Century*. Cambridge: Polity Press.

Torvund, Olav (1999): "Opphavsrett i oppdragsforhold" NIR.

Tretthahn, Susanne (2010): *Die Buchmärkte Großbritanniens, Deutschlands, Österreichs und der Schweiz unter besonderer Berücksichtigung der Buchpreisbindung*. Diplomarbeit, Universität Wien.

Utton, Michael A. (2000): "Books Are Not Different After All: Observations on the Formal Ending of the Net Book Agreement in the UK" *International Journal of the Economics of Business* 7:1: 115-126.

Wallenfels, Dieter & Russ, Christian (2006/ny utg. mai 2012): *Die Preisbindung des Buchhandels München* (Beck, C H).

Ware, Mark & Mabe, Michael (2009): *The STM Report. An Overview of Scientific and Scholarly Journal Publishing*. Oxford (International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers).

Winsløw, Olaf (2010): "Markedsfordeling for salg af bøger i Danmark. Et ikke-afslutteligt notat" Boghandlerforeningen, den 8. mars 2010.

Winsløw, Olaf (2011): "Markedsfordeling for salg af bøger i Danmark. Et ikke-afslutteligt notat". Boghandlerforeningen, den 23. juni 2011.

Wischenbart, Rüdiger (2011): *The Global eBook Markets. Current Conditions & Future Projections*. O'Reilly Media, Inc.

Yoon, Carol Kaesuk (1998) "Soaring Prices Spur a Revolt in Scientific Publishing" *New York Times* December 8, 1998.

Yoon, Carol Kaesuk (1998)"Soaring Prices Spur a Revolt in Scientific Publishing" *New York Times* December 8, 1998. <http://www.nytimes.com/1998/12/08/health/soaring-prices-spur-a-revolt-in-scientific-publishing.html?ref=carolkaesukyoon> (Sist besøkt 27.01.2012)

Liste over informanter

Andersen, Harald J., direktør for samfunnspolitikk. Virke.

Andersen, Stig. Adm. dir., Gyldendal (Danmark).

Andreassen, Trond. Generalsekretær, Norsk faglitterær forfatter og oversetterforening.

Aronsen, Marius. Redaktør, Bokklubben.

Bammel, Jens. Secretary General, International Publishers Association.

Barry, David M. Senior Lecturer in Digital Media, Swansea University.

Bergman-Tahon, Anne. Director, Federation of European Publishers.

Blauert, Karsten. Publisher, JP/Politiken Publishers Ltd.

Clausen, Claus. Direktør, Tiderne Skifter (forlag).

Diocaretz, Myriam. Secretary General, European Writers Council.

Dubruille, Françoise. Director, European Booksellers Federation.

Einarsson, Kristenn. Adm. dir., Den norske forleggerforeningen.

Gantchev, Dimitar. Deputy Director, World Intellectual Property Organization.

Hammerstad, Jarle. Direktør for myndighetskontakt, Virke

Hedlund, Paul. Forlagsdirektør, Gyldendal (Norge).

Hertel, Hans. Professor emeritus. Københavns universitet.

Kvist, Jakob. Forlagsredaktør, Peoples Press København.

Larsen, Anita. Økonomisjef/nestleder, Den norske forleggerforening.

Lesum, Kjersti Myre. Leder Bokkilden, Bokklubben.

Liland, Mads. Kontorsjef, Norsk faglitterær forfatter og oversetterforening.

Lung, Geidy. Senoir Counsellor, World Intellectual Property Organization.

Madsen, Peter. Professor, Københavns Universitet.

Magnus, Arne. Forlagsdirektør utdanning, Aschehoug.

Munro, Alisdair. Direktør, Kunnskap og teknologi, Virke.

Møller, Kari. Adm. dir., Bokklubben.

Niklander, Hannu. Vice President, Suomen Kirjailijaliitto.

Nygaard, Mads. Konsernsjef, Aschehoug.

Oppsal, Per Christian. Tidligere adm. dir., Den norske forleggerforeningen.

Oterholm, Anne. Leder, Den norske forfatterforening.

Posner, Anne. Direktør, Studia.

Riis, Johannes. Forlægger, Gyldendal (Danmark).

Rygnestad, Astrid. Markedsdirektør, Bokklubben.

Salomonsen, Hanne. Managing director, Gyldendal Akademisk (Danmark).

Schøiz, Anne. Rådgiver, Bokhandlerforeningen.

Stensen, Trine. Direktør, Bokhandlerforeningen.

Turrin, Enrico. Economist, Federation of European Publishers.

Øy, Elin. Rådgiver, Bokhandlerforeningen.

Fra de nordiske forfatterforeningene:

Bergsvåg, Henning (N)

Karsvik, Mette (N)

Løvåsen, Sigmund (N)

Hallström, Sara (SE)

Högström, Martin (SE)

Hermann, Jo (DK)

Vedelsby, Jakob (DK)

Strömberg, Mikaela (SF)

Taivassalo, Hannele Mikaela (SF)

Niklander, Hannu (SF)

Steinsdóttir, Kristín (IS)

Tryggvadottir, Ragnheidur (IS)

Om forfatterne

Helge Rønning. Professor. Universitetet i Oslo, Institutt for medier og kommunikasjon.

helge.ronning@media.uio.no

Tore Slaatta. Professor. Universitetet i Oslo, Institutt for medier og kommunikasjon.

tore.slaatta@media.uio.no

Olav Torvund. Professor. Universitetet i Oslo, Senter for rettsinformatikk.

olav.torvund@jus.uio.no

Håkon Larsen. Forsker. Universitetet i Oslo, Institutt for medier og kommunikasjon.

hakon.larsen@media.uio.no

Terje Colbjørnsen. Stipendiat. Universitetet i Oslo, Institutt for medier og kommunikasjon.

terje.colbjornsen@media.uio.no